

Jessy Siongers, John Lievens en Bram Spruyt (red.)

Cultuur- participatie ontrafeld

Verdiepende
analyses in tijden
van verandering

acco

CULTUURPARTICIPATIE ONTRAFELD
VERDIEPENDE ANALYSES IN TIJDEN VAN VERANDERING

Cultuurparticipatie ontrafeld

VERDIEPENDE ANALYSES
IN TIJDEN VAN VERANDERING

Jessy Siongers, John Lievens & Bram Spruyt (red.)

acco
learn

Eerste druk: 2025

Gepubliceerd door

Acco cv, Sluisstraat 10, 3000 Leuven, België

E-mail: uitgeverij@acco.be – Website: www.acco.be

Voor Nederland:

Acco Uitgeverij, Westvlietweg 67 F, 2495 AA Den Haag, Nederland

E-mail: info@uitgeverijacco.nl – Website: www.accouitgeverij.nl

Omslagontwerp: Frisco

Zetwerk: Crius Group

© 2025 by Acco (Academische Coöperatieve Vennootschap cv), Leuven (België)

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke andere wijze ook zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever. De uitgever heeft geprobeerd alle rechthebbenden voor het copyright op te sporen. Mogelijk is dat niet overal gelukt. Wie toch denkt rechten te kunnen doen gelden, kan contact opnemen met de uitgever.

Inhoud

Over de auteurs	9
Hoofdstuk 1. Van cijfers naar inzicht. Het meten van cultuurparticipatie in Vlaanderen	
<i>Jessy Siongers, John Lievens & Bram Spruyt</i>	
1.1. Inleiding	11
1.2. Met vallen en opstaan ...	12
1.3. Dataverzameling: methodologische informatie	13
1.4. Coronamaatregelen voor cultuur en vrijetijdsbeleving	16
1.4.1 Hoe het allemaal begon	16
1.4.2 De tweede lockdown dient zich aan	17
1.4.3 De intrede van de vaccins	17
1.5. Wat te verwachten in dit boek ...	20
1.6. De waarde van meten: een lakmoesproef voor cultuur en samenleving	23
1.7. Literatuur	24
Hoofdstuk 2. Trends in participatie. Participatie van de Vlaming in de eenentwintigste eeuw	
<i>Jessy Siongers, Mathijs De Baere & John Lievens</i>	
2.1. Inleiding	25
2.2. Methode	26
2.3. Resultaten	27
2.3.1 Participatie aan kunsten en erfgoed	27
2.3.2 Deelname aan het verenigingsleven	30
2.3.3 Gebruik van mediatoestellen	32
2.3.4 Sociale ongelijkheden inzake participatie	33
2.4. Besluit	35
Hoofdstuk 3. Cultuurparticipatie als de gezondheid en financiële middelen het toelaten. Een poging tot synthese	
<i>Jens Verhoeven, Bram Spruyt & Jessy Siongers</i>	
3.1. Inleiding	37
3.2. Achtergrond	39
3.2.1 Gezondheid en cultuurparticipatie	39
3.2.2 Sociaal-economische positie en cultuurparticipatie	40
3.3. Methode	41
3.3.1 Beschrijving van de data en operationalisering van de variabelen	42
3.3.2 Analysemethoden	45
3.4. Resultaten	46
3.4.1 Aandeel gezondheidsgerelateerde drempels voor cultuurparticipatie	46

3.4.2 Cultuurparticipatie naar gezondheid en subjectief inkomen	48
3.5. Besluit	53
3.6. Literatuur	55

Hoofdstuk 4. Weerzien of zien we wel weer? Lokale cultuurparticipatie voor, tijdens en na de COVID-19-pandemie

Theun Pieter van Tienoven, Petrus te Braak & Ignace Glorieux

4.1. Inleiding	57
4.2. Achtergrond	58
4.2.1 Horizontale en verticale spreiding in cultuurbeleid	58
4.2.2 Onderzoek naar spreidingsbeleid	59
4.2.3 Onderzoeksvragen	60
4.3. Data en methode	60
4.3.1 Participatiesurvey	60
4.3.2 Variabelen	61
4.3.3 Analyseplan	62
4.4. Resultaten	62
4.4.1 COVID-19 en (lokale) participatie	62
4.4.2 Wie participeert?	64
4.4.3 Waaraan wordt geparticipeerd?	68
4.5. Besluit	70
4.6. Literatuur	71

Hoofdstuk 5. Een verhaal met open einde. Bibliotheekbezoek voor, tijdens en na de COVID-19-pandemie

Petrus te Braak, Theun Pieter van Tienoven & Ignace Glorieux

5.1. Inleiding	73
5.2. Achtergrond	74
5.2.1 Het sociaalpedagogisch motief	74
5.2.2 Digitalisering van het medialandschap	75
5.2.3 Onderzoeksvragen	76
5.3. Data en methode	77
5.3.1 Gebruikte data	77
5.3.2 Variabelen	79
5.3.3 Analyseplan	81
5.4. Resultaten	82
5.4.1 Bibliotheekbezoek	82
5.4.2 Wie bezoekt de bibliotheek?	84
5.4.3 Drempels voor bibliotheekbezoek	87
5.4.4 Tevredenheid en bibliotheekbezoek	88
5.5. Besluit	89
5.6. Literatuur	91

Hoofdstuk 6. Gamerepertoires in Vlaanderen

Ruben Vandenplas & Ike Picone

6.1. Inleiding	93
6.2. Gamerepertoires als extensies van mediarepertoires	94
6.3. Data en methode	95
6.4. Wie speelt videogames?	97
6.4.1 Welke verschillende gamerepertoires worden onderscheiden?	98
6.4.2 Welke sociodemografische profielen onderscheiden we binnen de verschillende gamerepertoires?	100
6.5. Hoe relateert iemands gamerepertoire zich tot andere vormen van participatie, zoals sport, en tot mentaal welzijn?	101
6.5.1 De relatie tussen gamerepertoires en lichaamsbeweging	102
6.5.2 De relatie tussen gamerepertoires en de mediawijsheid van hun gebruikers	105
6.5.3 De relatie tussen gamerepertoires en mentaal welzijn	106
6.6. Besluit	108
6.7. Literatuur	109

Hoofdstuk 7. Vrijwilligerswerk in Vlaanderen. Profielen, motieven en zorgen voor toekomstig engagement

Jessy Siongers & Bram Spruyt

7.1. Inleiding	113
7.2. Bezorgdheden omtrent de toekomst van vrijwilligerswerk	114
7.2.1 Op peil houden van de vrijwilligerspopulatie	114
7.2.2 Diversiteit onder vrijwilligers	115
7.2.3 Invloed van de COVID-19-pandemie	119
7.3. Data en methode	120
7.3.1 Data	120
7.3.2 Indicatoren voor vrijwilligerswerk	120
7.3.3 Analyses	122
7.4. Resultaten	122
7.4.1 Wie vrijwilligt?	122
7.4.2 Beweegredenen voor vrijwilligerswerk	126
7.5. Besluit	132
7.6. Literatuur	134
7.7. Bijlage	137

Hoofdstuk 8. Van non-participanten tot cultuurveelvraters en alles daartussen. Een studie naar stabiliteit en verandering in Vlaamse participatieprofielen

Elke Van Dam, Jessy Siongers & John Lievens

8.1. Inleiding	139
8.2. Sociale stratificatie van cultuur- en vrijetijdspatronen	140

8.3. Verschillen in vrijetijds- en cultuurparticipatie	143
8.3.1 Gender	143
8.3.2 Leeftijd	144
8.3.3 Woonplaats	145
8.4. Van cultuurparticipatiepatronen naar bredere vrijetijdspatronen	145
8.5. Methode	146
8.6. Resultaten	150
8.6.1 Cultuurparticipatie van 2004 tot 2020: patronen en profielen	150
8.6.2 Heeft de COVID-19-pandemie geleid tot nieuwe participatiepatronen?	154
8.7. Besluit	159
8.8. Literatuur	161

Over de auteurs

Bram Spruyt is als hoogleraar Sociologie verbonden aan de onderzoeksgroep BRISPO (onderzoeksccluster TOR) van de Vrije Universiteit Brussel waar hij onder meer Cultuursociologie en Cultuuronderzoek doceert. Zijn belangrijkste onderzoeksinteresses focussen zich op de cultuursociologie met daarbij een speciale focus op sociale ongelijkheden in (cultuur)participatie, de effecten van cultuurparticipatie en beleidsonderzoek. In zijn onderzoek gaat ook vaak bijzondere aandacht naar jongeren en de analyse van leeftijdsverschillen.

Elke Van Dam begon in 2023 als onderzoeker bij het Kenniscentrum voor Cultuuronderzoek. Ze behaalde een diploma leerkracht secundair onderwijs aan de HoGent en daarna een master Sociologie aan de Universiteit Gent met als major Politieke Sociologie. Tijdens deze opleidingen ontwikkelde ze een interesse voor ongelijkheid binnen de samenleving, de groepen die ermee te maken hebben en de drempels die ermee gepaard gaan. Binnen het Kenniscentrum voor Cultuuronderzoek focust ze op cultuurparticipatie in Vlaanderen waarbij ze verdere analyses op de huidige Participatiesurvey doet en werkt aan de ontwikkeling van een nieuwe Participatiesurvey.

Ike Picone is universitair hoofddocent en hoofd van het departement Communicatiewetenschappen aan de Vrije Universiteit Brussel (VUB). Van 2017 tot 2022 was hij een van de promotoren van het Kenniscentrum Cultuur- & Mediaparticipatie en momenteel leidt hij het Vlaams Kenniscentrum voor Mediaonderzoek. Zijn onderzoek bevindt zich op het kruispunt van journalistieke studies en publieksonderzoek. De rode draad in zijn onderzoek is de studie van evoluties in nieuwsgebruik. Meer concreet is hij geïnteresseerd in hoe nieuwsgebruikers verschillende nieuwsrepertoires vormen en hoe deze nieuwsrepertoires sociaal worden geconstrueerd. Hij combineert dit met de studie van specifieke participatieve praktijken.

Jens Verhoeven was van 2023 tot 2024 als onderzoeker verbonden aan het Kenniscentrum Cultuuronderzoek. Hij behaalde zijn Master in de Sociologie aan de Universiteit van Antwerpen met een specialisatie in cultuursociologie. Tijdens zijn opleiding richtte hij zich op de ontwikkeling van normatieve overtuigingen binnen een informatiemaatschappij en onderzocht hij de impact van moderne communicatiestructuren op dit proces. Binnen het kenniscentrum zette Jens zijn expertise in om de waarden van cultuur te onderzoeken en haar rol in onze samenleving te begrijpen.

Jessy Siongers is sinds 1 oktober 2012 als coördinator verbonden aan het Kenniscentrum Cultuuronderzoek. Daarnaast doceert ze aan de VUB het vak cultuurmanagement. Zij studeerde Sociologie en Culturele Studies aan de KU Leuven en behaalde een PhD in de Sociologie aan de VUB. Zij verrichtte onder meer onderzoek naar drempels in cultuurparticipatie, jongeren en cultuurparticipatie, de relatie tussen culturele preferenties en attitudes, amateurkunstbeoefening, kunst- en cultuureducatie en de loopbanen van creatieve professionals.

John Lievens is hoogleraar in de Vakgroep Sociologie aan de Universiteit Gent, waar hij verschillende statistiekvakken en demografie doceert. Hij is er verbonden aan de onderzoeksgroep CuDOS. Zijn onderzoeksthema's betreffen cultuur- en kunstenparticipatie, cultuurbeleving, leefstijlen, cultuureducatie, sociaal-wetenschappelijke methodologie, seksuele gezondheid, en gezinsvorming in etnisch-culturele minderheden. Sinds 2001 is hij als coördinator betrokken bij de opeenvolgende steunpunten/kenniscentra voor beleidsrelevant onderzoek naar cultuur.

Mathijs De Baere studeerde Sociologie en Gezondheidsvoorlichting en -Bevordering aan de UGent. Hij was van 2017 tot 2022 verbonden aan het Kenniscentrum Cultuur- en Mediaparticipatie, met als specifiek onderzoeksdomein kunsten- en erfgoedparticipatie. Momenteel werkt hij als beleidsevaluator bij het Brussels Instituut voor Statistiek en Analyse (BISA).

Petrus te Braak is werkzaam als postdoctoraal onderzoeker bij het Brussels Institute for Social and Population Studies (onderzoekscuster TOR), Vakgroep Sociologie van de Vrije Universiteit Brussel. Zijn belangrijkste onderzoeksthema's omvatten onderzoeksmethodologie, sociologie van de tijd en sociaal-wetenschappelijk onderzoek met betrekking tot Brussel. Van 2021 tot 2023 was hij als onderzoeker verbonden aan het Kenniscentrum Cultuur- & Mediaparticipatie.

Ruben Vandenplas studeerde in 2015 af als Master in de Communicatiewetenschappen aan de Vrije Universiteit Brussel en promoveerde in 2022 met een doctoraat over mediarepertoires. Hij was van 2017 tot 2022 onderzoeker op het Kenniscentrum Cultuur- & Mediaparticipatie. In zijn onderzoek werkte hij voornamelijk rond crossmediagebruik, nieuws-, en mediarepertoires.

Theun Pieter van Tienoven is een deeltijds onderzoeksprofessor en postdoctoraal onderzoeker verbonden aan het Brussels Institute for Social and Population Studies (onderzoekscuster TOR) van het Departement Sociologie van de Vrije Universiteit Brussel. Zijn belangrijkste onderzoeksthema's hebben betrekking op de temporele organisatie van samenlevingen en de daaruit voortvloeiende (gender)ongelijkheid in het dagelijks leven, waaronder ongelijkheid in de balans tussen werk en privéleven, vrije tijd en culturele participatie. Zijn onderzoek omvat ook methoden voor gegevensverzameling. Tussen 2008 en 2014 en vanaf 2022 was hij als onderzoeker betrokken bij cultuuronderzoek, nu is hij promotor.

Ignace Glorieux is als emeritus-hoogleraar sociologie verbonden aan de onderzoekscluster TOR (Tempus Omnia Revelat) van het Brussels Institute for Social and Population Studies (BRISPO) van de Vrije Universiteit Brussel. Zijn onderzoek situeert zich vooral op het domein van tijdsbesteding en tijdsordening, schoolloopbanen, de transitie van school naar werk en cultuurparticipatie. Hij doceert het opleidingsonderdeel 'Sociologie van de Tijd en de Tijdsordening'.

Hoofdstuk 1.

Van cijfers naar inzicht

Het meten van cultuurparticipatie in Vlaanderen

Jessy Siongers, John Lievens & Bram Spruyt

1.1. Inleiding

Cultuurparticipatie verrijkt ons leven op tal van manieren. Op individueel vlak verruimt het onze horizon (Abel, 2008), draagt het bij aan zingeving en geluk (Cuypers et al., 2012; Fancourt & Tymoszuk, 2019; Grossi et al., 2012), breidt het onze sociale netwerken uit (Lizardo, 2006) en is het heilzaam voor onze fysieke en mentale gezondheid (Fancourt et al., 2021; Fancourt & Finn, 2019; Nummela et al., 2008; Wilkinson et al., 2007). Daarnaast heeft cultuurparticipatie een onmiskenbare invloed op onze samenleving. Cultuurparticipatie geeft vorm aan het gemeenschapsleven en de democratie en zorgt voor sociale cohesie en verbinding. Kortom, cultuurparticipatie kent tal van positieve effecten, wat het belang onderstreept om cultuur voor zoveel mogelijk mensen toegankelijk te maken.

Vanuit zowel het cultuurbeleid als de cultuurpraktijk werden de voorbije decennia dan ook vele initiatieven genomen om drempels voor deelname te verlagen. Ook de recentste Vlaamse beleidsnota benadrukt cultuur als een basisrecht en wijst op het belang te streven naar betaalbaarheid, bereikbaarheid en toegankelijkheid voor iedereen, ongeacht sociale of economische achtergrond (Gennez, 2025). Onder meer via de verdere uitbouw van de UiTPAS wil de huidige minister van Cultuur dan ook intensief inzetten op sociaal inclusieve cultuurparticipatie.

Tegen die achtergrond biedt dit boek, gebaseerd op analyses van data van de Participatiesurvey, een actueel overzicht van inzichten uit verdiepende analyses naar verschillende vormen van cultuurdeelname. De Participatiesurvey werd in 2003 in het leven geroepen om beleids- en praktijkinitiatieven te voeden met inzichten en tevens om te monitoren welke verschuivingen ze teweegbrachten. In dit boek streven we ook die twee doelen na. Op basis van de recentste Participatiesurvey (gespreid over de jaren 2020, 2021 en 2022) en de drie vorige edities van de Participatiesurvey (2003/2004, 2009 en 2014) beschrijven we trends in cultuurparticipatie en bieden we inzichten inzake het verminderen van drempels voor cultuurparticipatie.

De recentste meting van de Participatiesurvey werd doorkruist door een uitzonderlijke gebeurtenis met grote impact op de cultuurparticipatie en -beleving: de COVID-19-pandemie. Enerzijds zorgde die pandemie ervoor dat veel cultuurhuizen lange tijd hun deuren moesten sluiten. Anderzijds werd in die periode het belang van cultuur en cultuurparticipatie meer dan ooit zichtbaar. Dat maakt van de covidperiode een uitermate boeiende periode. Ze toonde immers dat cultuur een cruciale rol speelt in de veerkracht van mensen en benadrukte de behoefte aan verbondenheid en betekenisgeving. De COVID-19-pandemie doorkruiste ook de dataverzameling van de vierde Participatiesurvey en zorgde ervoor dat we niet één maar drie verzamelmomenten hebben (2020, 2021 en 2022).

Dit hoofdstuk geeft duiding bij het verloop van de dataverzameling voor de vierde Participatiesurvey. Vervolgens geven we de lezer een overzicht van de cascade aan covidmaatregelen, allesbehalve uit nostalgie maar wel om het cijfermateriaal te kunnen relateren aan de toen geldende restricties voor cultuurparticipatie. We besluiten dit deel met een overzicht van de verschillende inhoudelijke hoofdstukken.

1.2. Met vallen en opstaan ...

Ruim twintig jaar geleden, op 16 oktober 2003, werden de eerste interviews voor de allereerste cultuurparticipatiesurvey afgenomen. Daarmee werd een traditie in gang gezet om op regelmatige basis, idealiter minstens om de vijf jaar, het participatiegedrag van de Vlamingen te monitoren en trends te detecteren. De focus lag daarbij niet louter op het meten van gedrag, maar de bedoeling was ook uitgebreid in te gaan op motieven, verwachtingen, drempels en belevingsaspecten van participatie. Na drie succesvolle edities (2003, 2009 en 2014) was het opzet om in 2019 in opdracht van de Vlaamse Overheid en in een samenwerking tussen het Kenniscentrum Cultuur- en Mediaparticipatie (KCM)¹, het Onderzoekspлатform Sport (OSP)² en het Jeugdonderzoekspлатform (JOP)³ voor de vierde keer een representatief staal van de Vlaamse bevolking te bevragen naar hun deelname aan het sociale, culturele en sportieve leven. Het liep anders.

Na een voorspoedige start van de dataverzameling op 5 februari 2020 moesten de interviewers op 15 maart 2020 abrupt hun werk staken. In die periode werd finaal duidelijk dat corona niet langer een gebeurtenis veraf was maar ook onze contreien stevig in de greep gekregen had. De samenleving ging op slot en de afname van interviews moest *on hold* gezet worden. Pas in september 2021 waren de omstandigheden gunstig genoeg

1 De website van het KCM is te raadplegen via <https://cultuurenmedia.be/>.

2 De website van het OSP is te raadplegen via <https://www.sport.vlaanderen/beleidsrelevant-onderzoek-sport/onderzoekspлатform-sport-2017-2023/>.

3 De website van het JOP is te raadplegen via <https://jeugdonderzoekspлатform.be/>.

om de bevraging opnieuw te starten. De interviewers gingen weer op pad, in de hoop in februari 2022 de bevraging af te ronden. Helaas bleek een nieuwe golf van de COVID-19-pandemie ons weer te snel af en moest eind 2021 het veldwerk voor de tweede keer onderbroken worden. Na het opheffen van een aantal covidrestricties kon op 7 maart 2022 de dataverzameling voor een derde keer opgestart worden. Deze keer was het de goede keer. In juni 2022 kon het laatste interview afgerond worden en de dataverzameling succesvol afgesloten.

Door alle covidgerelateerde problemen was de kostprijs voor de dataverzameling zodanig gestegen dat het oorspronkelijke opzet om zowat 3.500 Vlamingen te bevragen bijgesteld moest worden. Door de volharding van de onderzoekers, beleidsverantwoordelijken en de veldwerkorganisatie konden we uiteindelijk toch 1.706 Vlamingen uitgebreid bevragen over hun vrijetijdsbesteding. Een belangrijk nadeel t.o.v. vorige edities is zeker de meer beperkte steekproefomvang, maar anderzijds hebben we nu beschikking over een unieke dataset die ook toelaat de effecten van verschillende regimes van covidrestricties te onderzoeken.

1.3. Dataverzameling: methodologische informatie

De Participatiesurvey 2020-2022 werpt een licht op de participatie van Vlamingen. Door een aantal praktische en juridische begrenzungen is de onderzoekspopulatie beperkt tot personen tussen 14 en 85 jaar met de Belgische nationaliteit wonend in het Vlaams Gewest. Vlamingen die het Brussels Hoofdstedelijk Gewest wonen, konden niet benaderd worden omdat het wettelijk niet toegelaten is via het Rijksregister te selecteren op taal. De bovengrens van 85 jaar werd om praktische redenen ingevoerd. De ervaring leert immers dat bij personen van boven de 85 jaar een groot deel moeilijk of helemaal niet te bereiken of te interviewen is. Voor kinderen jonger dan 14 jaar zou er dan weer een afzonderlijk meetinstrument op hun niveau ontwikkeld moeten worden en gelden meer stringente privacybeperkingen.

De dataverzameling werd nauwgezet opgevolgd door het wetenschappelijke coördinatieteam van de Participatiesurvey en zorgvuldig uitgevoerd door professionele interviewers van KANTAR en Mobiel Centre Market Research (MCMR). De meeste interviewers hadden al ervaring met vergelijkbaar sociaal-wetenschappelijk onderzoek. Wie onvoldoende ervaring had, werd degelijk getraind om zowel de contactname als het verloop van het interview op een correcte en professionele manier uit te voeren. Alle interviewers volgden nog een specifiek op de Participatiesurvey gerichte trainingssessie. Die opleiding werd verzorgd door het wetenschappelijke coördinatieteam, in samenwerking met het onderzoeksbureau KANTAR. Tijdens de opleiding werd niet alleen de vragenlijst inhoudelijk toegelicht. De interviewers kregen ook gerichte instructies voor het leggen van contacten met respondenten en het correct afnemen van interviews, reke-

ning houdend met de specifieke contactprocedure die we hanteerden om de respons te maximaliseren (o.a. minstens zes contactpogingen waarvan minstens één 's avonds en één in het weekend; geen weigering door derden, mogelijkheid bieden voor persoonlijke afspraak ...). De interviewers en het onderzoeksbureau werden gedurende de gehele periode systematisch opgevolgd en indien nodig bijgestuurd door het wetenschappelijke team.

De bevraging bestond uit twee delen. Een eerste deel bestond uit een persoonlijk face-to-face-interview bij de respondent thuis. Na afloop van dat interview liet de interviewer een tweede vragenlijst achter (drop-off) die respondenten konden invullen en nasturen. De mondelinge interviews werden afgenomen bij een representatief staal van de Vlaamse bevolking, gebaseerd op een gestratificeerde tweetraps-toevalsteekproef met teruglegging. Dat betekent concreet dat in een eerste stap postcodes op toevalsbasis geselecteerd werden. Omdat elke geselecteerde postcode teruggelegd werd, konden postcodes meermaals geselecteerd worden. De kans om getrokken te worden als steekproefcluster was proportioneel aan het aantal inwoners in die postcode. Dit betekent dat wanneer postcode X bijvoorbeeld tweemaal meer inwoners heeft dan postcode Y, postcode X ook een tweemaal hogere kans had om als steekproefcluster getrokken te worden dan postcode Y. In een tweede stap werden individuen via het Rijksregister toevallig geselecteerd binnen de in de eerste stap geselecteerde steekproefclusters.⁴ Een dergelijk steekproefdesign zorgt voor een maximale rol van het toeval (wat strikt noodzakelijk is om uitspraken over de volledige populatie te kunnen maken op basis van een steekproef), terwijl de kosten en de praktische organisatie van de dataverzameling onder controle kunnen worden gehouden.

In totaal werden 4.208 personen uit het Rijksregister geselecteerd, van wie er 1.706 effectief deelnamen aan de bevraging. Door de strenge maatregelen in de bestrijding van de COVID-19-pandemie diende de dataverzameling zoals hoger aangegeven twee keer onderbroken te worden, waardoor de dataverzameling in drie etappes gebeurde, gespreid over de jaren 2020, 2021 en 2022:

- In wave 1 (februari 2020 – maart 2020) namen 508 personen deel aan de face-to-facebevraging; 251 van die respondenten vulden ook een schriftelijke drop-offenquête in.
- In wave 2 (september 2021 – december 2021) namen 831 personen deel aan de face-to-facebevraging; 534 van die respondenten vulden ook een schriftelijke drop-offenquête in.
- In wave 3 (maart 2022 – mei 2022) namen 367 personen deel aan de face-to-facebevraging; 127 van die respondenten vulden ook een schriftelijke drop-offenquête in.

4 De strikte regels voor toegang tot het Rijksregister voor wetenschappelijk onderzoek werden hierbij toegepast (zie: <https://www.gegevensbeschermingsautoriteit.be/professioneel/thema-s/onderzoek>). Onze aanvraag werd op 2 december 2019 goedgekeurd door minister van Veiligheid en Binnenlandse zaken Pieter De Crem (beslissing 049-2019). Tevens werd een positief advies verkregen van de Ethische Commissie van de Faculteit Politieke en Sociale Wetenschappen aan de UGent (nummer 2020-06).

De pandemie leidde niet alleen tot een vertraging van het hele proces van dataverzameling, maar had ook consequenties naar respons toe (tabel 1.1). De responscijfers dalen sterk per wave. De netto-responscijfers⁵ bedroegen in 2020 nog 55%. In 2021 daalden ze al tot 47% om vervolgens in 2022 nog verder te zakken tot 38%. Van alle mondeling geïnterviewden stuurde 53% ook de drop-offenquête ingevuld terug.

Tabel 1.1. Responscijfers

	Wave 1	Wave 2	Wave 3
Aantallen			
Aantal respondenten in getrokken steekproef	1.031	2.033	1.144
Aantal respondenten in gerealiseerde steekproef	508	831	367
Responsgraden			
Bruto-respons	49,3%	40,9%	32,1%
Netto-respons (berekend op inzetbare adressen)	55,0%	46,8%	37,6%
Details			
Volledig interview	49,3%	40,9%	32,1%
Niet-inzetbare adressen (wegens gezondheidsredenen, overlijden, verhuizing, taalbarrière of ongeldig adres)	10,5%	12,6%	15,0%
Non-respons, waarvan	40,2%	46,5%	52,9%
– Weigering door respondent	32,4%	35,7%	39,9%
– Weigering door iemand anders in naam van de respondent of niet duidelijk of weigering afkomstig is van respondent	2,6%	4,2%	3,6%
– Respondent is niet beschikbaar Niet thuis	0,2%	0,3%	0,6%
– Green line call: weigering, annulatie, andere	0,9%	0,5%	0,8%
– Helemaal geen contact	3,6%	5,1%	6,8%
Andere of niet geregistreerd	0,5%	0,7%	1,2%

De opgelegde pauzes houden echter ook een troef in: de gespreide dataverzameling leidde tot drie datasets die het mogelijk maken vrijetijdsparticipatie in pre-coronatijden te vergelijken met vrijetijdsparticipatie tijdens een covidperiode met zeer strenge maatregelen (inclusief de sluiting van heel wat vrijetijdsinfrastructuur) en een covidperiode waarin een aanzienlijk deel van de sport- en cultuurinfrastructuur weer de deuren opende. Hoewel we de COVID-19-pandemie ondertussen enige tijd achter ons gelaten hebben, geven deze data een uniek inzicht in participatiepatronen in crisissituaties. Door de ruime waaier van topics (de afname van de vragenlijst duurde gemiddeld 65 minuten), inclusief vragen omtrent gezondheid, biedt de Participatiesurvey een unieke kijk op de cultuurparticipatie van Vlamingen en de factoren die ermee samenhangen.

5 De netto-respons wordt berekend op basis van alle inzetbare adressen. Dit betekent dat geselecteerde personen die overleden, verhuisd, niet-Nederlandstalig of om gezondheidsredenen niet in staat zijn om deel te nemen aan het onderzoek niet in rekening worden genomen bij het berekenen van de respons.

Daarnaast biedt de pre-coronabevraging in 2020 de mogelijkheid om ook trends in kaart te brengen over een periode van ruim 15 jaar (2004 tot 2020). Door de cijfers over de jaren heen te vergelijken, krijgen we zicht op de evoluties en trends in (cultuur)participatie.

1.4. Coronamaatregelen voor cultuur en vrijetijdsbeleving

Een goed begrip van de impact van de COVID-19-pandemie is belangrijk voor een goede interpretatie van de onderzoekresultaten uit dit boek. Daarom biedt deze sectie een beknopt overzicht van de belangrijkste gebeurtenissen en maatregelen uit die periode.

1.4.1 Hoe het allemaal begon

In de eerste maanden van 2020 verschijnen de eerste berichten over een mysterieuze longziekte in China. De verspreiding ervan naar Europa laat niet lang op zich wachten. Wanneer vele Europeanen in februari gezelligheid en winterplezier opzoeken in een aantal drukbezochte skioorden, waar het virus al ongemerkt zijn intrede had gedaan, verspreidt het virus zich in snel tempo naar vele Europese contreien. In maart beginnen de besmettingen in België al op te lopen. Maatregelen volgen snel, de eerste gaan in vanaf 10 maart 2020. De Nationale Veiligheidsraad raadt thuiswerk aan en adviseert om evenementen van meer dan 1.000 personen te verbieden. Op 12 maart beslist de federale regering dat vanaf de volgende dag alle cafés, restaurants en discotheken hun deuren moeten sluiten en niet-essentiële handelszaken enkel tijdens de week mogen openen. De lessen in het kleuter-, lager en middelbaar onderwijs worden onmiddellijk geschorst en alle sport- en cultuurevenementen en -manifestaties zijn verboden. Ook pretparken, musea en bezienswaardigheden worden verplicht te sluiten. Amper twee dagen later, op 14 maart, volgt een verbod op alle publieke evenementen. Op 17 maart gaat vervolgens de eerste lockdown in. Alle niet-essentiële winkels sluiten en niet-essentiële verplaatsingen worden verboden. Thuiswerken wordt de norm. Op 20 maart worden de grenzen vervolgens grotendeels gesloten om grenstoerisme tegen te gaan.

Deze eerste lockdown houdt aan tot mei 2020. Vanaf dan komen er stapsgewijs enkele versoepelingen. Op 18 mei gaan de musea, bibliotheken en culturele bezienswaardigheden weer open en mogen sommige sportactiviteiten weer plaatsvinden, allemaal onder strikte voorwaarden. Voor de jeugd komen er versoepelingen eind mei (speeltuinen mogen onder bepaalde voorwaarden openen). Vanaf 8 juni worden activiteiten zonder publiek weer mogelijk in culturele instellingen. Op 1 juli wordt er nog een reeks versoepelingen ingevoerd. Zomerkampen en jeugdactiviteiten worden weer mogelijk, theaters, concertpodia en bioscopen gaan weer open voor publiek, met restricties op het aantal bezoekers en met goedkeuring van het lokale bestuur. Op 11 juli volgt een

mondmaskerplicht in alle culturele instellingen (bibliotheken, cultuurcentra, bioscopen, theaters, musea, en concertzalen).

Naarmate de zomer van 2020 vordert, blijkt de eerst aangekondigde vrijheid echter al snel te moeten worden teruggeschroefd. Mondmaskers worden op steeds meer plaatsen verplicht. Bezoekers van bioscopen moeten zich registreren (25 juli), en op 29 juli wordt beslist het toegelaten aantal bezoekers van evenementen te verlagen naar de helft van het tevoren toegelaten aantal, naar 100 bezoekers binnen en 200 bezoekers buiten. De maand september vormt de stilte voor de tweede storm. Er komen nog enkele versoepelingen. Vanaf 1 september wordt er bijvoorbeeld een hoger aantal bezoekers toegelaten in culturele instellingen. Het virus is evenwel aan een nieuwe opmars bezig. Tijdens de maand september verviervoudigt het dagelijks aantal besmettingen in België, van een daggemiddelde van rond de 400 naar meer dan 1.700 op 1 oktober.

1.4.2 De tweede lockdown dient zich aan

Als antwoord hierop ging midden oktober 2020 de aanloop naar de tweede lockdown van start, met een beperking van nauwe contacten tot één knuffelcontact en een contactgroep van maximaal vier personen privé en publiek, een avondklok, het sluiten van de horeca, en verplicht telewerk. Vanaf eind oktober moeten opnieuw alle cultuurhuizen dicht, worden sportactiviteiten aan banden gelegd en voert het hoger onderwijs afstandsonderwijs in. Op 23 oktober worden de voorwaarden voor culturele evenementen verstrengd met regels voor *social distancing*. Cultuurhuizen in het Brussels Hoofdstedelijk Gewest, dat op dat moment het hardst getroffen wordt, krijgen op 26 oktober opnieuw verstrengingen opgelegd: alle cultuurhuizen (inclusief musea) dienen te sluiten voor publiek. In het Vlaams Gewest gaat de cultuursector ook opnieuw op slot vanaf 29 oktober. Alleen de bibliotheken ontsnappen aan de nieuwe sluiting.

Op 1 november 2020 wordt in België de piek van de besmettingen in de tweede golf bereikt, met een daggemiddelde van 17.000 cases. Dat zet de beleidsmakers aan tot drastische maatregelen. Op 2 november 2020 wordt de echte tweede lockdown aangekondigd waarbij men slechts één persoon thuis mag ontvangen en niet-essentiële winkels en scholen opnieuw worden gesloten. Hierna komt een lange, gefaseerde afbouw van maatregelen, waarbij de avondklok (of later het nachtelijk samenscholingsverbod) blijft gelden en grote delen van de culturele sector gesloten zijn. Sommige instellingen krijgen wel sneller de mogelijkheid om weer te openen. Zo gaan op 1 december 2020 de musea weer open, net als niet-essentiële winkels en zwembaden.

1.4.3 De intrede van de vaccins

Vanaf begin 2021 start de vaccinatiecampagne. Die belooft de uitdoving van de niet-aflatende cyclus van maatregelen. De uitrol van de campagne vraagt niettemin veel

tijd. De vaccins beloven zowel de kans op besmetting, de sterkte van de ziekte als de kans op overdracht op anderen te reduceren. De maatregelen blijven van kracht maar worden stapsgewijs versoepeld. Op 8 maart 2021 worden (culturele) buitenactiviteiten tot tien mensen opnieuw toegelaten. Midden maart 2021 komen er vervolgens plannen voor versoepelingen vanaf april, maar een nieuwe opmars van de epidemie dwingt het overlegcomité de buitenbubbel terug te brengen naar vier personen, niet-essentiële winkels enkel op afspraak te laten bezoeken en de praktijken van niet-medische contactberoepen weer te sluiten. Deze 'Paaspauze' bevat voor de cultuursector als voor-naamste maatregel het opnieuw sluiten van het deeltijds kunstonderwijs (dko), terwijl tentoonstellingen wel nog kunnen doorgaan. Zalen blijven gesloten.

In april 2021 is de horeca gesloten, geldt er een nachtelijk samenscholingsverbod, kunnen zittende cultuuractiviteiten binnen (podiumkunsten, concerten, bioscopen) niet doorgaan, is de buitenbubbel beperkt tot vier personen en zijn musea, erfgoedlocaties en bibliotheken open voor publiek, met strenge regels voor *social distancing*. Alle evenementen zijn verboden. Eind april 2021 is ongeveer een kwart van de Belgische bevolking ten minste één keer gevaccineerd en versnelt de vaccinatiecampagne.

Op 11 mei 2021 wordt vervolgens het zomerplan voorgesteld. Op 9 juni heropenen de horecagelegenheden en mogen cultuur- en sportevenementen met maximaal 200 personen binnen en 400 personen buiten weer plaatsvinden. Ook kermissen, markten en dergelijke mogen weer. Het verenigingsleven (met maximaal 50 personen) herstart weer, bioscopen heropenen, alsook allerhande recreatiecentra, fitnessinfrastructuur en sauna's. De mogelijkheden worden dus aanzienlijk ruimer, maar nog steeds blijven alerhande *social distancing*- en hygiëneregels van kracht. Voor mensen met een zwakke gezondheid blijft het mijden van contacten een absolute prioriteit.

In de zomer van 2021 worden grote versoepelingen aangekondigd. Zo wordt op 4 juni 2021 beslist dat vanaf 13 augustus evenementen tot 75.000 bezoekers mogen plaatsvinden om op het einde van de zomer toch nog muziekfestivalen mogelijk te maken. Vervolgens wordt op 18 juni gekozen om de opening van de samenleving te versnellen, door horecabezoek in een groep van acht toe te laten en het sluitingsuur te verlaten tot 01.00 uur. Evenementen tot 2.000 personen binnen worden mogelijk met het gebruik van het COVID Safe Ticket (CST) en zowel het nachtelijk samenscholingsverbod als de beperkingen op betogingen vallen weg.

Op 20 augustus 2021 vervallen tevens de beperkingen in de horeca, en vallen de beperkingen op het aantal genodigden in de privésfeer, bij familiebijeenkomsten, het verenigingsleven en evenementen binnen tot 200 personen (buiten 400) weg. Het CST neemt een rol op bij grote evenementen en vanaf 1 oktober zouden de discotheken, dancings en nachtclubs weer openen. Dat laatste wordt ook bevestigd op 17 september, waarbij de verplichting van het CST en ventilatie worden toegevoegd. Gewesten krijgen de mogelijkheid het CST als toegangsvoorwaarde te eisen en op evenementen kan het gebruikt worden als alternatief voor de andere verplichtingen.

Die versoepelingen worden echter alweer snel ingehaald door een nieuwe opmars van het virus. Op 26 oktober 2021 gaan nog maar eens nieuwe maatregelen in. Er komt een mondkmaskerplicht in infrastructuur voor culturele, feestelijke, sportieve, recreatieve activiteiten (o.a. schouwburgen, concertzalen, cinema's, musea, indoor pret- en themaparken, indoor fitnesscentra en sportcentra, bibliotheken, spelotheken en mediatheken). Voor publieke evenementen verplicht de federale regering het gebruik van het CST voor evenementen vanaf 200 personen binnen en 400 personen buiten. Bij gebruik van het CST vervalt de mondkmaskerplicht. Na die maatregelen blijft de epidemiologische situatie echter verslechteren en op 17 november wordt besloten dat vanaf 20 november een brede mondkmaskerplicht in besloten ruimtes geldt. De mondkmaskerplicht vervalt bij gebruik van het CST. In horeca, zalen voor podiumkunst of culturele activiteiten, indoor circussen, cinema's, musea en (indoor) pret- en themaparken wordt het mondkmasker verplicht naast het CST. In discotheken en dancings vervalt de mondkmaskerplicht wel mits men een CST en een zelftest ter plaatse gebruikt.

Nog geen twee weken later wordt duidelijk dat die maatregelen niet voldoende helpen om de nieuwe opmars van het virus tegen te houden. Op 26 november 2021 wordt het aantal personen in groep in horecazaken weer gereduceerd tot zes personen, komt er opnieuw een sluitingsuur om 23.00 uur en worden dancings en discotheken gesloten. Publieke evenementen binnen mogen weer enkel zittend plaatsvinden, met mondkmasker en CST. Voor evenementen buiten gelden afstandsregels en voor onderwijs en jeugd nemen de gewestelijke ministers nieuwe maatregelen.

In december 2021 worden de maatregelen verder aangescherpt. Evenementen boven 4.000 bezoekers worden verboden (in de provincie Antwerpen is dat 3.500), en het CST wordt verplicht voor evenementen met meer dan 50 bezoekers. Mondmaskers worden verplicht vanaf zes jaar. Op 6 december wordt het maximale aantal bezoekers van evenementen 200. Op 26 december worden alle evenementen verboden. Georganiseerde activiteiten in culturele instellingen zijn verboden, terwijl tentoonstellingen en bibliotheken openblijven. Deze maatregelen zorgen ervoor dat de oudejaarsavond van 2021 op 2022 opnieuw in *beperkte kring* wordt gevierd.

Ook in januari 2022 worden de maatregelen aangehouden. Daarnaast wordt de langverwachte coronabarometer ingevoerd. Die coronabarometer zorgt (eindelijk) voor een voorspelbaar verloop van maatregelen, afhankelijk van de epidemiologische elementen. De barometer zal echter nooit als stoplicht optreden, maar zal enkel de exit van de maatregelen vormgeven. De coronabarometer start op code rood. Dat houdt in dat publieksevenementen binnen enkel met zittend publiek mogen plaatsvinden en met een specifiek geformuleerde zaalcapaciteit, afhankelijk van de CO₂-concentratie. Vrijtijdsactiviteiten binnen mogen plaatsvinden tot 80 personen, buiten kan dit tot 200 personen. Vanaf dan begint de finale afbouw van de maatregelen. Op 18 februari gaat de coronabarometer naar code oranje: het sluitingsuur van de horeca verdwijnt, publieksevenementen met 'dynamisch' publiek worden toegelaten zonder mondkmasker, de telewerkverplichting verdwijnt en de minimumcapaciteit van 200 personen in publieken wordt gegarandeerd. De mondkmaskerplicht begint vanaf 12 jaar, en vrijetijdsactiviteiten met maximaal 200 personen worden weer mogelijk.

Code geel wordt ingeluid op 7 maart 2022. Zo vervallen (bijna) alle maatregelen voor publieksevenementen en vrijetijdsactiviteiten. Op 23 mei 2022 vervalt ook de coronabarmeter. Twee jaar na het afroepen van de eerste maatregelen keren we terug naar een nieuw normaal, en wordt *relance* het doel. Voor de werking, het aanbod en de participatie van cultuur en vrijetijdsactiviteiten is er weer zekerheid.

1.5. Wat te verwachten in dit boek ...

In het licht van de hierboven beschreven gebeurtenissen en maatregelen kan het niet anders dan dat de COVID-19-pandemie een immense impact had op de vrijetijdsparticipatie van Vlamingen. In verscheidene hoofdstukken staan we dan ook stil bij de invloed van COVID-19. Daarnaast maken we ook ruimte om in te gaan op trends inzake cultuur- en mediaparticipatie over de periode 2004-2020 en snijden we een aantal thema's aan die ook vandaag hoog op de beleidsagenda staan.

De sociale gelaagdheid van cultuurparticipatie

Dankzij de vierde meting beschikken we over participatiegegevens die zich uitstrekken over een tijdsspanne van 17 jaar, van 2004 tot 2020. Dit laat toe **trends in cultuurparticipatie** te onderzoeken in een periode waarin er heel wat bewoog in het cultuur- en medialandschap en ook de samenleving niet stil stond. De Vlaamse bevolking werd diverser, relatief ouder en hoger opgeleid en de digitalisering heeft ondertussen volledig zijn weg gevonden naar de cultuursector. Tegen de achtergrond van die maatschappelijke en sectorale veranderingen onderzoeken Jessy Siongers, Mathijs De Baere en John Lievens in hoofdstuk 2 met behulp van de vier waves van de Participatiesurvey (2004, 2009, 2014 en 2020) hoe cultuurparticipatie evolueerde. De auteurs zoeken een antwoord op drie concrete vragen. Ten eerste: welke veranderingen hebben zich voorgedaan in de participatiegraad in het algemeen en in de participatiegraden binnen specifieke (sub)disciplines tijdens de eerste twee decennia van de eenentwintigste eeuw? Ten tweede: welke trends in participatie zijn niet louter toe te schrijven aan socio-demografische veranderingen in onze samenleving (vergrijzing en toenemende scholarisatie)? Ten slotte gaan ze na of en hoe de hardnekkige opleidingskloof in cultuurparticipatie wijzigde de voorbije twee decennia.

Hoofdstuk 3 bouwt niet enkel voort op het onderzoek naar sociaal-economische ongelijkheden in cultuurparticipatie, maar verbreedt dat onderzoek op twee manieren. Ten eerste ligt de focus in dergelijk onderzoek vaak exclusief op opleidings- en inkomensongelijkheid. Jens Verhoeven, Bram Spruyt en Jessy Siongers verbreden dit perspectief door ook de **rol van gezondheid** te onderzoeken. In een vergrijzende samenleving, waarin gezondheidsproblemen steeds vaker chronisch zijn, is het waarschijnlijk dat gezondheid steeds meer een bepalende factor voor cultuurparticipatie wordt. Ten tweede: terwijl eerdere studies vaak de impact van cultuur op gezondheid belichtten, focussen de auteurs op de omgekeerde relatie, namelijk in welke mate fysieke en mentale gezondheidsproblemen een drempel vormen voor cultuurdeelname. Meer specifiek

analyseren ze in hoofdstuk 3 de relaties tussen sociaal-economische status, mentale en fysieke gezondheid, en diverse vormen van cultuurparticipatie. Verder wordt onderzocht of de ondervonden financiële moeilijkheden de relatie tussen gezondheid en cultuurparticipatie eerder versterken dan wel verzwakken.

Lokaal cultuuraanbod als sleutel tot cultuurparticipatie

Een van de strategieën om de drempel tot cultuur te verlagen, is door te investeren in een uitgebreid lokaal cultuuraanbod. Cultuur- en gemeenschapscentra en openbare bibliotheken spelen daarin een centrale rol. Over de jaren heen werden hun functies ook verruimd en verschoven om meer in te spelen op de veranderende behoeften van de samenleving. Ze worden vandaag dan ook steeds meer erkend als *third places* ofwel plekken buiten huis (de *first place*) en werk/school (de *second place*) waar mensen samenkomen voor sociale interactie, ontspanning en inspiratie.

In hoofdstuk 4 zoomen Theun Pieter van Tienoven, Petrus te Braak en Ignace Glorieux in op **lokale cultuur- en gemeenschapscentra**. De kernopdracht van die centra ligt in het verspreiden van kunst en cultuur, het stimuleren van cultuurparticipatie en het bevorderen van gemeenschapsvorming. Desondanks blijft het gebruikerspubliek sterk variëren naargelang het aanbod. Bovendien wordt de samenstelling van het publiek beperkter zodra er buiten de gemeentegrenzen wordt geparticipeerd. Daardoor rijst de vraag hoe duurzaam de balans tussen participatie en lokale inbedding is. De drie waves van de Participatiesurvey worden vergeleken om hier meer inzicht in te verkrijgen.

In hoofdstuk 5 gaan Petrus te Braak, Theun Pieter van Tienoven en Ignace Glorieux in op het **bibliotheeklandschap**. Openbare bibliotheken staan voor uitdagingen door beleidswijzigingen en door de verschuiving naar digitale media. Doordat de Vlaamse gemeenten vanaf 2016 niet langer verplicht waren een bibliotheek te financieren en de bibliotheeksubsidies in het algemene gemeentefonds werden geïntegreerd, kwamen bibliotheken in een rechtstreekse concurrentiestrijd met andere gemeentelijke voorzieningen voor financiële middelen. Dat risico kan de laagdrempeligheid en de diversiteit van het aanbod van bibliotheken onder druk zetten. De digitale transitie, met een toenemende consumptie van digitale en online media, verandert bovendien de functie van bibliotheken en daarmee mogelijk de samenstelling van het publiek. In het licht van deze veranderingen onderzoeken Petrus te Braak, Theun Pieter van Tienoven en Ignace Glorieux vijf verschillende aspecten van bibliotheekbezoek: 1) de ontwikkeling van bibliotheekbezoek van 2004 tot 2020; 2) de invloed van de COVID-19-pandemie op bibliotheekbezoek; 3) het profiel van de bibliotheekbezoeker en de mate waarin dat representatief is voor de Vlaamse bevolking; 4) drempels die bibliotheekbezoek belemmeren; 5) de relatie tussen tevredenheid over aspecten van bibliotheken en de frequentie van bibliotheekbezoek binnen gemeenten.

Nieuwe wegen in cultuurparticipatie: de rol van gaming

Gaming is uitgegroeid tot een van de meest prominente mediavormen van de eenentwintigste eeuw en heeft als medium een opmerkelijke evolutie doorgemaakt: van eenvoudige

videogames tot complexe narratieven en inclusieve ontwerpen die een breed scala aan ervaringen bieden. Deze ontwikkelingen hebben bijgedragen aan het doorbreken van het traditionele wantrouwen rond gaming, waardoor het steeds meer erkend wordt als een volwassen en legitieme vorm van cultuur- en mediaparticipatie. Ook binnen de cultuursector wint gaming terrein als instrument voor cultuurverspreiding. Zo wordt cultureel erfgoed geïntegreerd in games,⁶ terwijl games op hun beurt worden ingezet om museumervaringen te verbeteren⁷ (O'Connor et al., 2020). Daarnaast wijst onderzoek op een toenemende participatie in gaming: steeds meer Vlamingen spelen games (Sevenhant et al., 2021). Toch blijft gamen vaak onderhevig aan stereotypering. Gaming is nochtans geen homogeen fenomeen: er is een verscheidenheid aan spelers, gekenmerkt door uiteenlopende spelpatronen, voorkeuren en toestellen. In hoofdstuk 6 dragen Ruben Vandenplas en Ike Picone bij aan een genuanceerde beeldvorming van wie in Vlaanderen gamet door sociodemografische profielen en gamerepertoires te analyseren. Daarnaast bestuderen ze de invloed van gamen op lichaamsbeweging, mentaal welzijn en mediawijsheid.

Vrijwilligers aantrekken en behouden

Vrijwilligers vormen een cruciale pijler voor de samenleving en talloze organisaties. Hun inzet versterkt het gemeenschapsgevoel, bevordert sociale cohesie en helpt maatschappelijke uitdagingen het hoofd te bieden. Binnen de cultuursector spelen vrijwilligers een doorslaggevende rol in het toegankelijk maken van culturele activiteiten voor een breder publiek. Tegelijkertijd biedt vrijwilligerswerk individuen de kans sociale netwerken uit te bouwen, vaardigheden te ontwikkelen en persoonlijke voldoening te vinden. In Vlaanderen heeft vrijwilligerswerk een sterke traditie, maar maatschappelijke veranderingen zoals vergrijzing en individualisering zetten die traditie onder druk. Ook de COVID-19-pandemie vormde een bedreiging voor het vrijwilligerspotentieel. In hoofdstuk 7 willen Jessy Siongers en Bram Spruyt de cultuursector handvatten aanreiken en inzicht bieden in hoe deze vrijwilligers kan aantrekken, ondersteunen en behouden in een veranderende samenleving. Zij analyseren daartoe wie in Vlaanderen 'vrijwilligt', wat hen motiveert en hoe de pandemie hun engagement heeft beïnvloed.

Vrijetijdspatronen in beweging?

Vrije tijd is een waardevolle maar in omvang beperkte bron en een schaars goed. De keuzes die mensen maken over hoe ze die beperkte vrije tijd besteden, worden beïnvloed door een complex samengaan van vele factoren, waaronder hun sociale achtergrond, levensfase en levensomstandigheden. Ook de combinaties van keuzes die mensen maken in de vrije tijd zijn niet toevallig, maar hangen samen in vrijetijdspatronen. In hoofdstuk 8 gaan Elke Van Dam, Jessy Siongers en John Lievens op zoek naar patro-

6 Een voorbeeld hiervan is het game *Horizon Forbidden West*, waarbij het Rijksmuseum Amsterdam samenwerkte met de Amsterdamse gameontwikkelaar Guerilla en er tien kunstwerken in de game werden opgenomen.

7 Een voorbeeld hiervan is *Africa Museum Quest*, een *museum escape game* in het AfricaMuseum.

nen in de cultuur-, sport-, media- en ruimere vrijetijdsbestedingen van de Vlaming en onderzoeken zij de evolutie van **participatiepatronen en -profielen**. Daarnaast gaan ze na hoe die gerelateerd zijn aan sociale positie, leeftijd, gender en opleiding. Omdat de COVID-19-pandemie de keuzemogelijkheden die mensen überhaupt hadden drastisch inperkte, onderzoeken ze daarnaast of die crisissituatie ook de vrijetijdspatronen van de Vlaming veranderde. Door die verschillende perspectieven te combineren, kan een comprehensief maar genuanceerd beeld geschetst worden van de diversiteit aan vrijetijdspatronen in Vlaanderen.

1.6. De waarde van meten: een lakmoesproef voor cultuur en samenleving

De kracht van een monitor schuilt in zijn herhaalde afname. Precies omdat we weten dat de samenleving zal veranderen maar niet wanneer of specifiek hoe, is het goed op vaste momenten de vinger aan de pols te houden via gedegen sociaal-wetenschappelijk onderzoek. De vierde editie van de Participatiesurvey coverde een unieke periode in de recente mondiale geschiedenis. Hoewel de COVID-19-pandemie voor grote uitdagingen zorgde voor het veldwerk, zijn de verzamelde data bijzonder uniek.

Dit boek beoogt geen exhaustieve verslaggeving van de cultuurparticipatie in Vlaanderen, maar wil met deze selectie van bijdragen diepere inzichten bieden naast de eerdere cijfers die al werden bekendgemaakt in de drie technische rapporten, de factsheets en de cijfertools (Siongers & Lievens, 2022, 2023a, 2023b).⁸ Met die inzichten dragen we bij aan een beter begrip van cultuurparticipatie en de ontwikkeling van een gericht beleid. Tevens hopen we dat ze de basis vormen voor verder onderzoek naar de nuances van cultuurparticipatie en de invloed van externe factoren, waaronder pandemieën maar ook beleids- en praktijkontwikkelingen.

De resultaten in dit boek tonen dat de cultuurparticipatie in Vlaanderen levendig is, gedurende de pandemie ook robuust bleek en in toenemende mate ook heel diverse vormen aanneemt. Dat betekent niet dat er geen uitdagingen zijn. Bij elke nieuwe editie drukt de Participatiesurvey ons met de neus op de feiten. Hoewel de focus vaak ligt op de cultuurparticipant, blijkt een deel van de Vlamingen weinig affiniteit te hebben met de volle breedte van het cultuuraanbod en zeker dat van de kunsten. Al dan niet deelname aan cultuur en de kunsten is bovendien niet toevallig in de samenleving verdeeld, noch louter een uitdrukking van unieke individuele voorkeuren en mogelijkheden. Sociale verschillen in deelname aan cultuur blijven bijzonder persistent. Die verschillen kunnen alleen door volgehouden inspanningen weggewerkt worden. De inspanningen

⁸ Al deze publicaties kunnen geraadpleegd worden op: <https://www.cultuuronderzoek.be/onderzoek>.

zullen geleverd worden door de kracht en het enthousiasme van de culturele sector. Belangrijke nuance daarbij is dat ongelijkheid in de vrijetijdssfeer in grote mate een weerslag is van diepgewortelde structurele ongelijkheden in onze samenleving. Hoewel de cultuursector die deels mee kan helpen overbruggen, zal het vooral een doorgedreven inspanning vragen om optimaal in te zetten op het maximaliseren van gelijke kansen in onze – op veel verschillende aspecten – diverser wordende samenleving. Ook in die zin is cultuur een lakmoesproef voor de samenleving. De Participatiesurvey houdt daarbij de vinger aan de pols.

1.7. Literatuur

- Abel, T. (2008). Cultural capital and social inequality in health. *Journal of Epidemiology & Community Health*, 62(7), e13-e13.
- Cuypers, K., Krokstad, S., Holmen, T. L., Knudtsen, M. S., Bygren, L. O., & Holmen, J. (2012). Patterns of receptive and creative cultural activities and their association with perceived health, anxiety, depression and satisfaction with life among adults: the HUNT study, Norway. *Journal of Epidemiology and Community Health*, 66(8), 698-703.
- Fancourt, D., Aughterson, H., Finn, S., Walker, E., & Steptoe, A. (2021). How leisure activities affect health: a narrative review and multi-level theoretical framework of mechanisms of action. *The Lancet Psychiatry*, 8(4), 329-339.
- Fancourt, D., & Finn, S. (2019). *What is the evidence on the role of the arts in improving health and well-being?* World Health Organization. Regional Office for Europe.
- Fancourt, D., & Tymoszuk, U. (2019). Cultural engagement and incident depression in older adults: evidence from the English Longitudinal Study of Ageing. *The British Journal of Psychiatry*, 214(4), 225-229.
- Grossi, E., Tavano Blessi, G., Sacco, P. L., & Buscema, M. (2012). The interaction between culture, health and psychological well-being: Data mining from the Italian culture and well-being project. *Journal of Happiness Studies*, 13, 129-148.
- Lizardo, O. (2006). How cultural tastes shape personal networks. *American Sociological Review*, 71(5), 778-807.
- Nummela, O., Sulander, T., Rahkonen, O., Karisto, A., & Uutela, A. (2008). Social participation, trust and self-rated health: A study among ageing people in urban, semi-urban and rural settings. *Health & Place*, 14(2), 243-253. doi:<https://doi.org/10.1016/j.healthplace.2007.06.006>
- O'Connor, S., Colreavy-Donnelly, S., & Dunwell, I. (2020). Fostering engagement with cultural heritage through immersive vr and gamification. *Visual computing for cultural heritage*, 301-321.
- Sevenhant, R., Stragier, J., De Marez, L., & Schuurman, D. (2021). Imec digimeter 2021: Digitale trends in Vlaanderen. Imec.
- Siongers, J., & Lievens, J. (red.) (2022). *Participatiesurvey 2020 (wave 1): Cijferboek*. Kenniscentrum Cultuur- en Mediaparticipatie, Onderzoeksplatform Sport, Jeugdonderzoeksplatform.
- Siongers, J., & Lievens, J. (red.) (2023a). *Participatiesurvey 2021 (wave 2): Cijferboek*. Kenniscentrum Cultuur- en Mediaparticipatie, Onderzoeksplatform Sport, Jeugdonderzoeksplatform.
- Siongers, J., & Lievens, J. (red.) (2023b). *Participatiesurvey 2022 (wave 3): Cijferboek*. Kenniscentrum Cultuur- en Mediaparticipatie, Onderzoeksplatform Sport, Jeugdonderzoeksplatform.
- Wilkinson, A. V., Waters, A. J., Bygren, L. O., & Tarlov, A. R. (2007). Are variations in rates of attending cultural activities associated with population health in the United States? *BMC Public Health*, 7(1), 1-7.

Hoofdstuk 2.

Trends in participatie

Participatie van de Vlaming in de eenentwintigste eeuw

Jessy Siongers, Mathijs De Baere & John Lievens

2.1. Inleiding

In 2020 werd, net voor de eerste lockdown naar aanleiding van de COVID-19-pandemie, voor de vierde keer een representatieve steekproef van inwoners van het Vlaams Gewest (leeftijd 15 tot 85 jaar) bevraagd naar hun vrijetijdsparticipatie via de Participatiesurvey. Deze vierde meting volgde op eerdere bevestigingen in 2004, 2009 en 2014, en laat toe trends voor verschillende vormen van participatie te onderzoeken in een tijdsspanne van 17 jaar. In die periode bewoog heel wat in het cultuur- en medialandschap: de expansie van digitale technologieën leidde tot nieuwe mogelijkheden maar ook nieuwe uitdagingen op het vlak van cultuurparticipatie, gemeenten kregen meer autonomie over de aanwending van middelen voor cultuur, nieuwe decreten deden hun intrede en oudere werden hervormd om aan nieuwe realiteiten tegemoet te komen ... om slechts enkele ontwikkelingen te noemen. Daarnaast stond ook de samenleving niet stil, met als belangrijke ontwikkelingen een verdere toename van het aandeel hogeropgeleiden en de vergrijzing van een steeds diverser wordende bevolking. Aan de hand van deze vier waves van de Participatiesurvey gingen we na in welke mate participatie gewijzigd is, tegen de achtergrond van de veranderingen in samenleving en cultuuraanbod. In die analyses zochten we een antwoord op drie vragen:

1. ***Welke veranderingen hebben zich voorgedaan in de participatiegraad de voorbije 17 jaar?*** Daarbij kijken we zowel naar de algemene participatiegraad (bv. musea) als naar participatiegraden voor subdomeinen van het aanbod (bv. kunstmusea) of zelfs voor meer specifieke instellingen (bv. musea voor hedendaagse kunst). Waar mogelijk werd ook een onderscheid gemaakt tussen occasionele en frequente participatie.
2. ***Welke trends in participatie blijven overeind nadat rekening wordt gehouden met veranderingen in de bevolkingssamenstelling (naar leeftijd en opleidingsniveau)?*** Daarbij wordt aan de hand van multivariate analyses gekeken of we verschuivingen in participatie over de vier meetmomenten kunnen optekenen als we bijkomend rekening houden met verschuivingen op vlak van leeftijd (een gemiddeld oudere

populatie in de recentere metingen), opleiding (een gemiddeld hoger opgeleide bevolking in de recentere metingen) en geslacht.

3. **Hoe is de opleidingskloof inzake participatie geëvolueerd de voorbije 17 jaar?** Op basis van multivariate analyses wordt gekeken of de kloof tussen laag-, midden- en hogeschoolden over de vier meetmomenten is verkleind, vergroot of stabiel gebleven.

Al die gegevens werden verwerkt in aparte factsheets, die geconsulteerd kunnen worden op cultuuronderzoek.be. In dit hoofdstuk geven we een overzicht van de belangrijkste resultaten en conclusies.

2.2. Methode

Om een correcte vergelijking te kunnen maken, selecteren we voor de analyses enkel de respondenten die bevraagd werden in februari en maart. Dit omdat we in 2020 enkel in die twee maanden data verzamelden. Aangezien participatiegraden mee beïnvloed kunnen worden door de periode van bevraging, hebben we ook voor de eerdere edities van de Participatiesurvey enkel de respondenten geselecteerd die bevraagd werden in de maanden februari en maart. Tevens werden enkel respondenten tussen 15 en 85 jaar geselecteerd (omdat in 2014 geen 14-jarigen bevraagd werden die wonen in het Vlaams Gewest en omdat de dataverzameling in 2020 niet toeliet te bevragen in het Brussels Hoofdstedelijk Gewest). Naar aantal respondenten toe, betekent dit dat we aan de slag gingen met 524 respondenten bevraagd in 2004, 891 respondenten in 2009, 1.004 respondenten in 2014 en 498 respondenten in 2020. Op die manier sluiten we seizoensgebonden verschillen in participatie uit. De percentages in de factsheets en dit samenvattende hoofdstuk verschillen daarom mogelijk van de cijfergegevens van vorige publicaties over de drie eerste edities van de Participatiesurvey. De beperking van de steekproefomvang heeft als implicatie dat enerzijds minder geavanceerde statistische analyses mogelijk zijn en anderzijds dat de foutenmarge die rond elk percentage in rekening moet worden gebracht groter is.⁹

Figuur 2.1. Aantal respondenten geselecteerd voor analyse per meetmoment

⁹ In de elf domeinspecifieke Factsheets worden de foutenmarges opgenomen.

In de analyses naar de trends in participatiegraden nemen we 2020 als referentiejaar, waarbij we telkens nagaan of de participatie in 2020 statistisch significant hoger dan wel lager ligt dan in de voorgaande jaren. Dat onderzoeken we in eerste instantie aan de hand van eenvoudige kruistabellen en vervolgens aan de hand van multivariate analyses waarin we controleren voor wijzigingen in de bevolkingssamenstelling. Om de leesbaarheid van de tekst te bevorderen, nemen we de tabellen van de multivariate analyses hier niet op. De tabellen zijn op verzoek verkrijgbaar via de auteurs van dit hoofdstuk.

2.3. Resultaten

2.3.1 Participatie aan kunsten en erfgoed

De **actieve deelname aan cultuur (amateurkunstbeoefening)** blijft in 2020 (vóór de COVID-19-pandemie) op hetzelfde niveau als bij de voorgaande edities. Net iets meer dan een kwart beoefent anno 2020 een creatieve hobby en oefent die minstens maandelijks uit. Binnen de onderliggende disciplines stellen we enkele kleine verschillen vast met bepaalde meetmomenten maar blijkt 2020 in de lijn van de andere meetmomenten te liggen.

Tabel 2.1. Actieve cultuurparticipatie (minstens maandelijks beoefend het voorbije jaar, in %)

	Editie survey			
	2004	2009	2014	2020
Actieve cultuurparticipatie	25,5%	29,7%	27,5%	27,1%
Beeldende kunsten	11,2%	16,8% >	14,0%	12,4%
Dans en/of toneel	6,2%	8,4%	5,9% <	9,0%
Muziek	12,6%	10,7%	13,7%	13,1%
Schrijven	4,3%	3,8%	3,8%	2,8%

Significantie van verschillen van vorige edities ten opzichte van PaS2020: < of > met $p \leq 0,05$.

Voor de **receptieve cultuurparticipatie** stellen we meer verschuivingen vast. Die verschuivingen zijn bovendien één voor één trends van stijgende participatie. Daar waar we voorbijgaande edities vooral een status quo in participatiecijfers zagen, stellen we nu een aantal opvallende stijgingen vast. De sterkste stijging wordt waargenomen bij concerten. Sinds de eerste meting is de participatiegraad voor concertbezoeken verdubbeld. Bij concerten met hedendaagse muziek steeg de participatiegraad van 12,2% naar 26,9%. Ook voor concerten met klassieke muziek noteren we een toename (van 7,5% in 2004 naar 10,4% in 2020), maar die stijging valt binnen de foutenmarges, waardoor we geen significante uitspraken over de bevolking kunnen maken. Ook het bezoek aan musea en het bijwonen van podiumkunstvoorstellingen ligt merkelijk hoger in 2020 dan bij voorgaande meetmomenten. Voor musea noteren we vooral een hogere participatiegraad bij kunstmusea; voor podiumkunsten zien we een stijging bij zowel de

deelname aan het gecanoniseerde podiumkunstenaanbod (o.a. theater, klassieke dans, ballet, opera) als aan het podiumkunstenaanbod dat we onder ‘shows en spektakel’ kunnen onderbrengen. Voor erfgoedparticipatie tekenen we hogere participatiecijfers op in 2020 dan in 2004 en 2014. Minder afgeleend zijn de trends in bioscoopbezoek. Enkel ten opzichte van 2009 wordt hier een significant hogere participatie opgetekend en die is toe te schrijven aan het bezoek aan de grotere bioscoopcomplexen; het bekijken van films in het meer kleinschalige filmaanbod blijft op gelijke hoogte. Ook op gelijke hoogte, en dit over de vier meetmomenten, is het bibliotheekbezoek. In dezelfde periode is het aandeel boeklezers wel toegenomen en dit zowel wat betreft fictie als non-fictie.

Tabel 2.2. Receptieve cultuurparticipatie (in %, minstens 1 keer bijgewoond/bezocht/gelezen gedurende de voorgaande zes maanden - voor festivals voorbij 12 maanden) (2004 - 2009 - 2014 - 2020)

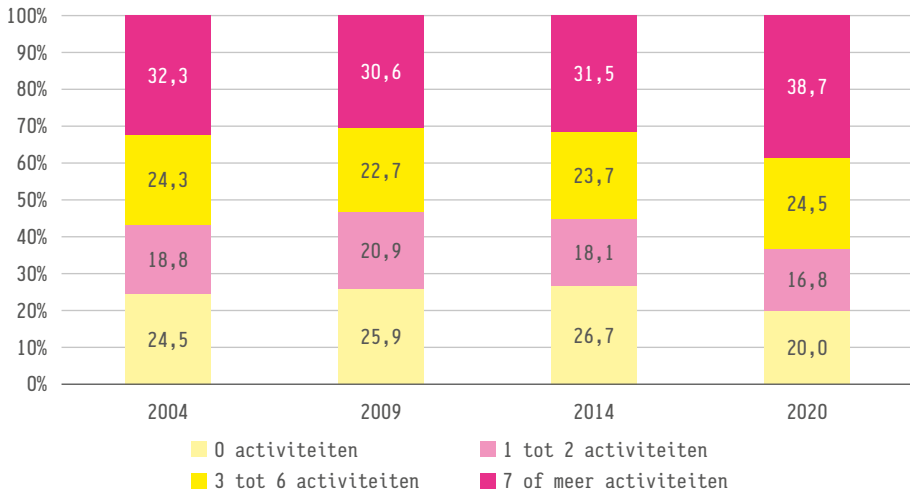
Editie survey				
	2004	2009	2014	2020
Concerten				
Klassieke muziek	7,5%	7,8%	9,4%	10,4%
Hedendaagse muziek	12,2%	◀ 15,9%	◀ 20,3%	◀ 26,9%
Festivals				
			24,3%	28,3%
Klassieke muziek			1,6%	◀ 4,0%
Hedendaagse muziek			23,4%	27,8%
Musea				
	22,8%	◀ 25,4%	◀ 29,8%	30,5%
Kunstmuseum	17,8%	◀ 16,8%	◀ 19,8%	◀ 24,1%
Wetenschappelijk of geschiedkundig museum	14,8%	18,6%	19,8%	18,3%
Podiumkunsten (algemeen)				
	42,7%	◀ 44,9%	◀ 42,3%	◀ 52,4%
Theater & dans	29,5%	◀ 29,8%	◀ 30,2%	◀ 35,6%
Show & spektakel	27,1%	◀ 30,5%	26,4%	◀ 35,4%
Bibliotheken				
	29,7%	27,9%	30,4%	28,2%
Bioscopen				
	43,0%	41,1%	◀ 46,2%	48,2%
Groot bioscoopcomplex	38,8%	38,3%	◀ 42,7%	44,3%
Kleinschalig aanbod	9,9%	9,6%	9,1%	10,4%
Erfgoed				
	35,5%	◀ 45,0%	41,0%	◀ 47,8%
Literatuur				
		57,2%	53,6%	◀ 59,2%
Fictie		47,3%	45,8%	◀ 51,8%
Non-fictie		45,3%	◀ 34,6%	◀ 50,8%

Significantie van verschillen van PaS-2020 ten opzichte van vorige edities: ◀ of ▶ met $p \leq 0,05$.

De hogere participatiegraad voor uithuizige cultuurparticipatie vertaalt zich tevens in een duidelijke stijging in de algemene uithuizige cultuurparticipatiegraad. Op basis van de frequentie van uithuizige participatie aan musea, concerten, podiumkunsten, bioscoop en erfgoed werd een indicator aangemaakt die polst naar uithuizig cultuurbezoek (bibliotheekbezoek werd niet meegenomen omdat daarvoor de participatiefrequentie niet werd gemeten in alle surveys). In de metingen van 2004, 2009 en 2020 nam ongeveer drie kwart deel aan minstens één culturele activiteit in de voorgaande zes maanden. In 2020 is dat gestegen tot 80%. Bovendien is ook de frequentie van participatie

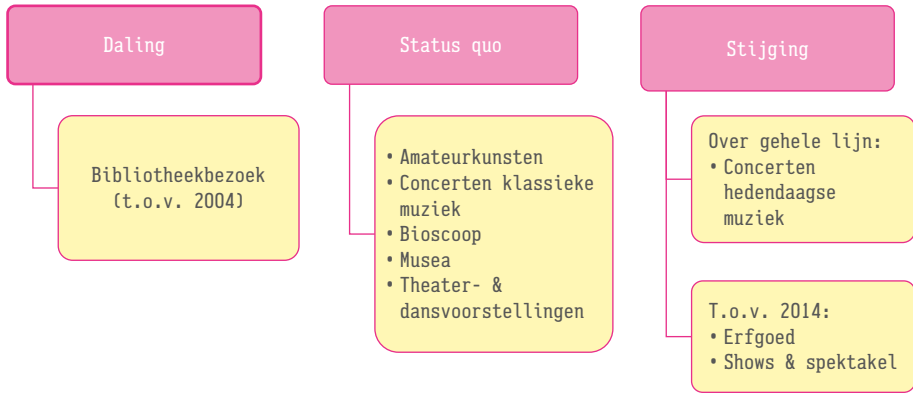
toegenomen. In 2020 heeft 38,7% aan zeven of meer culturele activiteiten deelgenomen; in de voorgaande metingen varieerde dat cijfer van 30,6% tot 32,3%.

Figuur 2.2. Uithuizige cultuurparticipatie: algemene participatiegraad

Ook wanneer we rekening houden met mogelijke veranderingen in de (steekproef)populatie op vlak van leeftijd, geslacht en opleiding, blijkt dat de participatiegraad voor het merendeel van de participatievormen standhoudt of zelfs toeneemt in de onderzochte periode. Rekening houdend met de bevolkingssamenstelling wordt er slechts voor één participatievorm een statistisch significante daling vastgesteld in 2020 en bovendien enkel ten opzichte van 2004. Bibliotheekbezoek is in 2020 iets minder populair in vergelijking met 2004; de status quo inzake bibliotheekbezoek (tabel 2.2) is wellicht vooral toe te schrijven aan de toename van het aandeel hoogopgeleiden in de bevolking. Voor de meeste cultuurvormen stellen we een status quo vast. Dat betekent dat de stijgende participatiegraden die we hierboven rapporteerden vooral werden gerealiseerd door veranderingen in de populatie, met name de vergrijzing van onze samenleving en nog belangrijker het stijgende opleidingsniveau van de Vlaamse bevolking. Omdat hoogopgeleiden een groter aandeel in onze samenleving vormen en hoogopgeleiden ook meer participeren aan uithuizige cultuur, stellen we hogere participatiegraden vast. Toch blijken ook een aantal participatievormen in de lift te zitten, zelfs wanneer we rekening houden met de socio-demografische ontwikkelingen in onze samenleving. Dit betekent dat we een stijging inzake participatie kunnen vaststellen ongeacht de leeftijd, het geslacht of het diploma dat men heeft. Die stijging is het sterkst voor het bijwonen van concerten met hedendaagse muziek. Ten slotte blijkt in de multivariate analyses ook de stijgende deelname aan erfgoed enerzijds en shows en spektakel anderzijds. Het gaat hier wel enkel om een stijging ten opzichte van 2014. Toekomstige metingen zullen moeten uitwijzen of we hier effectief van een duurzame trend kunnen spreken dan wel van eenmalige fluctuaties.

Figuur 2.3. Trends inzake kunsten- en erfgoedparticipatie, rekening houdend met evoluties op vlak van bevolkingssamenstelling (multivariate analyses)

Een constante in al deze analyses vormen de sterke opleidingsverschillen. De participatie aan elk van deze cultuurvormen ligt aanzienlijk hoger bij de hoogopgeleiden. Verder in dit hoofdstuk gaan we dieper in op de opleidingsverschillen.

2.3.2 Deelname aan het verenigingsleven

De vaak aangehaalde stelling dat de deelname aan het verenigingsleven achteruitgaat, blijkt voorlopig niet uit de participatiegraden. Wat de globale participatie betreft, kunnen we geen eenduidige op- of neerwaartse beweging vaststellen. De algemene participatiegraad blijkt over de jaren heen licht te fluctueren rond 55%. Wel tekenen we een aantal verschuivingen op inzake participatie aan de onderliggende verenigingssoorten.

De deelname aan sportverenigingen blijft stabiel over de jaren, net als de deelname aan gemeenschapsvormende verenigingen (verenigingen die zich richten op groepen die gemeenschappelijke kenmerken vertonen, bv. vrouwenverenigingen, wijk- en buurtcomités, doelgroepverenigingen, jeugdverenigingen ...) en cultuurverenigingen. Deelname aan hobbyverenigingen neemt toe, terwijl voor de deelname aan maatschappelijke bewegingen (verenigingen die zich richten op maatschappelijke kwesties zoals mensenrechten, armoede, duurzaamheid ...) de dalende trend die werd ingezet in 2009 lijkt om te buigen.

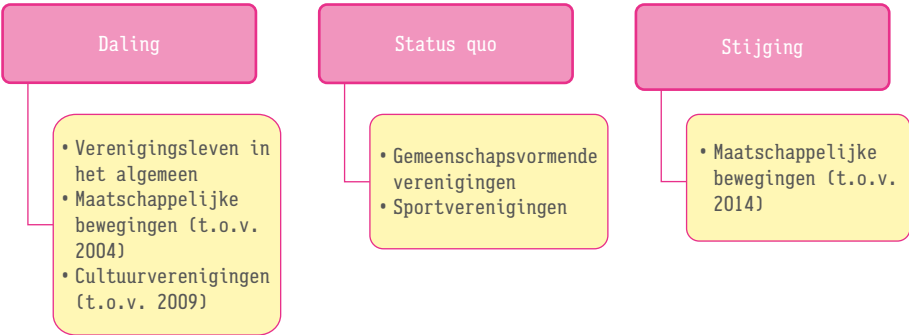
Tabel 2.3. Actieve deelname verenigingsleven tijdens het voorgaande jaar naar verenigingssoort (in %) (2004 - 2009 - 2014 - 2020)

	Editie survey			
	2004	2009	2014	2020
Actieve deelname aan min. 1 vereniging	58,7%	56,0%	59,0%	53,4%
Sportvereniging of -club	25,8%	25,8%	30,5%	26,1%
Hobbyclub- of groep	6,6%	6,9%	10,9%	11,8%
Maatschappelijke bewegingen	15,3%	8,0%	7,4%	11,0%
Gemeenschapsvormende verenigingen	27,1%	20,6%	20,4%	24,1%
Cultuurverenigingen	9,7%	10,9%	9,8%	9,4%

Significantie van verschillen van PaS-2020 ten opzichte van vorige edities: < of > met $p \leq 0,05$.

Houden we voor het verenigingsleven rekening met socio-demografische veranderingen, dan stellen we wel meer dalende tendensen vast. Over het algemeen ligt de participatiegraad in 2020 lager dan bij de drie vorige meetmomenten, als we controleren voor veranderingen in de bevolkingssamenstelling. Dit betekent dat de algemene participatiegraad op peil blijft dankzij de stijgende scholarisatiegraad (in de algemene participatiegraad worden immers geen leeftijdsverschillen vastgesteld). In de onderliggende verenigingssoorten wordt wanneer we rekening houden met veranderingen in de bevolkingssamenstelling een status quo inzake gemeenschapsvormende verenigingen en sportverenigingen vastgesteld. Inzake cultuurverenigingen wordt in deze analyses enkel een lagere participatiegraad ten opzichte van 2009 vastgesteld. Voor maatschappelijke bewegingen stellen we vast dat de kans op participatie in 2020 lager ligt dan in 2004 maar hoger dan in 2014. Mogelijk gaat het hier dan ook om tijdelijke fluctuaties.

Figuur 2.4. Trends inzake deelname aan het verenigingsleven rekening houdend met evoluties op vlak van bevolkingssamenstelling (multivariate analyses)

Ook inzake het verenigingsleven worden opleidingsverschillen vastgesteld, al variëren die naargelang de verenigingssoort. Hetzelfde geldt voor de samenhang met leeftijd en geslacht.

2.3.3 Gebruik van mediatoestellen

De vragen naar cultuur en sociaal-culturele participatie die we hierboven bespraken, werden ook in de drie voorgaande edities van de Participatiesurvey opgenomen, in zowat exact dezelfde bewoordingen. Voor mediaparticipatie geldt dat in mindere mate. Ten eerste omdat de eerste Participatiesurvey vooral focuste op de deelname aan het cultuuraanbod. Pas sinds 2014 kwamen media uitgebreider aan bod in de bevraging. Ten tweede hebben het media-aanbod en de consumptie ervan de voorbije twee decennia een spectaculaire evolutie doorgemaakt. In de recentste bevraging van 2020 werd daarom beslist het medialuik in de Participatiesurvey volledig te herdenken om het minder onderhevig te maken aan technologische en digitale vernieuwingen en meer af te stemmen op de gebruiksdoeleinden (kijken, luisteren, lezen ...). Dit maakt dat mediaconsumptie niet over de tijd vergeleken kan worden via de Participatiesurvey. Wel lieten de data toe om een aantal recente evoluties te bekijken, namelijk tussen 2014 en 2020 inzake het gebruik van mediatoestellen.

Een digitale versnelling laat zich hier duidelijk voelen in de laatste zes jaar: smartphones zijn inmiddels helemaal ingeburgerd, en ook het gebruik van computers, tablets en e-readers zet zich voort. Daarnaast zien we ook enkele mediatoestellen die wegebben uit het mediarepertoire van Vlamingen. Draagbare mediatoestellen zoals iPods en mp3's worden door slechts een minderheid gebruikt en blijken hun hoogtepunt voorbij. Ten slotte valt ook een dalend maandelijks gebruik van papieren kranten op.¹⁰

Tabel 2.4. Gebruik van mediatoestellen tijdens de voorgaande maand (in %) (2014 - 2020)

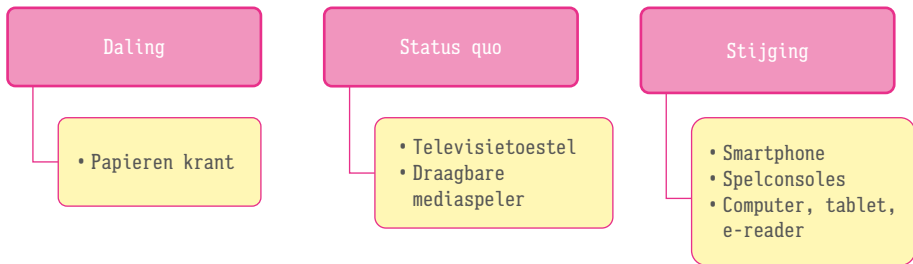
	Editie survey		
	2014		2020
Televisietoestel	97,6		98,6
Smartphone	43,2	<	86,3
Spelconsole	14,6	<	19,3
Draagbare mediaspeler	18,1		16,1
Papieren krant	66,2	>	53,2
Computer, tablet, e-reader	78,4	<	88,0

Significantie van verschillen van PaS-2020 ten opzichte van vorige edities: < of > met $p \leq 0,05$.

Deze ontwikkelingen in het medialandschap zijn zo sterk, dat ze ook standhouden na controle voor leeftijd, geslacht en opleiding. De trend naar meer digitaal mediagebruik doet zich dan ook voor binnen alle lagen van de bevolking en binnen alle leeftijdsgroepen. Wel blijven er duidelijke leeftijds- en opleidingsverschillen bestaan.

10 Digitale nieuwsconsumptie komt in de Participatiesurvey aan bod, maar werd in 2020 op een andere en uitgebreidere manier gemeten dan in 2014, waardoor vergelijking niet mogelijk is.

Figuur 2.5. Trends inzake gebruik van mediatoestellen, rekening houdend met evoluties op vlak van bevolkingssamenstelling (multivariate analyses; vergelijking 2014-2020)

2.3.4 Sociale ongelijkheden inzake participatie

Een van de meest hardnekkige ongelijkheden, ook in cultuur- en mediaparticipatie, is die tussen hoog- en laaggeschoolden. Bourdieu illustreerde die sociale kloof al duidelijk in de jaren zeventig. Heel wat studies die volgden, bevestigden de diepgapende kloof. Ook de voorgaande Participatiesurveys toonden aan dat hoogopgeleiden meer participeren aan het brede cultuuraanbod (en bovendien verschillende cultuurvormen combineren) dan laagopgeleiden, die veel moeilijker de weg naar het cultuuraanbod lijken te vinden. Ook wat mediaconsumptie betreft, hinken laagopgeleiden achterop wat betreft de adoptie van nieuwe toepassingen, alsook qua mediawijsheid.

De analyses beperken we tot de afgestudeerden, waarbij we het onderscheid maken tussen drie groepen: (1) personen die het secundair onderwijs niet voltooid hebben (laaggeschoolden); (2) personen die een diploma secundair onderwijs behaald hebben (middengeschoolden) en (3) personen die een opleiding in het hoger onderwijs voltooid hebben (hooggeschoolden). Aan de hand van multivariate analyses per meetmoment, waarbij we controleren voor leeftijd en geslacht, gaan we na of de kloof tussen die drie groepen inzake participatie over de tijd wijzigde. De middengeschoolde respondenten vormen daarbij de referentiegroep. Deze analyses werden niet uitgevoerd voor het gebruik van mediatoestellen en festivals omdat we daarvoor slechts over twee meetmomenten beschikten.

De kloof tussen laag- en middengeschoolden daalt voor het merendeel van de uithuizige cultuurparticipatievormen: concerten met klassieke muziek, musea, theater- en dansvoorstellingen, bioscopen en erfgoed. Ook wat betreft het lezen van fictieliteratuur verkleint de kloof tussen laag- en middengeschoolden. Voor de overige vormen van participatie aan kunsten en erfgoed (concerten met hedendaagse muziek, shows en spektakel en bibliotheken) blijft de kloof stabiel over de jaren. De kloof tussen midden- en hooggeschoolden neemt daarentegen bij heel wat cultuurvormen toe. Bij concerten, kunstmusea en erfgoed is de opleidingskloof toegenomen. Bij de andere cultuurvormen blijft die doorgaans stabiel (dat is het geval voor wetenschappelijke en geschiedkundige musea, podiumkunsten, bibliotheken en het lezen van fictie). Waar de opleidingskloof

bij de eerste Participatiesurveys vooral het onderscheid tussen de laagstgeschoolden en de anderen blootlegde, is de opleidingskloof in recente jaren meer verschoven naar een verschil tussen de hoogstopgeleiden en de anderen. De enige uitzonderingen hierop zijn amateurkunstbeoefening en bioscoopbezoek, waar we zowel de kloof tussen laag- en middenopgeleiden als die tussen midden- en hoogopgeleiden zien afnemen in de tijd.

Tabel 2.5. Onderwijskloof inzake cultuurparticipatie (enkel participatievormen met minstens drie meetpunten)

	Kloof tussen midden- & laagopgeleiden	Kloof tussen hoog- & middenopgeleiden
Amateurkunsten	Enkel in 2014	↘
Concerten		
Klassieke muziek	↘	↗
Hedendaagse muziek	=	↗
Musea		
Kunstmuseum	↘	↗
Wetenschappelijk of geschiedkundig museum	↘	=
Podiumkunsten		
Theater & dans	↘	=
Show & spektakel	=	=
Bibliotheken	=	=
Bioscopen	↘	↘
Erfgoed	↘	↗
Literatuur		
Fictie	↘	=
Verenigingsleven		
Sportverenigingen	Nergens	Enkel in 2009
Sociaal-culturele verenigingen	↗ (sinds 2014)	↗ (sinds 2009)

Voor het verenigingsleven moeten we een onderscheid maken tussen de sociaal-culturele verenigingen en de sportverenigingen. Voor het sociaal-culturele verenigingsleven neemt zowel de kloof tussen laag- en middengeschoolden als die tussen midden- en hoggeschoolden toe over de tijd. De laaggeschoolden haken meer en meer af in het sociaal-culturele verenigingsleven. Sportverenigingen weten daarentegen wel zowel laag-, midden- als hoogopgeleiden te bereiken, en doen dat al lange tijd (met uitzondering van een hogere deelname van hoogopgeleiden in 2009).

Voor media kan enkel de vergelijking tussen 2020 en 2014 worden gemaakt. Dat maakt dat we zeer voorzichtig moeten zijn om conclusies te trekken uit de trends. Hoewel we voor digitale mediatoestellen een stijging in gebruik optekenen, blijft er een duidelijke opleidingskloof bestaan in het gebruik van computer, tablet en e-reader. Daarentegen wordt de kloof voor smartphones grotendeels gedicht. Met betrekking tot de reeds langer ingeburgerde mediatoestellen stellen we op de twee meetmomenten voor de meeste toestellen weinig tot geen opleidingsverschillen vast. De krant vormt daarop

een uitzondering: hoogopgeleiden lezen nog steeds meer de krant dan laag- en middenopgeleiden, de kloof tussen midden- en laagopgeleiden verdwijnt wel.

Tabel 2.6. Onderwijskloof inzake gebruik mediatoestellen (vergelijking 2020 ten opzichte van 2014)

	Kloof tussen midden- & laagopgeleiden	Kloof tussen hoog- & middenopgeleiden
Televisietoestel	Niet aanwezig	Niet aanwezig
Smartphone	↘	↘
Spelconsole	Niet aanwezig	Kleine wijziging, maar in 2020 niet meer significant ¹¹
Draagbare mediaspeler	Niet aanwezig	Kleine wijziging, maar in 2020 niet meer significant
Papieren krant	↘	=
Computer, tablet, e-reader	=	=

2.4. Besluit

Voor de meeste uithuizige cultuurvormen stellen we stabiele of stijgende participatiecijfers vast ten opzichte van voorgaande metingen. Verschillende van die trends zijn mee toe te schrijven aan veranderingen in de bevolkingssamenstelling. Vooral de toename van het aandeel hogeropgeleiden levert een positieve bijdrage tot de stabiele of stijgende participatiecijfers.

Een tweede belangrijke observatie is dat de sociale kloof in de receptieve participatie aan kunsten en erfgoed onverminderd blijft bestaan. Enkel bij bioscoopbezoek merken we een rekrutering in brede lagen van de bevolking, zij het met een overwicht van de jongere leeftijdsgroepen. Bijzonder opmerkelijk is dat de kloof tussen degenen met een diploma hoger onderwijs en de middenopgeleiden voor vele activiteiten verder toeneemt, wat vooral merkbaar is bij concerten, kunstmusea en erfgoed.

Voor het gebruik van mediatoestellen blijkt, ondanks het stijgende gebruik van digitale tools bij alle leeftijds- en opleidingsgroepen, de kloof tussen jongeren en ouderen enerzijds en tussen hoog- en laagopgeleiden anderzijds te blijven bestaan wat de digitale media betreft. Jongere leeftijdsgroepen maken voorlopig nog meer gebruik van digitale mediatoestellen en keren traditionele media (bv. papieren krant) meer de rug toe dan de oudere leeftijdsgroepen, hoewel de kloof tussen leeftijdsgroepen, in tegenstelling tot die naar opleidingsniveau, kleiner wordt.

11 In 2014 omvat de steekproef meer respondenten. Dit zorgt ervoor dat verschillen sneller significant worden bevonden, maar in beide steekproeven tekenen we veeleer kleine verschillen op tussen hoog- en middenopgeleiden inzake spelconsoles en draagbare mediaspelers.

De participatie aan maatschappelijke bewegingen en gemeenschapsvormende verenigingen kent globaal een daling in 2009 en 2014 t.o.v. 2004 om vervolgens opnieuw licht te stijgen in 2020. Cultuurverenigingen en sportverenigingen kennen een licht neerwaartse trend. Onder de waterlijn merken we dat het status quo vooral toe te schrijven is aan de hogere scholarisatiegraad en de vergrijzing van de bevolking. In tegenstelling tot de sportverenigingen slaagt het sociaal-culturele verenigingsaanbod er ook niet in de verschillende lagen van de bevolking beter te bereiken en stellen we zelfs vast dat de laagstopgeleiden meer en meer afhaken.

Hoofdstuk 3.

Cultuurparticipatie als de gezondheid en financiële middelen het toelaten

Een poging tot synthese

Jens Verhoeven, Bram Spruyt & Jessy Siongers

3.1. Inleiding

Beleidsmakers en organisaties die betrokken zijn bij diverse vormen van cultuurparticipatie, trachten al jaren en langs verschillende wegen (bv. cultuurpassen zoals de UiTPAS, gerichte campagnes, enz.) om de toegang tot verschillende vormen van cultuurparticipatie te vergroten. Die inspanningen worden ingegeven door wetenschappelijk onderzoek. Van cultuurparticipatie is ten eerste aangetoond dat het samenhangt met wenselijke uitkomsten zoals onder meer horizonverruiming (Abel, 2008), zingeving en geluk (Cuypers et al., 2012; Fancourt & Tymoszuk, 2019; Grossi et al., 2012), uitbreiding van sociale netwerken (Lizardo, 2006) en een betere gezondheid (Fancourt et al., 2021; Fancourt & Finn, 2019; Nummela et al., 2008; Wilkinson et al., 2007). Cultuurparticipatie heeft, kortom, een aantal gunstige effecten en het is logisch dat een beleid cultuur voor zoveel mogelijk mensen toegankelijk wenst te maken. Hoewel de volgehouden inspanningen zeker resultaten boeken, blijft onderzoek echter ten tweede vaststellen dat de kansen om aan cultuur te participeren nog steeds ongelijk verdeeld zijn (Bennett et al., 2009; Chan, 2010; Notten et al., 2015; Reeves & De Vries, 2016). In Vlaanderen bijvoorbeeld werd in elke Participatiesurvey vastgesteld dat de kans op deelname aan culturele activiteiten varieert naar sociaal-economische status (Lievens et al., 2015; Lievens & Waeghe, 2005, 2009). Mensen met een lager opleidingsniveau of beperktere financiële middelen nemen aanzienlijk minder deel aan activiteiten dan degenen met een hoger opleidingsniveau of een financieel comfortabele positie.

Deze bijdrage bouwt verder op dat onderzoek, maar tracht het op twee manieren te verbreden.

Ten eerste willen we naast de sociaal-economische verschillen ook de relevantie van gezondheid voor verschillen in cultuurdeelname onderzoeken. In een samenleving die vergrijst en waar gezondheidsaandoeningen vaak chronisch worden, lijkt gezondheid immers een zelfstandige factor te kunnen zijn die bepaalt of iemand (nog) wel of niet deelneemt aan verschillende vormen van cultuur. Kijken we vanuit die invalshoek naar de bestaande literatuur, dan zien we dat onderzoek naar de rol van gezondheid in cultuurparticipatie (1) vaak focust op heel specifieke groepen (bv. mensen met een bepaalde aandoening), daarbij (2) toegespitst is op specifieke vormen van cultuurparticipatie (vaak zelfs losse initiatieven), en (3) in vele gevallen onderzoekt of de deelname aan cultuur bij mensen met gezondheidsaandoeningen een effect heeft op hun gezondheid. In deze bijdrage zetten we een stap terug en kijken we of gezondheid samenhangt met het al dan niet deelnemen zelf, een noodzakelijk element opdat cultuurparticipatie een effect zou *kunnen* hebben.

Ten tweede ontbreekt door de specifieke focus van het bestaande onderzoek een globaal overzicht dat met betrekking tot gezondheid toont *welke* vormen van cultuurparticipatie ongelijker zijn in hun bereik. Daarom streeft dit hoofdstuk naar synthese. Concreet onderzoeken we op basis van de recentste editie van de Participatiesurvey (verder: PaS) de relatie tussen enerzijds de sociaal-economische positie en gezondheid en anderzijds negen verschillende vormen van cultuurparticipatie (concertbezoek, bioscoopbezoek, bijwonen van voorstellingen in de podiumkunsten, museumbezoek, erfgoedbezoek, beoefenen van amateurkunsten, lezen, bezoeken van cultuurcentra en algemene cultuurparticipatie). Dit laat ons toe vragen te beantwoorden als *welke vormen van cultuurparticipatie zijn selectiever naar deelname op het vlak van sociaal-economische en/of gezondheidsverschillen?* Daarbij maken we een onderscheid tussen subjectieve gezondheid, fysieke gezondheid en mentale gezondheid, en onderzoeken we welk aspect van gezondheid meer of minder relevant is. Veeleer dan de sociaal-economische positie en de gezondheidstoestand als twee verschillende drempels te beschouwen, onderzoeken we ten slotte ook hun potentiële interactie. De werkhypothese daarbij is dat beide elkaar mogelijk versterken, zodat gezondheidsproblemen vooral mensen doen afhaken die sociaal-economisch zwakker staan. Steun voor die hypothese zou een aantal belangrijke beleidsimplicaties hebben omdat het de aandacht richt op hoe mensen niet alleen geconfronteerd kunnen worden met meerdere drempels (cf. negatief Mattheüs-effect) maar waarbij die drempels elkaar ook versterken.

Het vervolg van dit hoofdstuk is als volgt opgebouwd. Eerst bespreken we de bestaande literatuur rond de rol van gezondheid en sociaal-economische positie met betrekking tot cultuurparticipatie. Vervolgens verduidelijken we de analysestrategie en de gebruikte data. Daarna bespreken we de resultaten van de analyse. In het besluit gebruiken we die als startpunt voor een bredere discussie over het belang van financiële en gezondheidsdrempels voor cultuurparticipatie.

3.2. Achtergrond

3.2.1 Gezondheid en cultuurparticipatie

De relatie tussen gezondheid (zowel fysiek als mentaal) en cultuurparticipatie is complex, en hoewel het verband in beide richtingen loopt, wordt in de literatuur vaak uitgegaan van de (positieve) invloed van cultuurparticipatie op de gezondheid van de deelnemers. Culturele participatie wordt dan geassocieerd met een gevoel van comfort in het leven, een versterking van cognitieve functies, en het vermogen om emoties uit te drukken en te interpreteren (Fancourt & Finn, 2019; Pinxten & Lievens, 2014). Cultuurparticipatie wordt in die zin voor de deelnemer een waardevolle activiteit. Ook Bourdieus werk over cultureel kapitaal leidt naar de verwachting dat cultuurparticipatie samengaat met een betere gezondheid (Bourdieu, 1979). Voor Bourdieu fungeert cultureel kapitaal als een drager van symbolische betekenis in de sociale hiërarchie. In die visie is cultuurparticipatie ingebed in een levensstijl geassocieerd met een zekere status; twee elementen waarvan geweten is dat ze iemands gezondheid beïnvloeden. Hoewel overtuigend, verloopt het verband tussen cultuurparticipatie en gezondheid ook ten dele in de omgekeerde richting, waarbij de gezondheidstoestand bepaalt wie aan welke vormen van cultuur participeert (Węziak-Białowolska & Białowolski, 2016).

Empirisch is het moeilijk de precieze richting van het verband te bepalen. Het gros van de studies maakt gebruik van cross-sectionele data die niet toelaten uitspraken te doen over de richting van de causaliteit (De Baere et al., 2017). Het geringe onderzoek dat wel rekening houdt met het effect van gezondheid op cultuurparticipatie is dan weer vaak gericht op specifieke doelgroepen (Fluharty et al., 2021; Leahy & Ferri, 2022, 2023; Townsend et al., 2021). Zo wordt er bijvoorbeeld op basis van de Belgian Aging Study vastgesteld dat fysieke gezondheid bij ouderen, vanaf zestig jaar, de voornaamste voorspeller is van cultuurparticipatie (Dury et al., 2009). Niettemin worden er wel effecten vastgesteld in die richting. Fancourt en Baxter (2020) stellen bijvoorbeeld vast dat lage niveaus van welzijn als een belemmering gelden voor de betrokkenheid van de Engelse bevolking bij zowel *highbrow* als populaire culturele activiteiten.

Het schaarse aantal studies met longitudinale en/of experimentele data toont dat de hogere participatie van gezondere individuen niet uitsluitend te verklaren valt door selectie-effecten. Ook deze studies zijn evenwel op hun beurt beperkt tot het onderzoeken van de invloed van cultuurparticipatie op gezondheid en richten zich eveneens op specifieke doelgroepen. Zo volgden onder meer Greaves en Farbus (2006) oudere personen voor een periode van twaalf maanden. Onder begeleiding van individuele mentoren begonnen die ouderen deel te nemen aan creatieve activiteiten. Na zes en twaalf maanden meldden de ouderen een toename van hun psychisch welzijn en een verbetering in sociale ondersteuning. Na twaalf maanden observeerden de onderzoekers tevens een positieve verandering in de fysieke gezondheid van de ouderen.

Het voorgaande leidt naar een interessante vaststelling. *Empirisch* blijkt er bewijs te zijn dat cultuurparticipatie de gezondheid kan bevorderen maar dat een slechte gezondheid

ook een drempel voor participatie kan vormen. *Theoretisch* kan men er overigens van uitgaan dat mensen reageren op en zich aanpassen aan veranderende omstandigheden, waardoor gezondheid en cultuurparticipatie zich in een continu proces van wederzijdse aanpassing verhouden. In dit hoofdstuk kiezen we ervoor de relatie gezondheid-cultuurparticipatie vanuit een drempelperspectief te benaderen. Dat betekent dat we ons de vraag stellen in welke mate gezondheidsproblemen een drempel vormen voor reguliere vormen van cultuurparticipatie. Die keuze wordt ingegeven door drie elementen. Ten eerste, zoals eerder verduidelijkt, dient men deel te nemen opdat cultuur een effect *kan* hebben. Deelname is mogelijk geen voldoende maar in elk geval wel een noodzakelijke voorwaarde opdat cultuur voor mensen van waarde kan zijn. Ten tweede willen we ook expliciet drempels met elkaar verbinden (zie volgende paragraaf). Het gaat in deze bijdrage niet alleen over de rol van gezondheid. Het gaat ook, en misschien vooral, over hoe gezondheid samen met een veeleer financiële drempel in interactie treedt met het oog op participatie. Ten slotte focussen we hier op vormen van cultuurparticipatie die regulier zijn veeleer dan op initiatieven die specifiek ontwikkeld werden voor een doelgroep (bv. mensen die revalideren). Ons uitgangspunt is dat een inclusief culturaanbod ook mensen dient te bereiken die het om welke reden dan ook moeilijk(er) hebben.

3.2.2 Sociaal-economische positie en cultuurparticipatie

Omvangrijk onderzoek toont dat mensen met een sociaal-economisch zwakkere positie minder vaak aan cultuur participeren (Chan, 2010; Falk & Katz-Gerro, 2016; Martínez-Martínez et al., 2021; Reeves & De Vries, 2016). Over de vraag waarom dat zo is, lopen de interpretaties uit elkaar.

Een eerste element zijn de formele kosten verbonden aan cultuurdeelname. Het gaat dan om de toegang tot bepaalde evenementen, eventueel lidmaatschappen, maar ook de secundaire kosten in de vorm van uitgaven voor consumptie, transport, enzovoort. Samen maken die dat mensen die het financieel moeilijk hebben doorgaans weinig deelnemen aan publieke activiteiten, waarvan cultuurparticipatie één type is. Zo gaf 9,7% van de personen die uithuizig niet aan cultuur participeerden in de recentste Participatiesurvey aan dat de hoge kostprijs een factor is die bijdraagt aan hun beslissing om niet te participeren (Siongers & Lievens, 2022). Hoewel dat element zeker speelt, moet ook gezegd worden dat (1) verschillende vormen van cultuur samengaan met verschillenden niveaus van kosten (waarbij sommige nagenoeg kosteloos zijn), (2) dat er in recente jaren tal van beleidsinitiatieven genomen werden gericht op het verlagen of zelfs volledig wegwerken van louter financiële drempels (zoals de UiTPAS ...), en dat (3) een groot deel van dit effect verklaard kan worden door het al dan niet bezitten van een diploma hoger onderwijs (Reeves & De Vries, 2016). Die factor hangt namelijk sterk samen met de economische positie maar verwijst tegelijk ook naar een meer algemene affiniteit met bepaalde vormen van cultuurbeleving.

Dat laatste raakt aan een belangrijk punt. De invloed van de sociaal-economische positie overschrijdt de directe financiële factoren. In zijn invloedrijke werk betoogde Bourdieu (1979) al dat sociale klasse en culturele consumptie op complexe wijze sterk met elkaar verbonden zijn (Falk & Katz-Gerro, 2016). Verschillende sociale klassen gebruiken hun keuze voor culturele smaken en praktijken om zich van elkaar te onderscheiden, gelijken te herkennen en hun culturele, economische en politieke privileges te reproduceren. Als gevolg daarvan is de kans reëler dat leden van een sociale elite (bijvoorbeeld professionals, hogeropgeleiden) legitieme, *highbrow* cultuur consumeren, bijvoorbeeld door musea en historische locaties te bezoeken (De Baere et al., 2017; Reeves & De Vries, 2016). Bovendien is het vaak zo dat individuen met een hogere sociaal-economische status ook een diverser scala aan smaken hebben, waarbij ze zowel traditioneel verfijnde als meer alledaagse culturele vormen omarmen; met andere woorden: ze zijn waarschijnlijker culturele 'omnivoren' (Alderson et al., 2007; Peterson, 1992), terwijl individuen met een lagere sociaal-economische positie vaak minder geneigd zijn *highbrow* genres te waarderen en vaker de neiging vertonen hun voorkeuren te beperken tot slechts één of twee genres (Chan, 2010).

Zo is de sociaal-economische positie van burgers een blijvend relevante factor voor het verklaren van verschillen in cultuurparticipatie. In die context focust dit hoofdstuk op twee zaken. Ten eerste onderzoeken we voor welke vormen van cultuurparticipatie gezondheidsverschillen en sociaal-economische verschillen groter of kleiner zijn. Ten tweede willen we ook kijken of sociaal-economische verschillen eventueel de rol van gezondheidsverschillen versterken (i.e. moderatie). Concreet verwachten we dat mensen die gezondheidsproblemen hebben sneller zullen afhaken naarmate hun financiële positie slechter is. Steun voor die hypothese zou betekenen dat we drempels voor cultuurparticipatie eigenlijk niet los van elkaar kunnen beschouwen.

3.3. Methode

In deze studie onderzoeken we langs twee paden de gezondheidsdrempels voor cultuurparticipatie in Vlaanderen. We gebruiken daarvoor de data van de eerste wave van de recentste Participatiesurvey, een grootschalig bevolkingsonderzoek dat face-to-face de staat van deelname aan het sociale, culturele en sportieve leven in Vlaanderen heeft bevraagd. Sinds 2004 werd de Participatiesurvey vier keer afgenomen bij een toevalssteekproef van Vlamingen tussen 13 en 85 jaar. De recentste editie vond plaats in 2020 – 2021 – 2022 (Lievens et al., 2015; Lievens & Waeghe, 2005, 2009). Aan die vierde editie namen in totaal 1.706 Vlamingen deel (Siongers & Lievens, 2022).

3.3.1 Beschrijving van de data en operationalisering van de variabelen

De verzameling van de PaS20-21-22-data kende door de COVID-19-pandemie een atypisch verloop. Lockdowns en andere maatregelen zorgden ervoor dat de dataverzameling twee keer onderbroken diende te worden. Daardoor vonden interviews plaats verspreid over de jaren 2020, 2021 en 2022. Dat leidde tot drie datasets die elk vorm hebben gekregen door de maatregelen die op dat moment van kracht waren. Aangezien het in deze studie niet de bedoeling is effecten van de COVID-19-pandemie te onderzoeken, wordt enkel gebruik gemaakt van wave 1 (n = 510). Alle data uit deze wave werden verzameld voordat de covidmaatregelen van kracht waren. De data werden gewogen zodat de verdeling in de bevolking naar leeftijd, geslacht en opleidingsniveau perfect weerspiegeld wordt.

Te verklaren variabelen

Dit onderzoek vergelijkt verschillen in participatie aan verschillende vormen van cultuur (zie tabel 3.1). We maken een opsplitsing naar acht vormen van cultuurparticipatie, nl. concerten, bioscopen, podiumkunsten, musea, erfgoed, amateurkunsten, lezen en cultuurcentra. Aangezien deze studie vooral focust op de toegang tot cultuurparticipatie zelf (cultuur kan immers geen effect hebben als men er geen toegang toe heeft), wordt er geen verdere opsplitsing gemaakt naar de intensiteit van de cultuurparticipatie. Iedere respondent die – ongeacht de sector – éénmaal participeerde in de afgelopen zes maanden wordt gezien als een participant. We maakten ook een samenvattende maat die de algemene (uithuizige) cultuurparticipatie van respondenten in de afgelopen zes maanden meet. Dit resulteert in negen afhankelijke variabelen.

Tabel 3.1. Opgenomen activiteiten

Variabele	Bevat
Concertbezoek	Concert met barokmuziek of klassieke muziek; operette; operavoorstelling; orgel- of beiaardconcert; concert met soul of funk; concert met rock- of popmuziek; concert met house, techno, dj-set; concert met wereldmuziek; concert met folk of country; concert met populaire Vlaamse muziek, schlagers of levenslied; concert met jazz of blues; concert met R&B, hiphop of rap; concert met kleinkunst of chansons; concert met fanfare, harmonie, brassband of parademuziek.
Bioscoopbezoek	Bioscoopcomplex met het grote nieuwe filmaanbod; kleinschalige bioscoop met beperkter aanbod; cultuur- of gemeenschapscentrum; andere zalen (bv. filmmuseum, filmclub, of een lokaal waar sporadisch films worden vertoond).
Bijwonen podiumkunsten	Balletvoorstelling; hedendaagse dansvoorstelling; streetdance; <i>urban dance</i> ; volksdans of etnische dans; circus; toneelvoorstelling; straattheatervoorstelling; musicalvoorstelling; revue of show; cabaret of stand-upcomedy; theater waarin meerdere disciplines (bv. dans, film, muziek ...) worden vermengd.

Variabele	Bevat
Museumbezoek	Museum of tentoonstelling voor oude of schone kunsten; museum of tentoonstelling voor hedendaagse of actuele kunst; museum of tentoonstelling voor natuurkunde, technologie of wetenschap; museum of tentoonstelling voor geschiedenis, heemkunde, volkskunde of archeologie; museum of tentoonstelling voor toegepaste kunst, mode, diamant, juwelen, design, strips.
Erfgoedbezoek	Historische wandeling (al dan niet begeleid); historische gebouwen; kerken of monumenten; voordracht over geschiedenis van gebouw of monumenten; herdenkingsfeesten of historische optochten.
Beoefenen amateur-kunsten	Dansen; toneel, figurentheater, vertellen, mime; creatieve kunstfotografie; schilderen, tekenen of grafisch werk; beeldhouwen, boetseren, keramiek of pottenbakken; zingen; muziekinstrument bespelen; op een andere manier muziek maken; creatief schrijven ongeacht de literaire vorm; film, video, multimedia of computerkunst, niet alleen filmpjes van op vakantie of van familiefeesten; creatief werken met textiel zoals borduren, haken, patchwork, naaien, weven; creatief werken met bloemen en planten zoals bloemschikken.
Lezen	Literaire romans; andere romans (spannende boeken, romantische verhalen, boeken over historische gebeurtenissen); dichtbundels/poëzie; boeken over filosofie, menswetenschappen, geschiedenis; doe-boeken (koken, hobby-boeken, knutselboeken, tuinboeken); vakantie- en reisgidsen; kinder- en jeugdboeken (jonger dan 16 jaar); strips, <i>graphic novel</i> .
Participatie cultuurcentra	Alle cultuur- of gemeenschapscentra binnen Vlaanderen.
Algemene cultuurparticipatie	Concertbezoek; bioscoopbezoek; bijwonen podiumkunstenvoorstelling; museumbezoek; erfgoedbezoek.

Verklarende variabelen

De Participatiesurvey laat toe een diversiteit aan subjectieve, fysieke en mentale gezondheidsgerelateerde variabelen in rekening te brengen. Zo wordt er voor elke participatievorm afzonderlijk – en voor algemene cultuurparticipatie – nagegaan of subjectieve, fysieke en mentale gezondheid samenhangt met participatie. De variabele *subjectieve gezondheid* reflecteert de door de respondent zelfingeschatte gezondheid: ‘Hoe is uw gezondheid over het algemeen?’ De oorspronkelijke 5-punts antwoordschaal¹² werd gehercodeerd naar een schaal met drie categorieën: slechter dan gezond, gezond en beter dan gezond. Ten slotte werden twee dummy’s aangemaakt, waarbij de categorie ‘beter dan gezond’ als referentiecategorie fungeert.

Hoewel subjectieve gezondheid belangrijk is om de gevoelswereld van de respondent in rekening te brengen, is het niet altijd duidelijk wat die variabele precies meet. Bovendien is het ook interessant te weten welke aspecten van gezondheid een rol spelen. Daarom voeren we ook analyses uit waarbij we de *fysieke gezondheid* en *mentale gezondheid* beurtelings opnemen in de modellen. We gebruik daarvoor meetinstrumenten

12 Bestaande uit: (1) slecht (2) redelijk goed (3) goed (4) erg goed (5) uitstekend. (1) en (2), en (3) en (4) werden samengenomen in de variabele *subjectieve gezondheid*.

die in de gezondheidssociologie en epidemiologie vaak gebruikt worden en gevalideerd zijn. Concreet peilt de sf-12 (= short form health scale – 12 items) bij respondenten op een bondige manier naar hun fysieke en mentale gezondheid (Ware et al., 1996). De Nederlandstalige versie van de sf-12 die wij gebruiken, is gebaseerd op de vertaling van de sf-36 door Aaronson et al. (1998). De twee schalen (fysieke en mentale gezondheidsstatus) die op basis van de twaalf vragen zijn verkregen, geven in hoge mate vergelijkbare resultaten als het meer uitgebreide meetinstrument (sf-36). De sf-12 heeft aandacht voor zowel fysieke en mentale gezondheidsstatus, als voor gezondheidsdrempels in sport, cultuur en het verenigingsleven. Daarnaast wordt geïnformeerd naar specifieke gezondheidscondities, de barrières die deze condities met zich meebrengen, en of de respondenten in aanmerking komen voor een verhoogde vergoeding van medische kosten via het ziekenfonds. Een uitgebreide beschrijving van de operationalisering van de schalen is terug te vinden in cijferboeken van de Participatiesurvey (zie bv. Siongers & Lievens, 2022 voor Wave 1).

Verder wordt de variabele *subjectief inkomen* mee opgenomen in alle modellen. Veeleer dan gebruik te maken van inkomenscategorieën, peilt het *subjectief inkomen* rechtstreeks naar de ervaring van dat inkomen (cf. 'In welke mate vindt u dat u comfortabel kan leven met uw huidig gezinsinkomen?'). Het voordeel van deze indicator is dat hij rekening houdt met de specifieke gezinssituatie. Anders dan het netto-inkomen bijvoorbeeld, waarvan de betekenis varieert naar gezinssamenstelling, financiële geschiedenis (bv. het hebben van schulden) en de aangegane engagementen (bv. leningen), geeft deze indicator een samenvattend beeld van de algemene uitkomstsituatie. Daarbij wordt er ook rekening mee gehouden dat mensen verschillen wat betreft de verwachtingen die ze hebben ten aanzien van financiële inkomsten en levensstijl. Respondenten beoordelen hun financiële situatie op een 7-puntenschaal, gaande van 1: 'het is zeer moeilijk om rond te komen', tot 7: 'we kunnen zeer comfortabel leven'. In de modellen hanteren we de schaal als een continue variabele. Zo kunnen interactie-effecten met de gezondheidsstatus overzichtelijker worden getest. Aangezien enkel de netto-effecten binnen dit onderzoek van belang zijn, en we op basis van de literatuur verwachten dat er causale relaties bestaan tussen subjectief inkomen en gezondheid – en dat in beide richtingen – wordt er voor beide variabelen samen gecontroleerd in de analyses.

De hierboven beschreven participatievormen worden vervolgens ter controle steeds geanalyseerd in functie van geslacht, leeftijd en het opleidingsniveau. De variabele *geslacht* is gecodeerd als dummy met vrouwen als referentiecategorie. *Leeftijd* wordt onderverdeeld in vijf categorieën: (i) 13- tot en met 17-jarigen, (ii) 18- tot en met 34-jarigen, (iii) 35- tot en met 54-jarigen, (iv) 55- tot en met 64-jarigen en (v) 65-plussers. De categorie 35- tot en met 54-jarigen fungeert als referentiecategorie. Ten slotte wordt er gecontroleerd voor het hebben van een *diploma hoger onderwijs*. Deze dummyvariabele heeft het niet hebben van een diploma hoger onderwijs als referentiecategorie.

3.3.2 Analysemethoden

Om zicht te krijgen op de mate waarin gezondheid samenhangt met cultuurparticipatie werken we in verschillende stappen. Eerst tonen we beschrijvende gegevens over de drempels die mensen zelf ervaren wanneer ze niet participeren aan bepaalde vormen van cultuur. In de vragenlijst werden bij niet-participanten immers een aantal redenen voorgelegd waarom mensen niet deelnemen. Eén daarvan was gezondheid.

Vervolgens gaan we een stap verder omdat soms iets een drempel kan zijn zonder dat men zich daar expliciet van bewust is. Daarom kijken we in een tweede stap rechtstreeks naar het verband tussen gezondheid, sociaal-economische status en het al dan niet participeren aan cultuur. Voor deze tweede stap gebruiken we meer complexe multivariate analysetechnieken die toelaten de verbanden waarin we geïnteresseerd zijn uit te zuiveren voor andere kenmerken. Concreet schatten we 54 logistische regressieanalyses om cultuurparticipatie binnen verschillende sectoren te verklaren. Voor elk van de negen uitkomsten – acht specifieke cultuurvormen én algemene cultuurparticipatie – schatten we zes modellen¹³ (voor een overzicht zie tabel 3.2).

Voor elke vorm van cultuurparticipatie wordt – naast de controlevariabelen geslacht, leeftijd en opleidingsniveau – apart getest voor (i) subjectieve gezondheid, (ii) fysieke gezondheid en (iii) mentale gezondheid, waarbij telkens ook rekening wordt gehouden met subjectief inkomen. Ten slotte wordt er voor elke regressie een tweede blok toegevoegd waarin de eventuele interactie getest wordt tussen de desbetreffende gezondheidsvariabele en het subjectief inkomen.

Naast de chi-kwadraattest om de *fit* van de modellen te beoordelen, wordt er ten slotte gebruik gemaakt van de Wald-test om uitspraken te doen over de significantie van de verkregen effectparameters.

13 Om tot een robuust model te komen, werden verschillende variabelen en specificaties uitgebreid getest. Met een dataset die beperkt was in het aantal respondenten ($n = 510$) was het noodzakelijk keuzes te maken om problemen als gevolg van een gebrek aan statistische power te vermijden. Zo werden verschillende configuraties van controlevariabelen, waaronder leeftijd, geslacht en opleidingsniveau, grondig overwogen en getest. Het onderzoeken van 'subjectief inkomen' als zowel een continue variabele als een categorische variabele werd eveneens uitgevoerd om de meest effectieve representatie te bepalen. Daarnaast werd de onderverdeling van specifieke sectoren, zoals musea, uitvoerig getest. De verklarende kracht van het model bleek het grootst wanneer er geen verdere opsplitsing werd gemaakt naar bijvoorbeeld kunstmusea en andere musea. Dit proces van iteratieve modellering versterkt de robuustheid van het uiteindelijke model, dat nauwgezet is aangepast aan de beperkingen van de dataset.

Tabel 3.2. Overzicht regressieanalyses

Afhankelijke var.	Onafhankelijke var. (blok 1)	Interactie-effect (blok 2)
Algemene cultuurparticipatie (regressie 1 t.e.m. 6)	Subjectieve gezondheid	Subjectieve gezondheid * subjectief inkomen
	Leeftijd	
	Geslacht	
	Subjectief inkomen	Fysieke gezondheid * subjectief inkomen
	Fysieke gezondheid	
	Leeftijd	
	Geslacht	
	Subjectief inkomen	Mentale gezondheid * subjectief inkomen
	Mentale gezondheid	
Participatie binnen disciplines (regressie 7 t.e.m. 54)	Leeftijd	
	Geslacht	Subjectieve gezondheid * subjectief inkomen
	Subjectief inkomen	
	Fysieke gezondheid	
	Leeftijd	Fysieke gezondheid * subjectief inkomen
	Geslacht	
	Subjectief inkomen	
	Mentale gezondheid	
	Leeftijd	Mentale gezondheid * subjectief inkomen
	Geslacht	
	Subjectief inkomen	

3.4. Resultaten

3.4.1 Aandeel gezondheidsgerelateerde drempels voor cultuurparticipatie

In een eerste stap kijken we naar de mate waarin mensen gezondheid zelf ervaren als drempel om deel te nemen aan cultuur. Respondenten die aangaven in de afgelopen zes maanden niet naar musea, concerten of theater te zijn geweest, kregen een aantal redenen voorgelegd voor hun non-participatie. Zij konden op een zevenpuntenschaal aanduiden in welke mate de voorgelegde reden voor hen van toepassing was. Een van de opties verwees naar de gezondheidstoestand. De antwoorden, weergegeven in tabel 3.3, tonen dat 14,9% van de 14- tot 85-jarigen in Vlaanderen, die de afgelopen zes maanden geen musea, concerten of podiumvoorstellingen bezocht hebben, aangeeft dat hun gezondheidsstatus een belemmering vormt om deel te nemen aan die culturele activiteiten (score van 5, 6 of 7). Gezondheidsstatus is daarmee onder meer belangrijker dan de kostprijs van de toegang (9,6%), de mate waarin men er zich op zijn gemak voelt (13,8%) en de bereikbaarheid van het aanbod (11,1%). Het grootste aandeel van de non-

participanten geeft aan liever thuis te blijven (55,0%), geen interesse te hebben in het culturele aanbod (41,7%) of er te weinig van te kennen (30,1%).

Tabel 3.3. Drempels aangegeven door non-participanten (n = 204)

Drempel	Aandeel (%)
Ik blijf liever thuis	55,0
Het cultureel aanbod interesseert me niet	41,7
Ik ken er te weinig van	30,1
Ik heb er niet genoeg tijd voor	33,8
In mijn kennissenkring heb ik niemand die me kan of wil vergezellen	22,2
Ik heb er te weinig informatie over	17,9
De uren passen mij vaak slecht	16,9
Een gezondheidsprobleem of handicap hindert mij	14,9
Ik voel mij er niet op mijn gemak	13,8
Het culturele aanbod is te klein in mijn streek	12,3
De plaats is meestal niet gemakkelijk bereikbaar	11,1
Mijn eerdere ervaringen vielen tegen	10,5
Ik vind de toegang te duur	9,6

In tabel 3.4 worden vervolgens de frequenties weergegeven van de mogelijke gezondheidskenmerken die door respondenten zijn aangeduid. De respondenten die in deze tabel zijn opgenomen gaven aan gehinderd te worden door hun gezondheidskenmerk bij het actief beoefenen van cultuur, het bijwonen van culture activiteiten of het actief deelnemen aan het verenigingsleven. Hieruit blijkt dat voornamelijk chronische aandoeningen (5,5%) en een fysieke/motorische beperking (4,3%) cultuurparticipatie bemoeilijken. Daarmee vormen fysieke klachten duidelijk vaker een drempel dan mentale klachten. Psychisch kwetsbaar zijn werd bijvoorbeeld maar door 1,8% van de respondenten als belemmerend beschouwd.

Tabel 3.4. Aandeel personen gehinderd in participatie door desbetreffend gezondheidskenmerk (n = 510)

Gezondheidskenmerk (aantal)	Volledige steekproef – % dat hinder ondervindt	Personen met gezondheidsprobleem – % dat hinder ondervindt
Chronische aandoening (n = 125)	5,5	22,4
Fysieke/motorische beperking (n = 76)	4,3	28,9
Slechtziend/blind (n = 24)	0,6	12,5
Slechthorend/doof (n = 23)	1,8	39,1
Verstandelijke beperking (n = 4)	0,2	25,0
Psychisch kwetsbaar (n = 30)	1,8	30,0

Tot slot biedt tabel 3.5 aan de hand van een kruistabel een eerste blik op de interactie tussen subjectief inkomen en gezondheid bij culturele inactiviteit. Om de interpretatie te vereenvoudigen wordt subjectief inkomen gehercodeerd van zeven categorieën naar drie, waarbij categorie 1 tot en met 3 ‘moeilijk rondkomen’ vormen, categorie 4 ‘komt

gemiddeld rond’ en categorie 5 tot en met 7 vormen ‘komt vlot rond’. We berekenen de odds dat een respondent wel versus geen gezondheidsprobleem aanduidde als reden voor niet-participatie voor de drie subjectieve inkomensgroepen. Die odds zijn bij de meest welgestelde groep 4,29 (0,60 / 0,14) keer lager dan bij de financieel meest kwetsbare groep. Anders gesteld: de kans dat mensen gezondheidsproblemen aanduiden als reden voor non-participatie aan cultuur neemt sterk toe naarmate mensen het financieel moeilijker hebben. Dit vormt een eerste indicatie van een onderliggend interactie-effect, maar het is wel één die verdere uitdieping nodig heeft. Daarom kijken we in een volgende stap naar het statistische verband tussen gezondheid, sociaal-economische status en het al dan niet participeren aan cultuur.

Tabel 3.5. Gezondheidsdrempel voor non-participanten verdeeld naar subjectief inkomen (weergegeven in aantallen)

	Moeilijk rondkomen	Komt gemid- deld rond	Komt vlot rond
Respondent ondervindt géén gezondheidsdrempel voor cultuurdeelname	30	33	92
Respondent ondervindt wél gezondheidsdrempel voor cultuurdeelname	18	16	13
Odds ratio (Wel / Geen gezondheidsdrempel)	0,60	0,48	0,14

Noot: houdt rekening met volgende verdeling van subjectief inkomen over de steekproef: (1) Moeilijk rondkomen: n = 83 (16,3%); (2) Komt gemiddeld rond: n = 117 (23,0%); (3) Komt vlot rond: n = 300 (58,9%).

3.4.2 Cultuurparticipatie naar gezondheid en subjectief inkomen

Tabel 3.6 geeft een synthese van de 54 logistische regressieanalyses die de verbanden onderzoeken tussen subjectief inkomen, opleidingsniveau, subjectieve gezondheid, fysieke gezondheid en mentale gezondheid op cultuurparticipatie en acht verschillende participatievormen, evenals algemene cultuurparticipatie. Daarnaast wordt ook de interactie tussen subjectieve gezondheid en subjectief inkomen onderzocht. Voor elke analyse worden bovendien controlevariabelen voor geslacht en leeftijd mee opgenomen. Tabel 3.6 rapporteert – buiten voor ‘fysieke gezondheid’ en ‘mentale gezondheid’ – steeds de regressies met subjectieve gezondheid. Een meer gedetailleerde versie van de resultaten kan opgevraagd worden bij de auteurs. Bij de interpretatie van de resultaten dient rekening gehouden te worden met de relatief kleine sample en de bijhorende beperkte statische power. Het gevolg hiervan is dat verschillen al relatief groot moeten zijn om statistisch significant te worden bevonden. Dat is in het bijzonder een uitdaging voor de interactietermen omdat geweten is dat die juist meer statistische power vereisen (Ellis, 2010). We gaan met deze beperking op een dubbele manier om. Ten eerste hanteren we een iets minder strenge significantie-eis en beschouwen we verbanden die significant zijn op het 10%-niveau als statistisch significant. Ten tweede zijn we in deze

bijdrage ook primair geïnteresseerd in synthese. Daarom bekijken we ook de algemene patronen van de effectparameters indien die niet statistisch significant zijn.

Tabel 3.6. Overzicht belangrijkste resultaten

Participatie- vorm	Subjectief inkomen	Hoger onder- wijs	Subjectieve gezondheid (1)/(2)	Fysieke gezond- heid	Mentale gezond- heid	Interactie gezondh. – in- komen (1)/(2)
Algemene cultuur- participatie	1,336 (***)	4,176 (***)	,120 (***) / ,261 (**)	1,036 (**)	1,019 ()	1,734 (*) / 1,475 ()
Concert	1,146 (*)	2,786 (***)	,988 () / 1,000 ()	1,014 ()	,992 ()	1,206 () / 1,044 ()
Bioscoop	1,153 (**)	1,519 (*)	,646 () / ,868 ()	1,021 (*)	,997 ()	1,341 () / 1,314 (*)
Podiumkunsten	1,124 (*)	1,742 (**)	,328 (***) / ,537 (**)	1,035 (**)	1,005 ()	1,413 (*) / 1,386 (**)
Musea	,973 ()	3,976 (***)	,298 (***) / ,461 (**)	1,017 ()	1,021 (*)	1,903 (***) / 1,275 ()
Erfgoed	1,228 (**)	2,377 (***)	,372 (***) / ,584 (**)	1,018 (*)	1,022 (*)	1,214 () / 1,030 ()
Amateurkun- sten	,910 ()	2,457 (***)	,823 () / ,728 ()	,994 ()	,993 ()	1,573 (***) / 1,608 (**)
Lezen	1,015 ()	2,651 (***)	,464 (**)/ ,638 ()	1,013 ()	,996 ()	1,214 () / ,884 ()
Cultuurcentra	1,097 ()	3,254 (***)	,973 () / 1,054 ()	,995 ()	,992 ()	1,588 (*) / 1,128 ()

Significantieniveaus: *** p < 0,001, ** p < 0,050, * p < 0,100.

Noot: subjectieve gezondheid (1) = minder dan goede gezondheid; subjectieve gezondheid (2) = goede gezondheid; subjectieve gezondheid ref.cat. = beter dan goede gezondheid. Interactie gezondh. – inkomen (1) = minder dan goede gezondheid * subjectief inkomen; interactie gezondh. – inkomen (2) = goede gezondheid * subjectief inkomen.

Tabel 3.6 leidt naar vijf duidelijke observaties. Zoals verwacht op basis van onderzoek op de vorige PaS, uitgevoerd door Van Steen et al. (2015), bestaat er, ten eerste, een sterk positief verband tussen het bezitten van een diploma hoger onderwijs en het participeren aan cultuur.

Voor elke vorm van cultuurparticipatie vinden we dat hoogopgeleiden veel meer geneigd zijn eraan deel te nemen in vergelijking met mensen zonder diploma hoger onderwijs. Interessant daarbij is wel dat de sterkte van het verband duidelijk varieert naargelang de uitkomst. Opleidingsverschillen zijn vooral groot voor algemene cultuurparticipatie, bezoek aan cultuurcentra en musea. Ze zijn daarentegen het kleinst, hoewel nog steeds aanzienlijk, voor podiumkunsten en bioscoopbezoek.

Het genoten opleidingsniveau is één aspect van mensen hun socio-economische positie. In de literatuur wordt het opleidingsniveau vaak gebruikt als proxy voor het cultureel kapitaal die de algemene affiniteit met (*highbrow*) cultuur meet. Het is interessant om tegen die achtergrond, ten tweede, vast te stellen dat economisch kapitaal – hier

gemeten als het subjectief inkomen – voor vijf uitkomsten (algemene cultuurparticipatie, concertbezoek, bioscoopbezoek, bijwonen van podiumkunstenvoorstellingen en erfgoedbezoek) nog een extra verklaringskracht biedt bovenop dat van opleiding. Het patroon is daarbij voor elke uitkomst dezelfde: mensen die het financieel gemakkelijker hebben, participeren vaker aan cultuur. De verschillen zijn het grootst voor de algemene cultuurparticipatie en erfgoed. Dat is enigszins opvallend, omdat erfgoed een vorm van cultuurparticipatie is die in principe relatief goedkoop is. Het subjectief inkomen biedt geen extra verklaringskracht ten aanzien van verschillen aan bezoek aan cultuurcentra, amateurkunsten, musea en lezen.

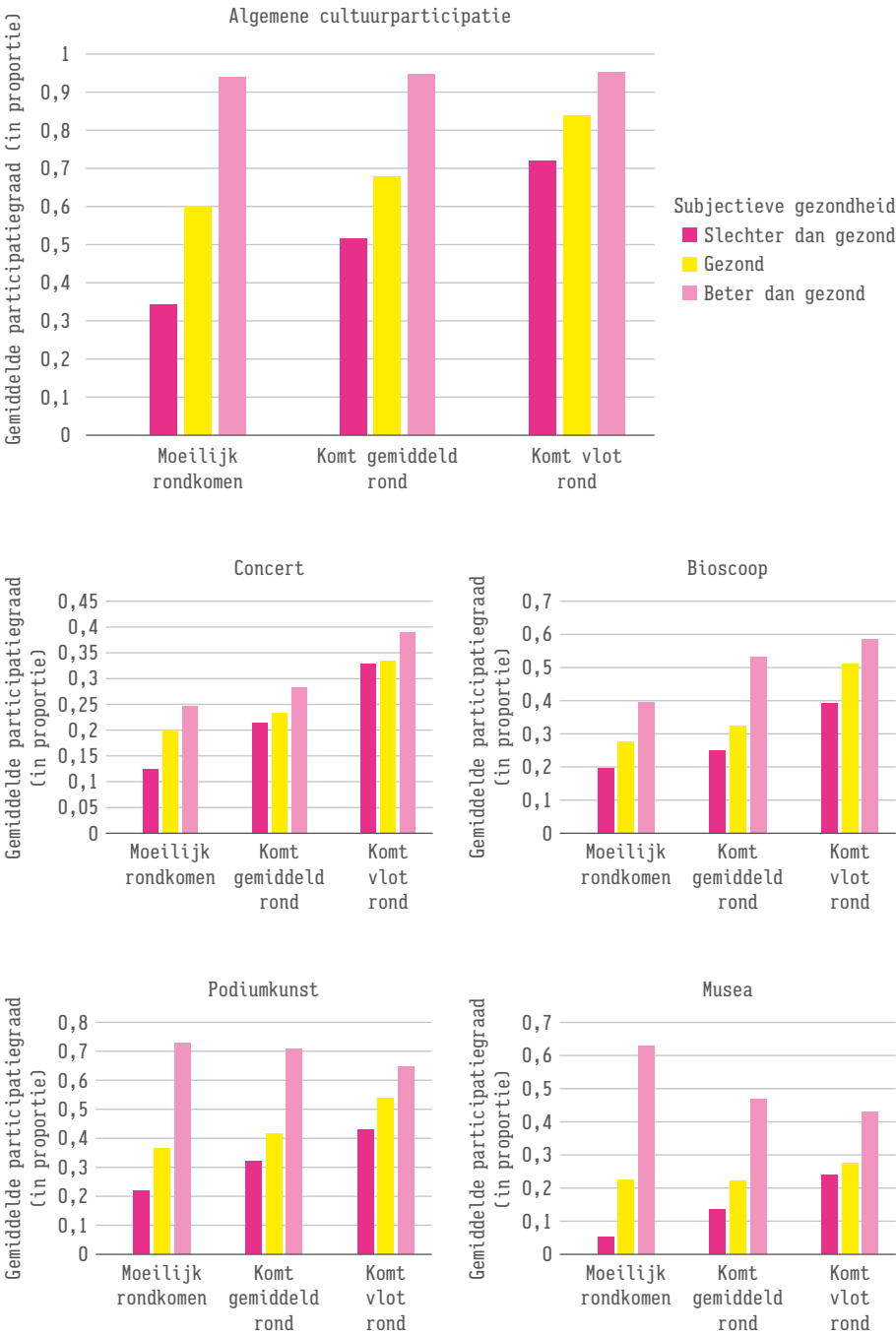
Kijken we vervolgens naar de gezondheidsindicatoren. We starten, ten derde, bij de algemene subjectieve gezondheid, een samenvattende maat die reflecteert hoe de respondent de gezondheid in het algemeen inschat. Voor alle uitkomsten is het patroon hetzelfde: naarmate mensen aangeven dat hun gezondheid minder goed is, daalt de kans dat ze deelnemen aan cultuur. Slechts voor vijf types van cultuurparticipatie – algemene cultuurparticipatie en participatie aan podiumkunsten, musea, erfgoed en lezen – zijn de verschillen statistisch significant. Het is vooral interessant dat we ook voor lezen, een activiteit die zowel (1) thuis als (2) in eigen tempo gedaan kan worden, een duidelijk verband vinden met de gezondheidstoestand. Dat biedt tegenargumentatie voor het idee dat enkel uithuizige cultuurparticipatie, waarbij vaak ook tickets op voorhand geboekt moeten worden, beïnvloed zou worden door een minder goede gezondheid.

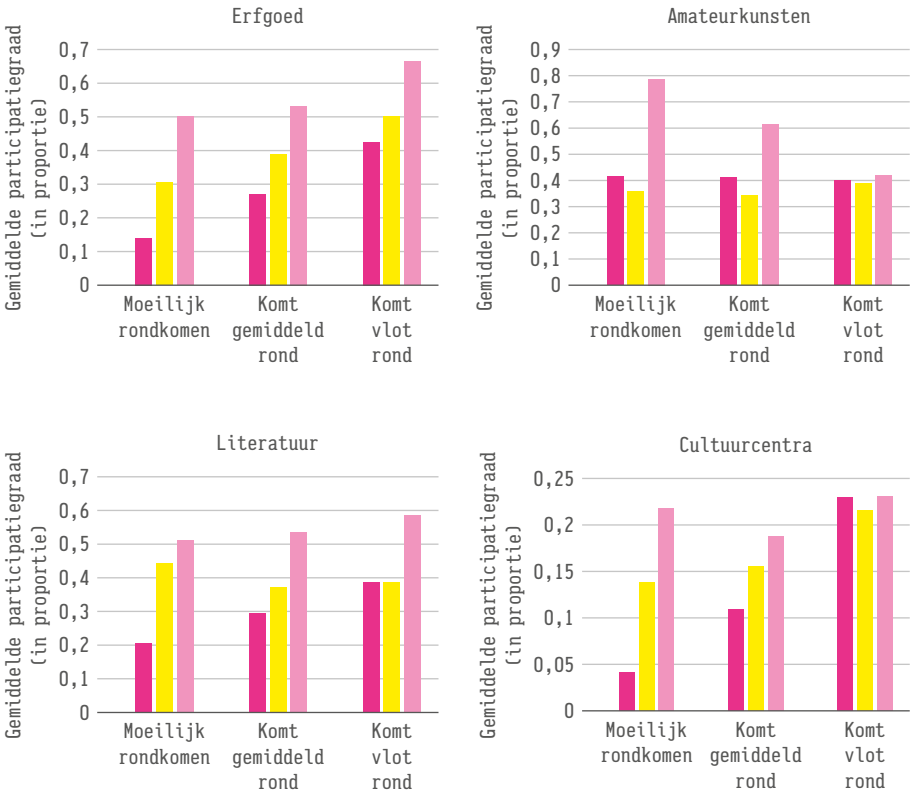
In deze bijdrage zijn we echter niet alleen in gezondheid in het algemeen geïnteresseerd, maar willen we ook kijken naar hoe de fysieke gezondheid zich verhoudt tot de mentale gezondheid met betrekking tot het voorspellen van cultuurparticipatie. Dan zien we, ten vierde, dat fysieke gezondheid een verklarende factor is voor algemene cultuurparticipatie. Omdat de schaal die fysieke gezondheid representeert een veel grotere range heeft dan die van subjectieve gezondheid, is het niet mogelijk de effectparameters één op één met elkaar te vergelijken.¹⁴ Opvallend is dat in tegenstelling tot subjectieve gezondheid, fysieke gezondheid wél verschillen in bioscoopbezoek verklaart. Er wordt een zwak significant positief verband waargenomen. Ook voor de podiumkunsten en erfgoed is dat het geval. Podiumkunsten zijn echter wel opvallend gevoeliger voor de fysieke gezondheid dan andere sectoren. Concerten, musea, amateurkunsten, lezen en cultuurcentra vertonen geen significant verband met fysieke gezondheid. In tegenstelling tot de subjectieve gezondheid en fysieke gezondheid, blijkt mentale gezondheid niet samen te hangen met de algemene cultuurparticipatie. We vinden wel een statistisch significant verband voor musea en erfgoed. Mensen die mentaal gezonder zijn, bezoeken dus vaker musea en erfgoed.

14 De effectparameters geven immers de verandering in de uitkomstvariabele weer voor een eenheidswijziging in de onafhankelijke variabele. Omdat de sf-12-schaal in de literatuur steeds op dezelfde wijze wordt gebruikt, hebben we die werkwijze hier ook toegepast.

Een laatste stap in de analyse onderzoekt of er sprake is van een interactiepatroon tussen gezondheid en het subjectief inkomen. Met die analyses onderzoeken we of drempels elkaar versterken. Wanneer we die verwachting toetsen, vinden we alleen steun wanneer we werken met de algemene subjectieve gezondheid. Die steun is dan wel vrij sterk: voor *alle* uitkomsten zien we immers eenzelfde patroon. Zoals weergegeven in figuur 3.1 heeft gezondheid een sterker verband met deelname naarmate mensen er financieel zwakker voorstaan. Of omgekeerd geformuleerd: bij mensen die economisch sterker staan, leiden gezondheidsproblemen minder vaak tot non-participatie dan bij mensen die het financieel moeilijker hebben. Voor zes van de negen uitkomsten is dat patroon ook statistisch significant.

Figuur 3.1. Visualisering interactie-effect subjectieve gezondheid en subjectief inkomen

3.5. Besluit

In een recent rapport van de Wereldgezondheidsorganisatie (WHO) worden 900 onderzoeken over de relatie tussen enerzijds cultuurbeleving en actieve participatie, en anderzijds gezondheid en welbevinden systematisch geanalyseerd (Fancourt & Finn, 2019). Op basis van deze systematische analyse roept de WHO op in de gezondheidszorg meer in te zetten op culturele interventies. De literatuur laat echter de omgekeerde relatie tussen cultuurparticipatie en gezondheid vaak onderbelichten, namelijk de mate waarin gezondheidsproblemen een drempel vormen om überhaupt aan reguliere vormen van cultuur te participeren. Dat is een leemte. Indien gezondheid een hinderpaal vormt om deel te nemen aan vormen van cultuurparticipatie, is het prioritair om algemene participatie inclusiever te maken alvorens specifieke culturele activiteiten met gezondheidsverbeterende motieven worden ingezet. Daarom zette deze studie in op synthese door voor negen vormen van cultuurparticipatie de relatie met gezondheid te bestuderen. We maakten daarbij een opsplitsing naar fysieke en mentale gezondheid. Bovendien onderzochten we ook in welke mate subjectief rondkomen, een indicator voor economisch kapitaal, verschillen naar gezondheid in de cultuurparticipatie versterkt of dempt.

Voor minstens een aantal vormen van cultuurparticipatie stellen we vast dat materiële deprivatie en gezondheidsklachten niet los van elkaar gezien kunnen worden als het gaat over de toegang tot cultuur. Het exacte patroon illustreert daarmee dat er niet alleen verschillende drempels zijn, maar dat die drempels elkaar ook versterken. Die vaststelling heeft een aantal implicaties: ten eerste illustreert het waarom bepaalde groepen zo moeilijk bereikbaar zijn. Het gaat om groepen die verschillende kwetsbaarheden combineren, wat het voor beleid vaak moeilijk maakt om daaraan tegemoet te komen. Ten tweede toont het ook waarom het blijvend inzetten op het wegwerken van drempels zo belangrijk is. Drempels zijn niet alleen relevant omdat ze een directe hindernis vormen voor toegang tot cultuur. Ze kunnen ook de toegang verhinderen door de effecten van andere kenmerken te versterken. Positiever geformuleerd zou ook gesteld kunnen worden dat het wegwerken van een drempel het potentieel heeft om een dubbele winst op te leveren.

Net zoals elke studie kampt ook dit onderzoek met een aantal beperkingen. Die roepen interessante vragen op die het startpunt vormen voor verder verdiepend onderzoek. In dit onderzoek vonden we ten eerste duidelijke indicaties dat drempels elkaar versterken. We pasten dit toe op gezondheid en de financiële situatie van respondenten. Daarmee hebben we nog niet verklaard *hoe* dit proces precies verloopt. Kwantitatieve data geven in dezen alleen een richting aan. Het zou goed zijn via kwalitatief onderzoek dit thema verder uit te diepen.

Een andere beperking van dit onderzoek is dat we, juist vanwege onze focus op synthese, gekozen hebben voor bredere vormen van cultuurparticipatie. Hoewel we bij de voorbereiding van deze bijdrage ook gekeken hebben naar subdimensies binnen bepaalde types van cultuurparticipatie, zou ook dit verder uitgediept kunnen worden. Een belangrijk probleem dat zich daarbij echter stelde, is dat door de kleine steekproefomvang en het feit dat sommige vormen van cultuurparticipatie slechts lage participatiegraden kennen (wat leidt tot een scheve verdeling) het bijna onmogelijk wordt statistisch significante verbanden te vinden en voldoende controlekenmerken op te nemen.

Een laatste beperking is dat we in deze bijdrage focussen op drempels. Voor een beleid gericht op het stimuleren van cultuurparticipatie is dat in zekere zin een omgekeerde manier van werken. Of anders gezegd: naast het zoeken naar drempels en hun effecten, zou men ook onderzoek kunnen doen naar buffers – factoren waarvan men kan vaststellen dat ze de impact van andere kenmerken temperen. Voldoende financiële middelen zijn natuurlijk zo'n buffer, maar men zou verder kunnen gaan. We weten uit eerder onderzoek bijvoorbeeld dat cultuurparticipatie tijdens de jeugd jaren een goede voorspeller is voor deelname op latere leeftijd. Dat leidt tot de vraag of dergelijke cultuurparticipatie tijdens de jeugd (of cultuureducatie in het algemeen) op latere leeftijd ook een buffer kan vormen tegen eventuele nadelige gevolgen van financiële tegenwind en gezondheidsproblemen.

Deze verschillende overwegingen leiden tot interessante nieuwe onderzoeksvragen. Ze doen echter geen afbreuk aan de belangrijkste bevinding van dit onderzoek: als het gaat over cultuurparticipatie, voorspellen financiële moeilijkheden en een slechte gezondheid niet alleen non-participatie aan culturele activiteiten, ze versterken elkaar ook.

3.6. Literatuur

- Aaronson, N. K., Muller, M., Cohen, P. D., Essink-Bot, M.-L., Fekkes, M., Sanderman, R., Sprangers, M. A., Te Velde, A., & Verrips, E. (1998). Translation, validation, and norming of the Dutch language version of the SF-36 Health Survey in community and chronic disease populations. *Journal of Clinical Epidemiology*, 51(11), 1055-1068.
- Abel, T. (2008). Cultural capital and social inequality in health. *Journal of Epidemiology & Community Health*, 62(7), e13-e13.
- Alderson, A. S., Junisbai, A., & Heacock, I. (2007). Social status and cultural consumption in the United States. *Poetics*, 35(2-3), 191-212.
- Bennett, T., Savage, M., Silva, E. B., Warde, A., Gayo-Cal, M., & Wright, D. (2009). *Culture, class, distinction*. Routledge.
- Bourdieu, P. (1979). *Distinction: A Social Critique of the Judgement of Taste*. Harvard University Press.
- Chan, T. W. (2010). *Social status and cultural consumption*. Cambridge University Press.
- Cuyppers, K., Krokstad, S., Holmen, T. L., Knudtsen, M. S., Bygren, L. O., & Holmen, J. (2012). Patterns of receptive and creative cultural activities and their association with perceived health, anxiety, depression and satisfaction with life among adults: the HUNT study, Norway. *Journal of Epidemiology & Community Health*, 66(8), 698-703.
- De Baere, M., Mullens, F., Siongers, J., & Vandenplas, R. (2017). Voor spelers van 9 tot 99 jaar: participatie kent geen leeftijd(?). Kenniscentrum Cultuur en Mediaparticipatie. Available at https://www.cultuuronderzoek.be/wp-content/uploads/2017/08/2017_eindrapport-participatie-ouderen.pdf.
- Dury, S., Verte, D., De Donder, L., De Witte, N., & Buffel, T. (2009). Assessing cultural participation in later life: the impact of socio-demographic variables, physical health and urbanisation. In *Selected articles of the second international conference on social sciences, organized by Social Sciences Research Society* (pp. 439-451). Social Sciences Research Society.
- Ellis, P. D. (2010). *The essential guide to effect sizes: Statistical power, meta-analysis, and the interpretation of research results*. Cambridge university press.
- Falk, M., & Katz-Gerro, T. (2016). Cultural participation in Europe: Can we identify common determinants? *Journal of Cultural Economics*, 40, 127-162.
- Fancourt, D., Aughterson, H., Finn, S., Walker, E., & Steptoe, A. (2021). How leisure activities affect health: a narrative review and multi-level theoretical framework of mechanisms of action. *The Lancet Psychiatry*, 8(4), 329-339.
- Fancourt, D., & Baxter, L. (2020). Differential participation in community cultural activities amongst those with poor mental health: Analyses of the UK Taking Part Survey. *Social Science & Medicine*, 261, 113221.
- Fancourt, D., & Finn, S. (2019). *What is the evidence on the role of the arts in improving health and well-being?* World Health Organization. Regional Office for Europe.
- Fancourt, D., & Tymoszek, U. (2019). Cultural engagement and incident depression in older adults: evidence from the English Longitudinal Study of Ageing. *The British Journal of Psychiatry*, 214(4), 225-229.
- Fluharty, M., Paul, E., Bone, J., Bu, F., Sonke, J., & Fancourt, D. (2021). Difference in predictors and barriers to arts and cultural engagement with age in the United States: A cross-sectional analysis using the Health and Retirement Study. *Plos one*, 16(12), e0261532.
- Greaves, C. J., & Farbus, L. (2006). Effects of creative and social activity on the health and well-being of socially isolated older people: outcomes from a multi-method observational study. *The journal of the Royal Society for the Promotion of Health*, 126(3), 134-142.
- Grossi, E., Tavano Blessi, G., Sacco, P. L., & Buscema, M. (2012). The interaction between culture, health and psychological well-being: Data mining from the Italian culture and well-being project. *Journal of Happiness Studies*, 13, 129-148.

- Leahy, A., & Ferri, D. (2022). Barriers and facilitators to cultural participation by people with disabilities: a narrative literature review. *Scandinavian Journal of Disability Research*, 24(1), 68-81.
- Leahy, A., & Ferri, D. (2023). Barriers to cultural participation by people with disabilities in Europe: a study across 28 countries. *Disability & Society*, 1-23.
- Lievens, J., Siongers, J., & Waage, H. (2015). *Participatie in Vlaanderen: Eerste analyses van de participatiesurvey 2014*. Acco.
- Lievens, J., & Waage, H. (2005). *Cultuurkijker. Cultuurparticipatie in breedbeeld. Eerste analyses van de survey 'Cultuurparticipatie in Vlaanderen 2003 – 2004'*. Uitgeverij De Boeck.
- Lievens, J., & Waage, H. (2009). *Participatie in Vlaanderen. Eerste analyses van de participatiesurvey 2009*. Acco.
- Lizardo, O. (2006). How cultural tastes shape personal networks. *American Sociological Review*, 71(5), 778-807.
- Martínez-Martínez, O. A., Reyes-Martínez, J., & Lombe, M. (2021). A qualitative analysis of factors that influence cultural participation in Mexico: implications of individual, social, and contextual factors. *Poetics*, 86, 101554.
- Notten, N., Lancee, B., van de Werfhorst, H. G., & Ganzeboom, H. B. G. (2015). Educational stratification in cultural participation: cognitive competence or status motivation? *Journal of Cultural Economics*, 39(2), 177-203. <https://doi.org/10.1007/s10824-014-9218-1>
- Nummela, O., Sulander, T., Rahkonen, O., Karisto, A., & Uutela, A. (2008). Social participation, trust and self-rated health: A study among ageing people in urban, semi-urban and rural settings. *Health & Place*, 14(2), 243-253. <https://doi.org/10.1016/j.healthplace.2007.06.006>
- Peterson, R. A. (1992). Understanding audience segmentation: From elite and mass to omnivore and univore. *Poetics*, 21(4), 243-258.
- Pinxten, W., & Lievens, J. (2014). The importance of economic, social and cultural capital in understanding health inequalities: using a Bourdieu-based approach in research on physical and mental health perceptions. *Sociology of Health & Illness*, 36(7), 1095-1110. <https://doi.org/10.1111/1467-9566.12154>
- Reeves, A., & De Vries, R. (2016). The social gradient in cultural consumption and the information-processing hypothesis. *The Sociological Review*, 64(3), 550-574.
- Siongers, J., & Lievens, J. (red.) (2022). *Participatiesurvey 2020 (wave 1): Cijferboek. Kenniscentrum Cultuur- en Mediaparticipatie, Onderzoeksplatform Sport, Jeugdonderzoeksplatform*.
- Townsend, B. G., Chen, J. T., & Wuthrich, V. M. (2021). Barriers and facilitators to social participation in older adults: A systematic literature review. *Clinical Gerontologist*, 44(4), 359-380.
- Van Steen, A., Willekens, M., Beunen, S., Siongers, J., & Lievens, J. (2015). Evoluties in cultuurdeelname: trends over generaties en opleidingen heen. In *Participatie in Vlaanderen 2: eerste analyses van de participatiesurvey 2014* (pp. 37-70). Acco.
- Ware, J. E., Kosinski, M., & Keller, S. D. (1996). A 12-Item Short-Form Health Survey: construction of scales and preliminary tests of reliability and validity. *Medical care*, 34(3), 220-233.
- Węziak-Białowolska, D., & Białowolski, P. (2016). Cultural events – does attendance improve health? Evidence from a Polish longitudinal study. *BMC Public Health*, 16(1), 1-9.
- Wilkinson, A. V., Waters, A. J., Bygren, L. O., & Tarlov, A. R. (2007). Are variations in rates of attending cultural activities associated with population health in the United States? *BMC Public Health*, 7(1), 1-7.

Hoofdstuk 4.

Weerzien of zien we wel weer?

Lokale cultuurparticipatie voor, tijdens en na de COVID-19-pandemie

Theun Pieter van Tienoven, Petrus te Braak & Ignace Glorieux

4.1. Inleiding

Lokale cultuur- en gemeenschapscentra zijn, naast de bibliotheken, een van de twee pijlers van het Vlaamse lokale cultuurbeleid. Beide type centra hebben als kernopdracht het verspreiden van kunst en cultuur, het stimuleren van cultuurparticipatie en gemeenschapsvorming. Dat laatste is vooral kenmerkend voor de gemeenschapscentra, die vanwege hun meer lokale oriëntatie een sterkere inbedding in de lokale gemeenschap hebben en zo een laagdrempeliger toegang beogen. Ze vormen plekken om samen te komen en kennis te maken met cultuur. Cultuurcentra, die vaak gelegen zijn in centrumsteden, bedienen veeleer een groter gebied door grotere, professionele producties aan te bieden. In dit hoofdstuk onderzoeken we in welke mate cultuur- en gemeenschapscentra zijn ingebed in de lokale gemeenschap.

We trachten lokale inbedding te meten op basis van het aandeel van de inwoners uit de eigen gemeenten dat het cultuur- of gemeenschapscentrum bezoekt. Daarbij meten we de laagdrempeligheid aan de hand van een vergelijking tussen de socio-demografische kenmerken van de (niet-)participanten en bevolkingssamenstelling in de gemeente. Verder trachten we in kaart te brengen wat de invloed is van de locatie van een cultuur- en gemeenschapscentrum in de nabijheid van de grote cultuurcentra in de centrumsteden (i.e. leidt dit tot lokale non-participatie of juist tot verhoogde cultuurdeelname). Op basis van deze analyse verwachten we het belang van cultuur- en gemeenschapscentra te kunnen aantonen naargelang kenmerken die eigen zijn aan de gemeente waar het centrum zich bevindt.

4.2. Achtergrond

4.2.1 Horizontale en verticale spreiding in cultuurbeleid

Cultuur- en gemeenschapscentra vormen sinds de jaren zestig de centrale spil in het lokale cultuurbeleid en zijn als gevolg daarvan altijd onderhevig gebleken aan het maatschappelijke, politieke en culturele klimaat van de tijd. In de beginjaren, onder minister Renaat Van Eslande en ten tijde van een sterk geloof in de maakbaarheid van de samenleving, stond de democratisering van cultuur gelijk aan een sterke geografische spreiding van culturele centra over Vlaanderen (Badisco, Glorieux & van Tienoven 2011; De Kepper, 2000; Hellemans, 1993). Die vorm van horizontale spreiding moest cultuur tot bij de mensen brengen. Dat enthousiasme temperde in de jaren zeventig en tachtig, toen de Vlaamse overheid zich in een economische en de maatschappij zich in een ideologische crisis bevond. Democratisering van cultuur maakte plaats voor individualisering. Het horizontale spreidingsbeleid, dat cultuur tot bij de mensen moest brengen, bleek niet te werken (Laermans, 1991) en maakte plaats voor de idee dat ieder individu zijn eigen vraag naar cultuur zou bepalen (Laermans, 1993). Het gevolg was een meer op aanbod gerichte cultuur en een groeiende kloof tussen bovenlokale oriëntatie (in de kunstencentra) en de lokale oriëntatie in de culturele centra (De Kepper, 2000).

Met het tijdperk van cultuurministers Bert Anciaux en Joke Schauvliege werd dan ook een andere weg ingeslagen (Anciaux, 2004; Schauvliege, 2009). Het was de weg van het verticale participatiebeleid, waarbij de nadruk kwam te liggen op het stimuleren van de vraag door enerzijds de participatie aan te moedigen (d.i. verbreden) en anderzijds door de culturele competentie te bevorderen (d.i. verdiepen). Toch bleef het cultuurbeleid een horizontale invulling houden, maar nu met aandacht voor lokale cultuur en erkenning van stedelijkheid. Het gevolg was de decretale opsplitsing van cultuurcentra en gemeenschapscentra. Behalve de spreiding van cultuur en de bevordering van cultuurparticipatie kregen de centra een derde hoofdopdracht, namelijk die van gemeenschapsvorming (Badisco et al., 2011; Schramme, 2007).

In de daaropvolgende legislatuur van cultuurminister Sven Gatz kreeg horizontale spreiding van cultuur een andere wending. De digitalisering van productie, distributie en beleving van cultuur ging een steeds belangrijker rol spelen (Gatz, 2018). Cultuurcentra, gemeenschapscentra en andere culturele organisaties deelden hun digitale culturele content in een digitaal continuüm waarin ze moesten waken over de zichtbaarheid, bereikbaarheid en bruikbaarheid ervan. Het doel was een zo breed mogelijke cultuurspreiding voor de lokale en bovenlokale gemeenschap. Tegelijkertijd bleef de nadruk op een verticaal participatiebeleid dat moest uitdagen om levenslang en levensbreed te participeren aan cultuur. Opnieuw speelde hierbij de gemeenschapsvormende opdracht van de cultuur- en gemeenschapscentra een belangrijke rol. Participeren in een 'superdiverse' samenleving moest leiden tot sociale cohesie en gemeenschapsgevoel (Gatz, 2014). Ook cultuurminister Jan Jambon had het voornemen een kwalitatief, divers en toegankelijk cultuurbeleid te voeren. Hij werd in zijn legislatuur echter geconfronteerd met de

COVID-19-pandemie en een energiecrisis, waardoor de nadruk van het 'cultuurbeleid' noodzakelijkerwijs kwam te liggen op relancemaatregelen om de cultuur- en gemeenschapscentra te helpen overleven tijdens een lange periode van sluiting en openstelling op halve capaciteit.

4.2.2 Onderzoek naar spreidingsbeleid

Zowel het horizontale als het verticale spreidingsbeleid is veelvuldig onder de loep genomen. De veronderstelling is dat het horizontale spreidingsbeleid zorgt voor mogelijkheden om aan cultuur te participeren in de eigen omgeving. Daardoor krijgen cultuur- en gemeenschapscentra een lokale inbedding; er wordt immers geparticipeerd in de eigen gemeente. Die lokale inbedding maakt cultuur toegankelijker en werkt verticale spreiding in de hand, omdat daarmee een diverser publiek aangetrokken kan worden en gemeenschapsvorming in de hand gewerkt wordt (Badisco et al., 2011).

Het horizontale spreidingsbeleid lijkt zijn werk te hebben gedaan. Onderzoek wijst uit dat velen hun weg naar de cultuur- en gemeenschapscentra weten te vinden, ongeacht of ze in cultureel zwakkere regio's (Lauwerysen & Colpaert, 2004) of niet-stedelijke centra (Badisco et al., 2011) wonen. Toch trekken zogenoemde 'cultuursterke gemeenten' meer participanten van zowel binnen als buiten de gemeente (Vekeman, Colpaert, Meulders & Praet, 2015). Bovendien blijkt ook dat wie dichterbij het aanbod woont, vaker participeert en vaak aan een bredere waaier van activiteiten deelneemt (Glorieux & van Tienoven, 2011). Die groep participanten wordt gekenmerkt door een onevenredig groot bezit van cultureel en sociaal kapitaal, wat doorslaggevend is voor verhoogde participatie (De Haan & Knulst, 2000; Lizardo, 2006; Warde & Tampubolon, 2002). De kritiek blijft bestaan dat een horizontale spreiding van lokale cultuur op zich een onvoldoende voorwaarde is voor brede cultuurparticipatie (Colpaert, Glorieux, Lauwerysen, Moens & Vandenbroeck, 2007).

Op dit punt speelt het verticale spreidingsbeleid een rol met zijn focus op verbreding en verdieping. Er is weliswaar bewijs dat verbreding werkt, maar vooral zolang het aanbod afgestemd is op het publiek (Badisco et al., 2011). Met name het laagdrempelige, receptieve aanbod in de cultuur- en gemeenschapscentra speelt een sleutelrol in het aantrekken van een publiek dat doorgaans niet zo snel zijn weg vindt naar de cultuur- en gemeenschapscentra (De Keere, de Korte & Glorieux, 2015). De cultuur- en gemeenschapscentra zijn niet alleen meer lokaal ingebed, ze zijn ook minder traditioneel geworden. Daardoor vindt weliswaar een meer divers publiek de weg naar de cultuur- en gemeenschapscentra, maar blijft het aanbod een stratificerende rol spelen (van Tienoven & Glorieux, 2011).

Op basis van bovenstaande rijst de vraag of lokale inbedding tegemoet kan komen aan beleidsdoelstellingen als verdieping, het vergroten van culturele competenties en creëren van gemeenschapsgevoel. Het is inderdaad zo dat geografische spreiding de cultuur- en gemeenschapscentra lokaal heeft ingebed, maar het gebruikerspubliek varieert

sterk naargelang het aanbod, en zodra er buiten de gemeentegrenzen wordt geparticipeerd, vernauwt de publiekssamenstelling. Bijkomend kan de vraag gesteld worden hoe duurzaam de preciaire balans tussen participatie en lokale inbedding is.

4.2.3 Onderzoeksvragen

De uitzonderlijke editie van de Participatiesurvey 2020-2022 (PaS2022) kan hier licht op schijnen. De drie waves die min of meer representatief zijn voor een periode vóór COVID-19, tijdens COVID-19 en na COVID-19 geven niet alleen een inzicht in de stand van zaken pre-COVID, maar ze tonen ook wie de *die-hard* participanten zijn die (binnen wat mogelijk was) tijdens COVID-19 participeerden alsook wie degenen zijn die na de pandemie de participatie weer op gang trokken. Indien er sprake is van duurzaamheid van lokale inbedding, verwachten we weinig verschillen te zien tussen de waves. Met andere woorden: is er sprake van *weezien* of *zien we wel weer* wanneer er opnieuw geparticipeerd wordt?

Concreet meten we in deze bijdrage lokale inbedding aan de hand van de mate waarin inwoners uit de eigen gemeente het cultuur- of gemeenschapscentrum in de eigen gemeente bezoeken. De eerste onderzoeksvraag die we trachten te beantwoorden is of er structurele verschillen zijn tussen deze niet-participanten en participanten die lokaal of bovenlokaal participeren over de verschillende waves van de PaS2022. Is er sprake van succesvolle verbreding in de cultuur- en gemeenschapscentra en, indien ja, blijft dat zo post-COVID-19? De tweede onderzoeksvraag kijkt naar het soort activiteiten waaraan wordt geparticipeerd. Is er sprake van verbreding of worden cultuur- en gemeenschapscentra voor een beperkt aantal activiteiten bezocht, en welke invloed heeft de pandemie daarop gehad?

4.3. Data en methode

4.3.1 Participatiesurvey

Voor het beantwoorden van de onderzoeksvragen staan de data van de Participatiesurvey 2020-2022 (PaS2022) centraal. In de PaS2022 werd aan alle deelnemers gevraagd of en zo ja hoe vaak zij het cultuur- of gemeenschapscentrum in hun gemeente bezochten. Ook werd er gevraagd naar een eventueel bezoek aan een ander cultuur- of gemeenschapscentrum buiten de eigen gemeente. Op basis van die vragen maken we een onderscheid tussen participanten die enkel het centrum in de eigen gemeente bezoeken, en participanten die enkel of ook een centrum buiten de eigen gemeente bezoeken. Gemakshalve verwijzen we naar die groepen als *lokale participanten* en *bovenlokale participanten*. Op die manier krijgen we een indicator van lokale inbedding van het cultuur- of gemeenschapscentrum. We merken op dat er ook een groep respondenten is die in een gemeente woont waar geen cultuur- of gemeenschapscentrum is. Binnen die groep

rekenen we de respondenten die een cultuur- of gemeenschapscentrum bezochten buiten de gemeente tot de bovenlokale participanten.

PaS2022 bestaat uit drie waves als gevolg van de COVID-19-pandemie. De eerste wave vond plaats in februari en maart 2020 en heeft betrekking op de situatie vóór de pandemie ($n = 510$). De tweede wave vond plaats in september tot en met december 2021 en heeft daarmee betrekking op de situatie tijdens de COVID-19-pandemie ($n = 835$). De derde en laatste wave vond plaats in maart tot en met juni 2022 ($n = 368$). Dat is de periode waarin het gewone dagelijkse leven weer op gang komt. We merken op dat de sociaal-culturele sector een van de laatste sectoren was die terugkeerde naar een normale werking. Dat heeft er deels mee te maken dat de maatregelen die in voege waren om opnieuw bezoekers te mogen ontvangen (bv. afstand, ventilatie) het voor veel cultuur- en gemeenschapscentra niet rendabel maakten eerder te openen. Wegens de grote, aan de pandemie gerelateerde verschillen in toegang tot cultuur- en gemeenschapscentra beantwoorden we de onderzoeksvragen apart voor elke wave. Dat laat ons toe na te gaan of en zo ja op welke manier participatie aan lokale cultuur zich herstelt. Gemakshalve verwijzen we naar waves: wave 1 (2020 of pre-COVID-19), wave 2 (2021) en wave 3 (2022 en post-COVID-19).

4.3.2 Variabelen

Om na te gaan in welke mate er structurele verschillen zijn tussen lokale en bovenlokale participanten, analyseren we participatie aan de hand van individuele kenmerken. Voor *herkomst* onderscheiden we participanten die uit een gemeente zonder centrum komen van participanten uit een gemeente met centrum waar ze lokaal participeren, en van participanten uit een gemeente met centrum waar ze niet lokaal participeren. Voor *geslacht* maken we een onderscheid tussen man en vrouw. We voegen ook *leeftijd* toe aan de analyse, in vier categorieën: van 14 tot 30 jaar, 31 tot 45 jaar, 46 tot 60 jaar, 61 tot 85 jaar. Het *opleidingsniveau* van individuen is verbonden met sociale status en voorspelt in voorgaand onderzoek consequent cultuurparticipatie. Hoogopgeleiden participeren meer aan culturele activiteiten met hoge status en participeren breder aan cultuur dan laagopgeleiden. We maken een onderscheid tussen respondenten die ten hoogste een diploma lager secundair onderwijs, een diploma hoger secundair dan wel een diploma hoger onderwijs haalden en iedereen die op het moment van de bevraging dagonderwijs volgde. Er wordt ook een variabele toegevoegd voor de *cultuurparticipatie van de ouders* in de periode dat de respondent tussen de 12 en 14 jaar oud was: die variabele maakt het verschil tussen wel kunstenparticipatie en geen kunstenparticipatie van de ouders. Dit wordt gemeten aan de hand van vier items. Tot slot bekijken we participatie nog in relatie tot zelf beoordeelde fysieke en mentale gezondheid. Fysieke en mentale gezondheid wordt gemeten aan de hand van de 12-item Short Form (SF-12) gezondheidsvragenlijst (Ware Jr, Kosinski & Keller, 1996) en resulteert in een gezondheidsscore op een schaal van zeer slechte tot zeer goede gezondheid, met een gemiddelde score van 50 voor de volledige steekproef met een standaardafwijking van 10. We beschouwen de *fysieke en mentale gezondheid* als goed bij een score groter of gelijk aan 40 en slecht bij een score lager dan 40.

4.3.3 Analyseplan

In een eerste stap beschrijven we de verdeling van lokale participanten en participanten buiten de gemeente voor de drie waves van de PaS2022.

In een tweede stap bekijken we per wave wie die participanten zijn. We doen dat aan de hand van frequentieverdelingen waarbij we kijken naar, bijvoorbeeld, het aandeel vrouwen en mannen onder de participanten. Aan de hand van een zogenoemde chi-kwadraattoets gaan we telkens na of de frequentieverdeling onder de participanten verschilt van de frequentieverdeling onder de niet-participanten. Daardoor kunnen we bijvoorbeeld nagaan of ouderen oververtegenwoordigd zijn onder de participanten binnen en buiten de gemeente.

In een derde stap bekijken we per wave aan welke soort activiteiten wordt geparticipeerd. Ook dat doen we aan de hand van frequentieverdelingen. We beperken ons hier uiteraard tot de participanten, en we gaan na hoe de participatie in cultuur- en gemeenschapscentra inhoudelijk evolueerde over de drie waves van de Participatiesurvey (voor, tijdens en na de pandemie).

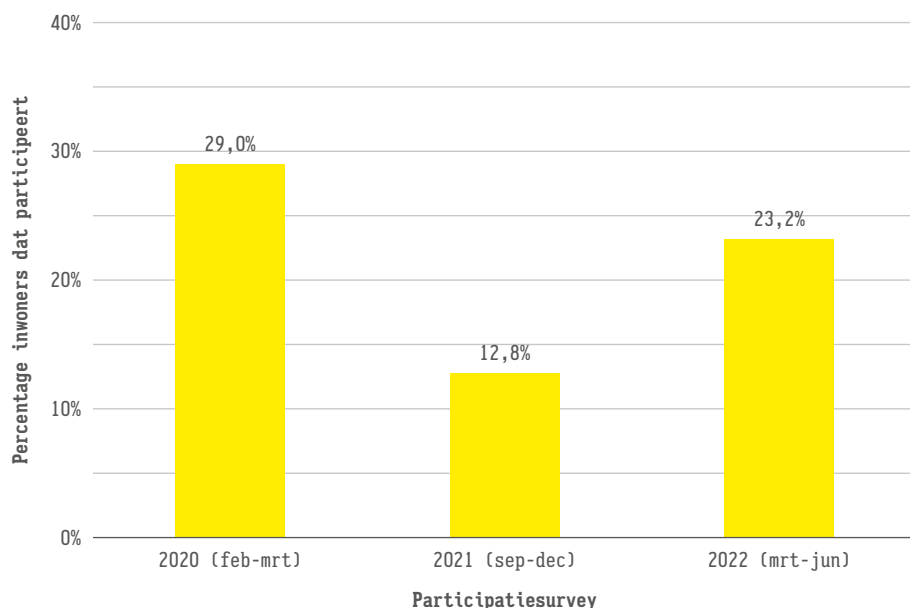
Tot slot merken we op dat het in stap twee en drie telkens om bivariate vergelijkingen gaat. Het bezoeken van cultuur- en gemeenschapscentra tijdens en kort na de COVID-19-pandemie was zeer uitzonderlijk, om velerlei redenen (zie ook discussie). Een logisch gevolg daarvan is dat de participatiegraad in absolute aantallen laag is. Dit maakt dat multivariate analyses, waarbij we bepaalde kenmerken constant houden om het netto-effect van een ander kenmerk te schatten (bv. het opleidingseffect onder constanthouding van leeftijd), niet mogelijk zijn voor het bezoeken van cultuur- en gemeenschapscentra. De bivariate analyses dienen vooral geïnterpreteerd te worden in termen van welke doelgroepen wegblijven door de COVID-19-pandemie en welke doelgroepen de cultuursector weer het snelst terugvinden en op gang trekken na de COVID-19-pandemie.

4.4. Resultaten

4.4.1 COVID-19 en (lokale) participatie

Figuur 4.1 toont per wave het percentage lokale participanten. Hierbij worden de respondenten zonder een cultuur- of gemeenschapscentrum in hun gemeente buiten beschouwing gelaten. We zien dan dat in gemeenten met een cultuur- of gemeenschapscentrum in pre-COVID-19-tijden 29% van de inwoners lokaal participeert (2020). Het effect van COVID-19 is duidelijk waarneembaar. In 2021 daalt dit percentage – deels als gevolg van de restricties – tot 12,3%. Na het lossen van alle maatregelen zien we dat de lokale participatiegraad zich nog niet volledig hersteld heeft. De participatiegraad stijgt wel weer tot 23,2% in 2022.

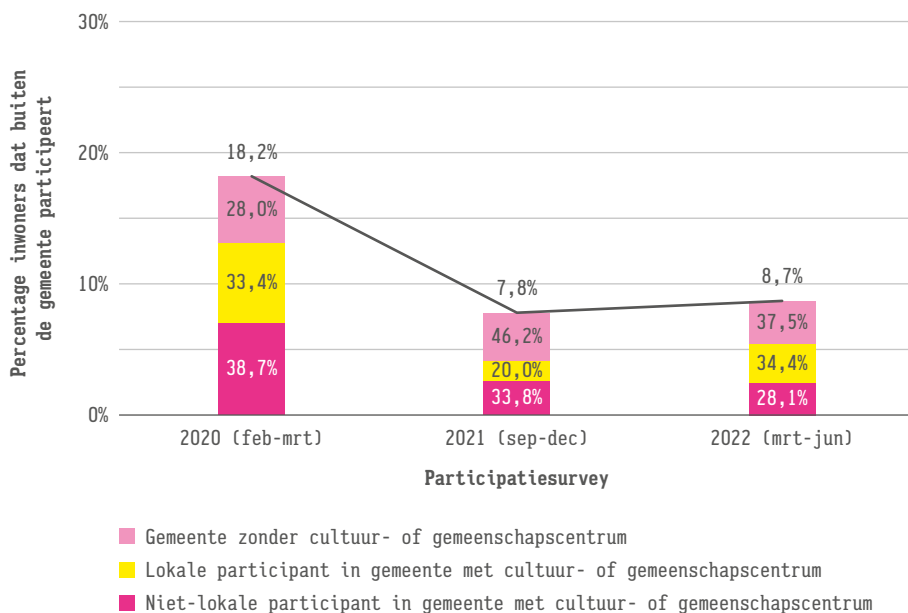
Figuur 4.1. Percentage inwoners dat lokaal participeert per wave van de Participatiesurvey 2022 ($n_{\text{wave 1}} = 351$, $n_{\text{wave 2}} = 533$, $n_{\text{wave 3}} = 221$)

Figuur 4.2 toont vervolgens per wave het percentage participanten dat buiten de eigen gemeente participeert. Deze percentages hebben betrekking op alle respondenten, ongeacht of er een cultuur- of gemeenschapscentrum is in hun gemeente. We zien dan dat bijna een vijfde (18,2%) buiten de eigen gemeente participeert. In wave 2 daalt het percentage inwoners dat buiten de gemeente participeert naar 7,8%. In vergelijking met de lokale participatie herstelt de participatie buiten de eigen gemeente nauwelijks. In de derde wave participeert nog altijd slechts 8,7% van de inwoners buiten de eigen gemeente.

Voor elke wave is ook aangegeven welk aandeel van de participanten komt uit een gemeente met en uit een gemeente zonder cultuur- of gemeenschapscentrum. Pre-COVID-19 zien we daarbij onder de bovenlokale participanten ongeveer een gelijke verdeling. Van alle bovenlokale participanten komt 38,7% uit een gemeente met een cultuur- of gemeenschapscentrum maar is er zelf geen lokale participant. Nog eens 33,3% komt uit een gemeente met een cultuur- of gemeenschapscentrum waar ze wel ook lokaal participeren en 28% komt uit een gemeente zonder cultuur- of gemeenschapscentrum. In 2021 is het effect van COVID-19 duidelijk waarneembaar. Bijna de helft van de participanten (46,2%) komt nu uit een gemeente zonder cultuur- of gemeenschapscentrum, terwijl de combinatie lokaal en bovenlokaal participeren daalt naar 20%. Het valt op dat dit aandeel post-COVID-19 opnieuw sterk toeneemt tot 34,4%. Het aandeel bovenlokale participanten dat de mogelijkheid heeft om lokaal te participeren maar dit niet doet, daalt over de verschillende meetmomenten tot 28,1%.

Figuur 4.2. Percentage inwoners dat buiten de gemeente participeert per wave van de Participatiesurvey 2022 en naar herkomst ($n_{\text{wave 1}} = 511$, $n_{\text{wave 2}} = 837$, $n_{\text{wave 3}} = 368$)

4.4.2 Wie participeert?

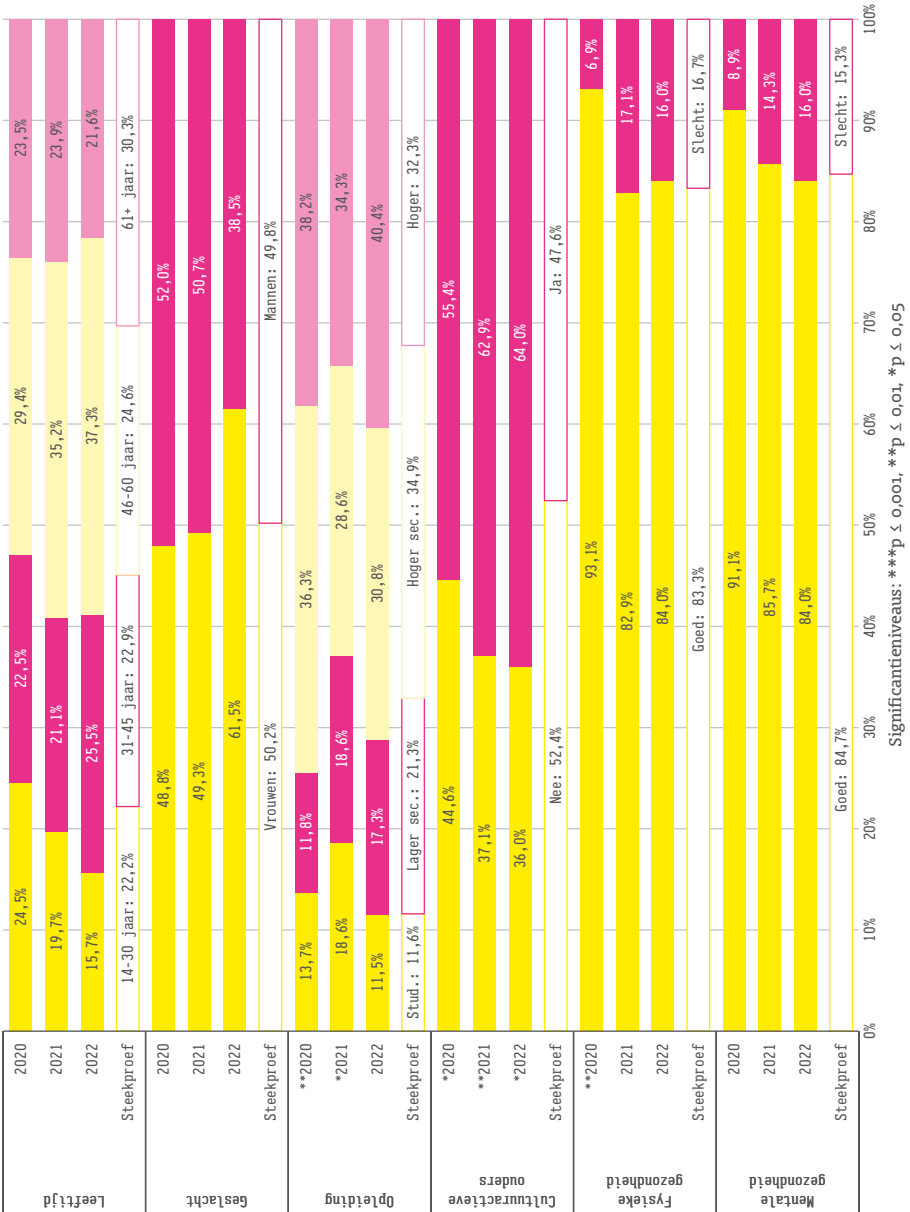
We stellen vast dat na COVID-19 de lokale participatie sneller lijkt te herstellen dan participatie buiten de gemeentegrenzen. In deze paragraaf onderzoeken we of er individuele verschillen zijn tussen participanten en niet-participanten in de verschillende waves.

Figuur 4.3 toont de frequentieverdeling van de individuele kenmerken van de inwoners die een cultuur- of gemeenschapscentrum bezoeken in de eigen gemeente. We beperken ons hier tot de respondenten van de PaS2022 die in een gemeente wonen met een cultuur- of gemeenschapscentrum. We zien dat mannen en vrouwen in de eerste twee waves gelijk vertegenwoordigd zijn onder de lokale participanten. In wave 3 zijn vrouwen echter oververtegenwoordigd met 61,5% tegenover 38,5% mannen. Hoewel we wegens de kleine aantallen geen significant verband kunnen vaststellen, is het erg waarschijnlijk dat vrouwen, meer dan mannen, bij de heropening de weg naar het cultuur- of gemeenschapscentrum in de eigen gemeente hebben teruggevonden.

In wave 1 is er bijna een gelijke verdeling van de verschillende leeftijdscategorieën onder de lokale participanten. Over de waves zien we een duidelijke afname van de jongste leeftijdsgroep (van 24,5% naar 15,7%). Jongeren lijken (nog) niet de weg naar de cultuur- en gemeenschapscentra in de eigen gemeente te hebben teruggevonden. Dat

geldt wel voor de 46- tot 60-jarigen, die met 37,3% niet alleen de grootste groep lokale participanten zijn post-COVID-19, maar ook het sterkst oververtegenwoordigd zijn.

Figuur 4.3. Kenmerken van participanten die in de eigen gemeente een cultuur- of gemeenschapscentrum bezoeken per wave van de Participatiesurvey en voor de totale steekproef (n_{wave 1} = 351, n_{wave 2} = 533, n_{wave 3} = 221, n_{steekproef} = 1.715)

Over alle waves heen zien we een grote oververtegenwoordiging van de hoogste opleidingscategorie. De hoogstopgeleiden zijn post-COVID-19 met 40,4% even sterk vertegenwoordigd als pre-COVID-19 (38,2%). Tegelijkertijd valt op dat ook het aandeel laagstopgeleiden licht toeneemt over de waves (van 11,8% via 18,6% naar 17,3% over de verschillende waves). Dit aandeel ligt wel nog altijd lager dan het aandeel laagstopgeleiden in de steekproef. Opvallend is ook dat de middelste opleidingscategorie sinds de COVID-19-pandemie ook ondervertegenwoordigd is ten opzichte van hun aandeel binnen de steekproef.

Wat betreft cultuurparticipatie tijdens de jeugd valt op dat de invloed van het hebben van cultuuractieve ouders op het bezoek aan een cultuur- of gemeenschapscentrum in de eigen gemeente over de drie waves aan belang toeneemt. Net iets meer dan de helft van de lokale participanten heeft cultuuractieve ouders in 2020 (55,4%). Het zijn ook de inwoners met cultuuractieve ouders die lokale participatie post-COVID-19 weer op gang trekken (64,0%).

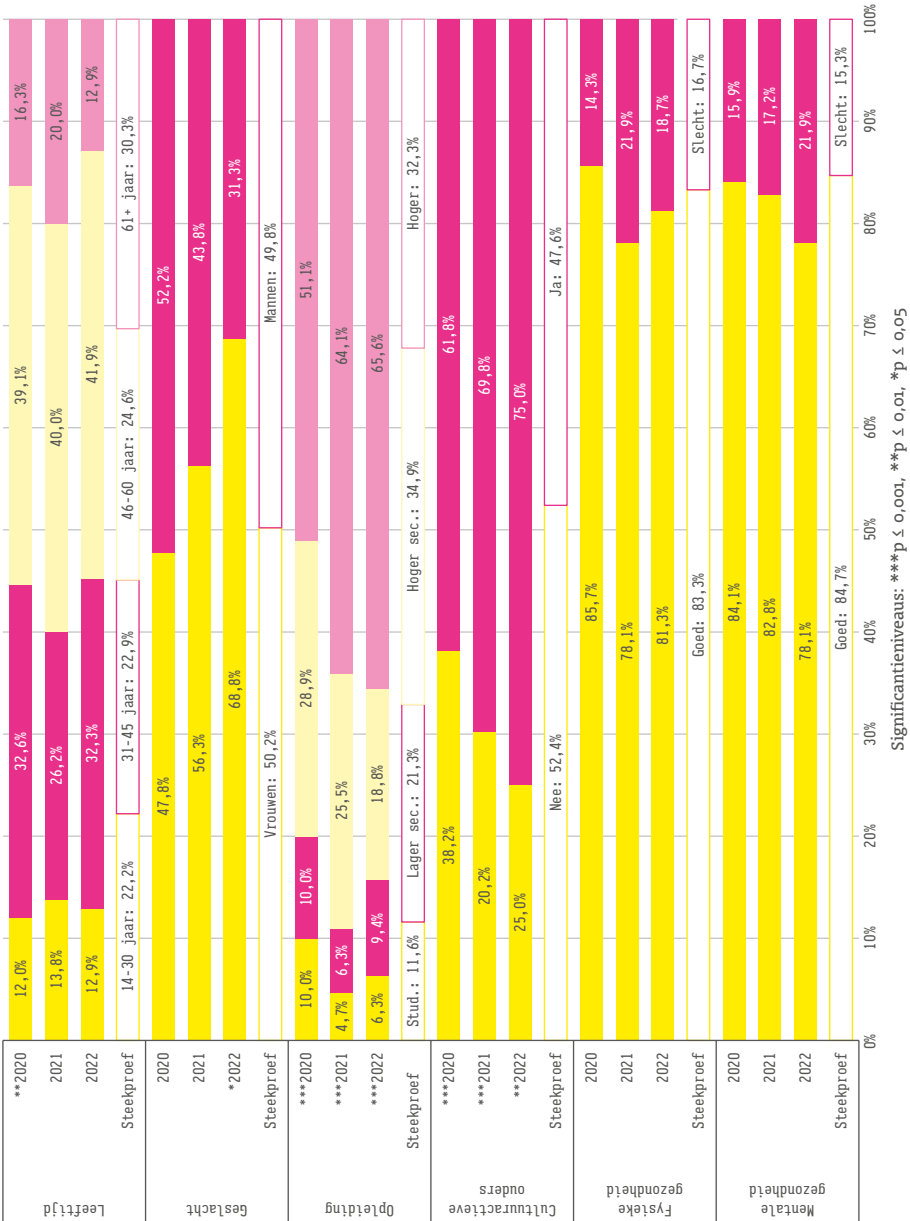
Pre-COVID-19, in wave 1, heeft 93,1% van de lokale participanten een goede fysieke gezondheid tegenover 6,9% van de lokale cultuurparticipanten die een slechte fysieke gezondheid rapporteert. Die laatste groep is sterk ondervertegenwoordigd in de cultuur- en gemeenschapscentra aangezien in de steekproef 16,7% aangeeft een slechte fysieke gezondheid te hebben. Tijdens de COVID-19-pandemie en ook daarna neemt deze categorie participanten toe tot respectievelijk 17,1% en 16,0%, wat in lijn ligt met het gemiddelde van de steekproef. Over de drie waves is het percentage mensen met een zwakke fysieke gezondheid in de totale steekproef vrijwel constant gebleven (15,8% in 2020; 17,3% in 2021; 16,5% in 2022). Wat de verhouding van lokale cultuurparticipanten betreft, heeft de pandemie er aldus toe geleid dat personen met fysieke problemen verhoudingsgewijs vaker zijn gaan behoren tot de bezoekers van lokale cultuur- en gemeenschapscentra.

Wat mentale gezondheid betreft, zien we een vergelijkbare trend. Gedurende de jaren waarin de PaS2022 werd afgenomen nam het aantal personen met een zwakke mentale gezondheid licht af (16,5% in 2020; 15,3% in 2021; 13,6% in 2022). Pre-COVID-19 is er een ondervertegenwoordiging van lokale participanten die aangeven een slechte mentale gezondheid te hebben (8,9% tegenover 15,3% in de steekproef). Tijdens de COVID-19-pandemie en daarna stijgt dat aandeel naar respectievelijk 14,3% en 16,0%, waarmee mensen met een zwakke mentale gezondheid iets meer vertegenwoordigd zijn onder de participanten dan dat op basis van hun grootte in de steekproef verwacht kan worden. Ook wat betreft mentale gezondheidsproblemen stellen we vast dat de pandemie ertoe geleid heeft dat deze categorie sinds de pandemie verhoudingsgewijs vaker aanwezig is in lokale cultuur- en gemeenschapscentra.

Figuur 4.4 toont de frequentieverdeling van de individuele kenmerken van participanten die een cultuur- of gemeenschapscentrum bezoeken buiten de eigen gemeente. We betrekken hier alle respondenten van de PaS2022, ongeacht of er een cultuur- of gemeenschapscentrum is in de eigen gemeente. Gelijkaardig aan lokale participatie zien we pre-COVID-19 ook voor bovenlokale participatie een vrijwel gelijke verdeling naar geslacht. In de daaropvolgende metingen zien we echter een toenemende oververte-

genwoordiging van vrouwen, tot 68,8% in 2022. Ook bovenlokale participatie lijkt dus vooral op gang getrokken te worden door vrouwen.

Figuur 4.4. Kenmerken van participanten die buiten de eigen gemeente een cultuur- of gemeenschapscentrum bezoeken per wave van de Participatiesurvey 2022 en voor de totale steekproef (n_{wave 1} = 511, n_{wave 2} = 837, n_{wave 3} = 368, n_{steekproef} = 1.715)

De 46- tot 60-jarigen zijn sterk oververtegenwoordigd onder de bovenlokale participanten over de verschillende metingen. Het valt vooral op dat post-COVID-19 de oudste leeftijdsgroep sterker ondervertegenwoordigd is geraakt. De 61-plussers maken in 2022 nog maar 12,9% van de bovenlokale participanten uit, terwijl dit 16,3% was in 2020 en zelfs 30,3% in de totale steekproef.

Bovenlokale participatie blijkt pre-COVID-19 al sterk sociaal gedifferentieerd naar opleiding, en die differentiatie neemt toe in de daaropvolgende metingen. Was in 2020 iets meer dan de helft van de bovenlokale participanten hoogopgeleid (51,1%), dan ligt dat aandeel in 2022 op twee derde (65,6%). Dit aandeel is ruim twee keer zo groot als het aandeel hoogopgeleiden in de steekproef (32,3%). Deze verschuiving gaat ten koste van het aandeel schoolgaanden en studenten (van 10,0% in 2020 naar 6,3% in 2022) en participanten met ten hoogste een diploma hoger secundair (van 28,9% in 2020 naar 18,8% in 2022).

Veel meer dan bij lokale participatie speelt het hebben van cultuuractieve ouders een rol bij bovenlokale participatie. Pre-COVID-19 zijn respondenten met cultuuractieve ouders al sterk oververtegenwoordigd onder de participanten (61,8%), en die oververtegenwoordiging neemt alleen nog maar toe van 69,8% in 2021 tot maar liefst 75% in 2022. Dat is ruim anderhalf keer meer dan het aandeel respondenten met cultuuractieve ouders in de steekproef.

Ook bij bovenlokale participatie stellen we vast dat respondenten die aangeven een slechte fysieke gezondheid te hebben over de metingen heen een groter aandeel vormen binnen de bovenlokale participanten. Pre-COVID-19 gaf 14,3% van alle bovenlokale cultuurparticipanten aan een slechte fysieke gezondheid te hebben, terwijl dat percentage tijdens de COVID-19-pandemie 21,9% bedroeg en post-COVID-19 nog 18,7%. Daarmee is nog altijd sprake van een oververtegenwoordiging ten opzichte van de totale steekproef.

Wat betreft mentale gezondheid tonen de bevindingen een gelijkaardig beeld. Het aandeel bovenlokale participanten dat zegt een slechte mentale gezondheid te hebben loopt over de meetmomenten op van 15,9% (pre-COVID-19) naar 17,2% (tijdens de COVID-19-pandemie) tot 21,9% (post-COVID-19). In vergelijking met de steekproef blijken het aldus disproportioneel meer personen met mentale gezondheidsproblemen te zijn die post-COVID een bezoek brengen aan een cultuur- of gemeenschapscentrum buiten de eigen gemeente.

4.4.3 Waaraan wordt geparticipeerd?

Uit voorgaande blijkt duidelijk dat de COVID-19-pandemie een invloed heeft gehad op wie lokaal en/of bovenlokaal participeert. Uiteraard heeft de COVID-19-pandemie ook een invloed gehad op de activiteiten waaraan men kon participeren. Immers, feesten waren een lange tijd niet mogelijk en ook de horecafunctie van de centra lag lange tijd stil. Dat heeft de cultuur- en gemeenschapscentra zeker geen goed gedaan. Uit de voor-

gaande Participatiesurvey bleek immers dat dit de activiteiten waren die het vaakst plaatsvonden in de cultuur- en gemeenschapscentra (De Keere et al., 2015). Bovendien vormt horeca een belangrijke bron van inkomsten. Tabel 4.1 laat toe om na te gaan in welke mate de COVID-19-pandemie een invloed heeft gehad op de activiteiten waaraan werd geparticipeerd in de cultuur- en gemeenschapscentra. Per wave en per type activiteit wordt weergegeven hoeveel van de lokale en bovenlokale participanten minstens één keer aan deze activiteit deelnam.

Uit tabel 4.1 blijkt meteen het belang van horeca. Pre-COVID-19 zien we dat 62,3% van de participanten een cultuur- of gemeenschapscentrum bezocht om iets te drinken of te eten. Dat is vergelijkbaar met de meting van 2014. Voor het bijwonen van een receptie, feest of fuif is dit wel veranderd. Uit de meting van 2014 bleek dat 23,8% van de participanten een receptie, feest of fuif bijwoonde in een cultuur- of gemeenschapscentrum, aanmerkelijk lager dus dan de bijna 40% die in 2020 werd waargenomen. Met de intrede van de COVID-19-pandemie vielen de twee belangrijkste activiteiten van cultuur- en gemeenschapscentra weg. Hierbij dient te worden opgemerkt dat de horecafunctie vaak niet de hoofdreden vormt om naar een cultuur- of gemeenschapscentrum te gaan, maar veeleer gecombineerd wordt met een andere activiteit in het centrum (De Keere et al., 2015). Dit blijkt ook uit tabel 4.1. Het wegvallen van de horecafunctie heeft niet zozeer geleid tot een grote verschuiving in de deelname aan andere activiteiten.

Tabel 4.1. Participatie (% bezoekers dat minstens één keer deelnam) aan activiteiten in de cultuur- en gemeenschapscentra per wave van de Participatiesurvey 2022 ($n_{\text{wave 1}} = 511$, $n_{\text{wave 2}} = 837$, $n_{\text{wave 3}} = 368$)

Activiteit	2020 (feb-mrt)	2021 (sep-dec)	2022 (mrt-jun)
Iets drinken, een hapje eten	62,3%		
Een receptie, feest of fuif bijwonen	39,8%		
Een tentoonstelling bezoeken	25,4%	41,3%	25,0%
Een theater- of dansvoorstelling van een amateurgezelschap bijwonen	33,0%	16,4%	25,8%
Een vergadering bijwonen	22,9%	27,0%	15,7%
Een theater- of dansvoorstelling van een professioneel gezelschap bijwonen	28,0%	18,2%	15,7%
Een cursus of vorming volgen	13,0%	13,9%	12,2%
Een lezing of debat bijwonen	15,3%	10,7%	12,2%
Andere	17,4%	11,5%	8,8%

Desondanks zijn er wel verschillen waarneembaar tussen de verschillende waves. Opvallend is dat een aantal activiteiten verhoudingsgewijs toenam tijdens de pandemie. Daarbij gaat het vooral over het bezoeken van een tentoonstelling en het bijwonen van een vergadering (respectievelijk van 25,4% naar 41,3% en van 22,9% naar 27,0%). Dit zet zich niet voort post-COVID-19. Het bezoeken van tentoonstellingen is met 25,0% in 2022 weer gelijk aan 2020 (pre-COVID-19). Het gebruik van cultuur- en gemeenschapscentra voor vergaderingen ligt in 2022 en stuk lager dan voor de COVID-19 pandemie (15,7%).

Een vergelijkbaar beeld zien we bij het bijwonen van theater- of dansvoorstellingen. Het aandeel voorstellingen van amateurgezelschappen en professionele gezelschappen neemt aanzienlijk af onder druk van inperkingsmaatregelen (respectievelijk van 33,0% naar 16,4% en van 28,0% tot 18,2%). Opvallend is dat het aandeel voorstellingen van amateurgezelschappen zich post-COVID-19 herstelde tot 25,8%, terwijl het aandeel voorstellingen van professionele gezelschappen nog verder afneemt tot 15,7% in 2022. Enkel het bijwonen van cursussen en vormingen is min of meer onveranderd gebleven tijdens de pandemie.

4.5. Besluit

De pre-COVID-wave van de PaS2022 toont dat het horizontale, geografische spreidingsbeleid heeft geleid tot een lokale inbedding van cultuur. Lokale cultuur- en gemeenschapscentra hebben cultuur toegankelijker gemaakt. De structurele verschillen naar geslacht, leeftijd en opleidingsniveau tussen participanten en de totale steekproef zijn relatief klein. Tegelijkertijd stellen we vast dat het nog steeds het laagdrempelige, receptieve aanbod van de lokale cultuur- en gemeenschapscentra is dat een divers publiek aantrekt. Dat wordt eens te meer bevestigd doordat we bij bovenlokale cultuurparticipatie wel de klassieke structurele verschillen zien tussen participanten en de totale steekproef. Met name opleidingsniveau en cultuurparticipatie van de ouders zijn doorslaggevend om bovenlokaal te participeren.

Tijdens de COVID-19-pandemie krijgt de cultuurparticipatie een flinke knauw, waarvan ze in de post-COVID-19-wave van 2022 nog niet volledig is hersteld. De (lokale) cultuurparticipatie is weliswaar weer op gang gekomen na de pandemie, maar ze is nog niet terug op niveau. De cultuurparticipatie ligt nog aanmerkelijk lager dan voor de pandemie. Mogelijk zien we hier een impact van het online aanbod van cultuur en ander vermaak dat tijdens de COVID-19-pandemie aan invloed won (Siongers, Verboven, Bastiaensen, Lievens & Schramme 2020). Het lokale aanbod lijkt ook verengd te zijn. We zien een sterke afname van professionele podiumkunsten – pre-COVID-19 na horeca en feesten de belangrijkste activiteit – terwijl podiumkunsten van amateurgezelschappen zich licht (maar ook hier niet volledig) herstelden. Bovendien leidde de pandemie ertoe dat een lucratieve nevenactiviteit (d.i. de horecafunctie) wegviel. We hebben geen zicht op het herstel van die functie, omdat in de derde wave van de PaS2022 de optie om deze activiteiten aan te duiden nog niet werd opgenomen.

Nog opvallender echter is dat de cultuurparticipatie na de pandemie op gang wordt getrokken door participanten die doorgaans (sterk) oververtegenwoordigd zijn in de (lokale) cultuur- en gemeenschapscentra: vrouwen, hoogopgeleiden, 41- tot 64-jarigen, en personen die cultuur thuis met de paplepel hebben ingegoten gekregen. Geldt dit al sterk voor lokale cultuurparticipatie, dan geldt dit nog veel meer voor bovenlokale cultuurparticipatie. Van het brede, diverse publiek dat zijn weg naar de lokale cultuur-

en gemeenschapscentra vond, is post-COVID-19 weinig over. Horizontale spreiding ten spijt, leert de COVID-19-pandemie ons eens te meer dat geografische spreiding onvoldoende grond biedt voor duurzame brede cultuurparticipatie. Voor sommigen is het post-COVID-19 een *weerzien* met cultuur, maar voor velen lijkt het veeleer nog een kwestie van *we zien wel weer* wanneer er wordt geparticipeerd.

4.6. Literatuur

- Anciaux, B. (2004). *Beleidsnota Cultuur 2004-2009*. Brussel: Vlaamse regering.
- Badisco, J., Glorieux, I., & van Tienoven, T.P. (2011). *Cultuurcentra op zoek naar een divers publiek*. Antwerpen: Garant.
- Colpaert, J., Glorieux, I., Lauwerysen, K., Moens, M., & Vandenbroeck, D. (2007). *Cultuurkijker: er is genoeg voor iedereen. Empirische bouwstenen voor een genuanceerde visie op de cultuurdeelname in Vlaanderen*. Antwerpen: De Boeck.
- De Haan, J., & Knulst, W. (2000). *Het bereik van de kunsten*. Den Haag: Sociaal Cultureel Planbureau.
- De Keere, K., de Korte, K., & Glorieux, I. (2015). 'Daarna eentje drinken?' Profiel en activiteiten van bezoekers aan cultuur- en gemeenschapscentra. In J. Lievens, J. Siongers & H. Waeghe (Red.), *Participatie in Vlaanderen 2. Eerste analyses van de Participatiesurvey 2014* (pp. 91-106). Leuven: Acco.
- De Kepper, M. (2000). De Culturele Centra. *Gids sociaal-cultureel en educatief werk*, 26, 209-244.
- Gatz, S. (2014). *Beleidsnota Cultuur 2014-2019*. Brussel: Vlaamse regering.
- Gatz, S. (2018). *Visienota. Een Vlaams cultuurbeleid in het digitale tijdperk*. Brussel: Vlaamse regering.
- Glorieux, I., & van Tienoven, T.P. (2011). Waar een wil is ... Culturele participatieafstand naar de Vlaamse cultuurcentra. In J. Lievens en H. Waeghe (Red.), *Participatie in Vlaanderen 2. Eerste analyses van de Participatiesurvey 2009* (pp. 181-195). Leuven: Acco.
- Hellemans, S. (1993). De Culturele Centra in Vlaanderen. Tussen overheid, zuilen en cultuur. In M. De Kepper (Red.), *Culturele centra op zoek naar een profiel*. Brussel: FEVECC.
- Laermans, R. (1991). Van collectief bewustzijn naar individuele reflexiviteit. Media, consumptie and identiteitsconstructie binnen de reflexive moderniteit. *Vrije tijd en samenleving*, 9(3-4), 99-118.
- Laermans, R. (1993). Culturele Centra in een centrumloze cultuur. In M. De Kepper (Red.), *Culturele centra op zoek naar een profiel* (pp. 25-37). Brussel: FEVECC.
- Lauwerysen, K., & Colpaert, J. (2004). *Atlas van de podiumkunsten. Een geografische analyse*. Antwerpen: De Boeck.
- Lizardo, O. (2006). How cultural tastes shape personal networks. *American Sociological Review*, 71(5), 778-807.
- Schauvliege, J. (2009). *Beleidsnota Cultuur 2009-2014*. Brussel: Vlaamse regering.
- Schramme, A. (2007). Cultuur- en gemeenschapscentra vanuit een cultuurhistorisch perspectief. In A. Schramme & E. Gillard (Red.), *Cultuurcentra in een veranderende samenleving* (pp. 181-205). Leuven: Lannoo Campus.
- Siongers, J., Verboven, N., Bastiaensen, F., Lievens, J., & Schramme, A. (2020). *Cultuurparticipatie in coronatijden*. Geraadpleegd op 13 december 2022 via https://www.cultuurenmedia.be/images/Publicaties_2020/Cultuurparticipatie_in_coronatijden.pdf.
- van Tienoven, T.P., & Glorieux, I. (2011). Cultuurdemocratie of culturele democratie? Cultuurparticipatie in de Vlaamse cultuurcentra. *Gids sociaal-cultureel en educatief werk*, 62, 97-108.

- Vekeman, A., Colpaert, J., Meulders, M., & Praet, A. (2015). Spelen gemeentekensmerken een rol bij de participatie? In J. Lievens, J. Siongers & H. Waeghe, *Cultuurparticipatie in Vlaanderen 2. Eerste analyses van de Participatiesurvey 2014* (pp. 133-155). Leuven: Acco.
- Warde, A., & Tamboulon, G. (2002). Social capital, networks and leisure consumption. *The Sociological Review*, 50(2), 155-180.
- Ware Jr, J. E., Kosinski, M., & Keller, S.D. (1996). A 12-Item Short-Form Health Survey: construction of scales and preliminary tests of reliability and validity. *Medical Care*, 34(3), 220-233.

Hoofdstuk 5.

Een verhaal met open einde

Bibliotheekbezoek voor, tijdens en na de COVID-19-pandemie

Petrus te Braak, Theun Pieter van Tienoven & Ignace Glorieux

5.1. Inleiding

Openbare bibliotheken vormen naast cultuur- en gemeenschapscentra een van de pijlers van het lokale cultuurbeleid. Een van de kenmerken van bibliotheken is hun inbedding in de lokale gemeenschap en, daarmee samenhangend, hun laagdrempeligheid. Een laagdrempelig, lokaal cultuuraanbod is maatschappelijk zeer relevant, omdat zowel maatschappelijke betrokkenheid als sociale relaties bevorderd worden door cultuurparticipatie (Gielen, Elkhuisen, van den Hoogen, Lijsters & Otte, 2014; Lievens, Elchardus, Vanherwegen, Siongers, Smits & Vangoidsenhoven, 2009). Sinds de vorige Participatiesurvey in 2014 hebben er een aantal cruciale beleidsveranderingen in het Vlaamse lokale cultuurbeleid plaatsgevonden: de verplichting dat elke gemeente een bibliotheek moet hebben, van kracht sinds 1978, werd in 2016 afgeschaft. Sindsdien worden subsidies voor bibliotheken gestort in het gemeentefonds, waardoor lokale bibliotheken moeten concurreren met andere gemeentelijke voorzieningen om middelen. Dit kan ertoe leiden dat er minder geïnvesteerd wordt in bibliotheken, waardoor mogelijk de laagdrempeligheid en het aanbod onder druk komen te staan.

Tegelijk veranderde ook het medialandschap waarbinnen bibliotheken hun kerntaken uitvoeren. Het analoge aanbod raakt steeds verder op de achtergrond in een medialandschap waar steeds meer aanbod digitaal en online wordt geconsumeerd. De klassieke geprinte media (boeken, kranten, magazines ...) concurreren met een digitaal aanbod, muziek en dvd's concurreren met streamingdiensten, en naslagwerken met Wikipedia en vergelijkbare websites (Mathysen & Glorieux, 2021). Dit doet vermoeden dat de redenen om al dan niet naar de bibliotheek te gaan veranderd zijn en daarmee ook de samenstelling van het publiek.

Tegen die achtergrond analyseren we de laatste gegevens uit de Participatiesurvey van 2020-2022. We toetsen of bovenstaande vermoedens terecht zijn en zo ja, wat dit betekent voor openbare bibliotheken.

5.2. Achtergrond

5.2.1 Het sociaalpedagogisch motief

De wet Jules Destrée uit 1920 is de eerste Belgische wetgeving die bibliotheken aangaat. Tegen de achtergrond van de arbeidsduurvermindering en de ideeën van volksverheffing en volksofvoeding zette deze wet van de toenmalige minister van Kunsten en Wetenschappen in op gesubsidieerde bibliotheken die voor iedereen kosteloos toegankelijk zijn. Bijna zestig jaar later en als gevolg van de grondwetsherziening van 1970 werd het openbare bibliotheekwerk een Vlaamse aangelegenheid, vastgelegd in het decreet van 19 juni 1978. Het decreet verplichtte elke Vlaamse gemeente een openbare bibliotheek op te richten. De daaropvolgende decreten slaan de weg van decentralisatie in. Het decreet houdende het stimuleren van een kwalitatief en integraal lokaal cultuurbeleid van 13 juli 2001 stelt lokale besturen verantwoordelijk voor het opstellen van een cultuurbeleidsplan. Het decreet bevat tien voorwaarden waaraan een openbare bibliotheek moet voldoen (artikel 10 § 1). In het decreet Lokaal Cultuurbeleid van 6 juli 2012 krijgen lokale besturen meer autonomie. Nu zijn het meerjarenplannen die aansluiten op de Vlaamse beleidsprioriteiten die tot subsidiëring leiden.

Doorheen de verschillende decreten is en blijft het de centrale opdracht van openbare bibliotheken om ieder individu de kans te bieden zich te ontwikkelen door middel van cultuur en daarmee de kansen op maatschappelijke vooruitgang te vergroten (De Pauw, 2005). Huysmans (2006) noemt dit het sociaalpedagogisch motief en dit motief wordt veelal benadrukt wanneer publieke middelen moeten worden verdeeld. Ondanks dat die opdracht inclusiviteit veronderstelt en ondanks dat veel Vlamingen ooit, vaak als kind, lid zijn geweest van een openbare bibliotheek (Glorieux & Van Thielen, 2005), is het publiek van openbare bibliotheken voor het overgrote deel afkomstig uit de middenklasse (Glorieux, Kuppens & Vandebroeck, 2007; Mathysen & Glorieux, 2021).

Bevindingen uit de eerdere edities van de Participatiesurvey bevestigen dat. Zo rapporteren De Laet, Glorieux en van Tienoven (2011) op basis van de Participatiesurvey van 2009 dat de initieel sterk positieve samenhang tussen opleidingsniveau en bibliotheekbezoek in wezen verklaard wordt door middenklassekenmerken, zoals kritische mediavoorkeuren, lidmaatschappen van culturele verenigingen en bibliotheken, en het hebben van cultuuractieve ouders. De Participatiesurvey van 2014 bevestigt dat opnieuw en wijst bovendien op een verdere vernauwing van het bezoekersprofiel van de openbare bibliotheken, waarbij mannen en lageropgeleiden de grote afwezigen blijven (De Keere, de Korte & Glorieux, 2015). Bovendien blijkt dat bibliotheken daar weinig aan kunnen veranderen: bibliotheekkenmerken zoals de samenstelling van de collectie, het aantal georganiseerde activiteiten en de hoogte van het lidgeld hebben geen tot zeer beperkt effect op het aantrekken van mannen en lageropgeleiden (Glorieux et al., 2007).

In juli 2015¹⁵ besliste de Vlaamse regering dat het niet langer verplicht is voor elke gemeente om een openbare bibliotheek te hebben. Dat betekende ook dat de middelen die voorheen voorbestemd waren voor lokale openbare bibliotheken sindsdien integraal worden gestort in het gemeentefonds. Daardoor moeten bibliotheken concurreren met andere gemeentelijke diensten om de beschikbare middelen. Een gevolg daarvan is dat openbare bibliotheken zich noodgedwongen meer richten op het aantrekken van publiek op zich (d.i. uitnodigend zijn) dan op het verbreden van het publiek (d.i. inclusief zijn) (Mathysen & Glorieux, 2021). De openbare bibliotheken van weleer zijn niet meer. Bibliotheken zijn nu gemeenschapsruimten of zogenoemde 'third places'¹⁶ met koffiehoecken, activiteitenprogramma's, interactieve kinderoeken (Huber, 2016; Gisolfi, 2019), gehuisvest in inspirerende gebouwen (Mathysen & Glorieux, 2022). Het lijkt er evenwel op dat vooral dat publiek aangesproken wordt dat toch al de weg vindt naar de bibliotheek (Mathysen & Glorieux, 2021). Mathysen (2021) beschrijft dit als een 'valse generositeit' en argumenteert dat de laagdrempeligheid van bibliotheken als gemeenschapsruimten ertoe leidt dat laagopgeleiden moeite hebben om een bibliotheek, als boeken niet direct bij binnenkomst zichtbaar zijn, als dusdanig te herkennen en daarnaast ook moeite hebben om er hun aanwezigheid te legitimeren. Waar je er voorheen kon binnenstappen om een boek te lezen of uit te lenen, wordt er nu van je verwacht dat je een cappuccino koopt en/of dat je deelneemt aan een culturele activiteit waar ongetwijfeld mensen zijn die meer te vertellen hebben dan jij.

5.2.2 Digitalisering van het medialandschap

Een deel van die veranderende kenmerken van bibliotheken heeft te maken met de voortschrijdende digitalisering van het medialandschap. Openbare bibliotheken doen grote inspanningen om digitale diensten te leveren (Coffa, 2019). Via de centrale website bibliotheek.be kunnen leden zich aanmelden bij Mijn Bibliotheek om toegang te krijgen tot digitale kinderboeken of het krantenarchief Belga.press. Voorts geven CloudLibrary en Cinébib toegang tot e-boeken en streaming van films en documentaires. Tot slot richten activiteiten van de bibliotheken zich ook op digitalisering, met onderwerpen als digitale identiteit, artificiële intelligentie, privacy, programmeren, of virtuele realiteit.¹⁷

De digitalisering van de dienstverlening en het aanbod speelt in op een veranderend mediagebruik. Uit de recente Participatiesurvey 2020-2022 blijkt inderdaad dat 81,6%

15 Het decreet tot wijziging van diverse decreten houdende de subsidiëring van de lokale besturen en tot wijziging van het decreet van 5 juli 2002 tot vaststelling van de regels inzake de dotatie en de verdeling van het Vlaams gemeentefonds op 3 juli 2015. Dit decreet trad in werking op 1 januari 2016.

16 De term 'third place' werd gebruikt door Ray Oldenburg (1999) ter aanduiding van de inclusieve sociale omgeving van het gemeenschapsleven waarin bredere en creatieve interactie wordt bevorderd en vergemakkelijkt. Ze bestaat naast de twee andere plaatsen waar mensen doorgaans veel tijd doorbrengen, namelijk thuis ('first place') en de werkplaats ('second place').

17 Zie www.bibliotheek.be/uit-agenda.

van alle Vlamingen de afgelopen maand boeken en/of artikelen in digitale vorm las via e-reader, tablet, computer of smartphone, terwijl 63,8% een papieren boek, krant of magazine las. Ook wat betreft het aanbod van cd's en dvd's ervaren bibliotheken online concurrentie: 48,3% van de respondenten maakt gebruik van streamingplatforms zoals Netflix en Amazon Prime, terwijl 44,7% muziek streamt via platforms als Deezer en Spotify. Desondanks lijkt het allerm minst zo dat de bibliotheek haar kerntaak verliest. Het gebruikersonderzoek uit 2018 (BIB2018) toont dat 56% van de bezoekers naar de bibliotheek komt om er informatie te vinden over onderwerpen die hen bezighouden (Mathysen, 2019). 99,2% komt er om fysiek materiaal (boeken, strips, cd's, dvd's, games, luisterboeken, tijdschriften en/of kranten) te ontlenen. Slechts een zeer kleine minderheid bezoekt aldus de bibliotheek zonder materiaal te ontlenen.

Alles lijkt erop te wijzen dat bibliotheken succesvol een belangrijke gedaantewisseling hebben ondergaan van klassieke bibliotheek naar een deels gedigitaliseerde bibliotheek en belevingscentrum. Toch heeft die complementaire werking een keerzijde. Openbare bibliotheken hebben zich onbewust ontwikkeld tot instellingen die sterk gericht zijn op de bekwame middenklasse (Glorieux et al., 2007; Mathysen, 2021). Bovendien zijn ze als instelling minder herkenbaar geworden. Door de gedaanteverwisseling die bibliotheken hebben ondergaan ervaren lagere klassen problemen om een bibliotheek als dusdanig te herkennen en hebben zij moeite om hun aanwezigheid te legitimeren, waardoor het sociaalpedagogisch motief meer dan ooit onder druk staat.

5.2.3 Onderzoeksvragen

Met de Participatiesurvey van 2020-2022 maken we een nieuwe stand van zaken op. Allereerst kijken we naar de evolutie in bibliotheekbezoek op de lange termijn door vier edities van de Participatiesurvey (2004, 2009, 2014, 2020) naast elkaar te leggen. Daarom luidt de eerste onderzoeksvraag: 'Hoe evolueerde het bibliotheekbezoek tussen 2004 en 2020?'

Sinds 2020 is het culturele landschap substantieel opgeschud door de COVID-19-pandemie. Vergelijkbaar met andere culturele instellingen kwam de COVID-19-pandemie niet alleen met uitdagingen maar ook met opportuniteiten, bijvoorbeeld in het verschaffen van informatie (Peruginelli, Conti & Fioravanti, 2021) of het op afstand bereikbaar maken van de digitale bibliotheek (Pokorná, Indrák, Grman, Stepanovsky & Smetánková, 2020) zodat thuisblijvende lezers alsnog bediend konden worden. Daartoe organiseerden vele bibliotheken tijdens de pandemie een afhaalservice op reservatie. De keerzijde daarvan is echter dat bibliotheekbezoekers moesten beschikken over de kennis en (digitale) toepassingen om via dit systeem materiaal te kunnen ontlenen. Het is dan ook nuttig om na te gaan hoe de pandemie het bibliotheekbezoek heeft beïnvloed. De Participatiesurvey van 2020-2022 is daarvoor uitermate geschikt, omdat de drie waves min of meer representatief zijn voor een periode vóór COVID-19 (2020), tijdens COVID-19 (2021) en na COVID-19 (2022).

De tweede onderzoeksvraag luidt daarom: 'Hoe evolueerde het bibliotheekbezoek tijdens de COVID-19-pandemie?' Binnen de eerste twee onderzoeksvragen maken we eveneens een onderscheid tussen occasionele en frequente bibliotheekbezoekers. De wetenschap dat het bibliotheekbezoek een sterk ongelijke afspiegeling vormt van de Vlaamse bevolking, doet de vraag rijzen of de COVID-19-pandemie heeft geleid tot verschuivingen in het profiel van de bibliotheekbezoekers. Wie haakte er af tijdens de COVID-19-pandemie en wie trekt het bibliotheekbezoek weer op gang? De derde onderzoeksvraag luidt daarom: 'Hoe ziet het profiel van de bibliotheekbezoeker eruit en in welke mate is dit een afspiegeling van de Vlaamse bevolking?'

Zicht hebben op de groepen die de bibliotheek niet (meer) bezoeken is één ding. De vraag waarom zij afhaken is iets anders. Welke redenen liggen ten grondslag aan hun niet-bezoek van de lokale bibliotheek? Dit gaan we na in de vierde onderzoeksvraag, namelijk: 'Welke drempels voorkomen het bibliotheekbezoek?'

Bibliotheken kunnen niet op alle mogelijke drempels inspelen. Als mensen bijvoorbeeld door een verandering van levensfase minder lezen, kan dat leiden tot minder bibliotheekbezoek. Om meer bezoekers aan te trekken, kunnen bibliotheken enkel inspelen op drempels die gerelateerd zijn aan de kenmerken van bibliotheken. Vanuit die opvatting gaan we ten laatste na welke van die kenmerken al dan niet bijdragen tot het bibliotheekboek binnen de gemeente. De vijfde en laatste onderzoeksvraag luidt: 'In welke mate leidt tevredenheid met verschillende kenmerken van bibliotheken al dan niet tot een hoger bibliotheekbezoek binnen gemeenten?'

5.3. Data en methode

5.3.1 Gebruikte data

Participatiesurvey

Voor het beantwoorden van de onderzoeksvragen staan de data van de Participatiesurvey van 2020-2022 centraal. In die Participatiesurvey werd aan alle deelnemers gevraagd of en zo ja hoe vaak zij een bibliotheek bezochten in de zes maanden voorafgaand aan de bevraging. Om na te gaan hoe het aandeel bibliotheekbezoekers en het profiel van de bezoekers over de tijd heen evolueert, werd de bewoording van de vraag overgenomen van Participatiesurvey van 2003-2004, 2009 en 2014. Aangezien we in de eerste plaats geïnteresseerd zijn in hoe vaak men de lokale openbare bibliotheek bezoekt, nemen we school- en bedrijfsbibliotheken expliciet niet op in de definitie. Bovendien kunnen we veronderstellen dat bezoek aan school- en bedrijfsbibliotheken geen deel uitmaakt van de vrijetijdsbesteding, maar veeleer verplicht is. Om diezelfde reden vermeldden we ook nadrukkelijk 'niet in het kader van uw werk of opleiding'.

De Participatiesurvey van 2020-2022 bestaat uit drie waves als gevolg van de COVID-19-pandemie. De eerste wave vond plaats in februari en maart 2020 en heeft betrekking

op de situatie vóór de COVID-19-pandemie ($n = 510$). De tweede wave vond plaats van september tot en met december 2021 en heeft daarmee betrekking op de situatie tijdens de COVID-19-pandemie ($n=835$). De derde en laatste wave vond plaats van maart tot en met juni 2022 ($n=368$). Dit is de periode waarin het gewone dagelijkse leven weer op gang komt. We merken op dat de sociaal-culturele sector een van de laatste sectoren was die terugkeerde naar een normale werking. Dit heeft er deels mee te maken dat de maatregelen die in voege waren om bezoekers te mogen ontvangen (bv. afstand, ventilatie) het voor veel instellingen niet rendabel maakten eerder te openen. Vanwege de grote aan COVID-19 gerelateerde verschillen in toegang tot culturele instellingen, beantwoorden we de onderzoeksvragen apart voor elke wave. Dit laat ons toe om na te gaan of en, zo ja, op welke manier participatie aan lokale cultuur zich herstelt. Gemakshalve refereren we naar waves, zijnde wave 1 als 2020 of pre-COVID-19, naar wave 2 als 2021 of COVID-19 en naar wave 3 als 2022 en post-COVID-19.

BIB2018

Het BIB2018-onderzoek is een herhaling van een eerder gebruikersonderzoek van bibliotheken in 2004 (Mathysen & Glorieux, 2019). Alle Vlaamse en Brusselse bibliotheken werd gevraagd deel te nemen. In totaal namen 105 bibliotheken effectief deel, waardoor er gebruikersdata beschikbaar zijn van 45.228 verschillende bibliotheekbezoekers. Zij vulden een vragenlijst in over hun gebruik van de bezochte bibliotheek. Daarin zaten onder andere vragen over de tevredenheid met de bibliotheek. Die data worden hier gekoppeld met de data van de Participatiesurvey, met als doel het beantwoorden van de onderzoeksvraag over welke kenmerken van bibliotheken, en de tevredenheid met die kenmerken, bijdragen aan het al dan niet bezoeken van een bibliotheek. Hiervoor maken we gebruik van de belangrijkste sterktes van beide data. Het BIB2018-onderzoek heeft namelijk veel gedetailleerdere data over tevredenheid met bibliotheken dan dat er beschikbaar zijn in de Participatiesurvey. Bovendien zijn de data beschikbaar voor een heel heterogene groep van bibliotheekgebruikers. De BIB2018-data laten echter niet toe om na te gaan welke kenmerken effectief samenhangen met het al dan niet bezoeken van een bibliotheek, omdat de bevraging enkel plaatsvond onder bezoekers van de bibliotheken. De Participatiesurvey beschikt wel over data van zowel gebruikers als niet-gebruikers van culturele instellingen en is bovendien representatief op Vlaams niveau. In dit hoofdstuk worden de data van BIB2018 gekoppeld aan de data van de Participatiesurvey om te achterhalen welke bibliotheekkenmerken in welke mate bijdragen aan het al dan niet bezoeken van bibliotheken. In totaal zijn er 59 gemeenten waarvoor we beschikken over zowel BIB2018-data als de Participatiesurvey-data. Voor die gemeenten gaan we op geaggregeerd niveau na hoe de bibliotheekkenmerken samenhangen met het al dan niet bezoeken van de bibliotheek in de betreffende gemeente. De 59 bibliotheken waarvoor we over geschikte data beschikken, zijn verspreid over alle provincies (8 uit Vlaams-Brabant, 12 uit Antwerpen, 11 uit Limburg, 16 uit Oost-Vlaanderen en 12 uit West-Vlaanderen) en bevatten bibliotheken uit zowel grote steden, centrumsteden als kleinere gemeenten.

5.3.2 Variabelen

Bibliotheekbezoek

Het *bibliotheekbezoek* wordt ingedeeld in drie categorieën, namelijk de personen die in de zes maanden voorafgaand aan de bevraging van de Participatiesurvey (= referentieperiode) geen bibliotheek bezochten, zij die occasioneel of maximaal zes keer de bibliotheek bezochten en zij die frequent, namelijk zeven keer of meer, de bibliotheek bezochten.

Bezoekersprofielen

We duiden de bezoekersprofielen aan de hand van sociaal-demografische en gezondheidskenmerken. Voor *geslacht* onderscheiden we man en vrouw en voor *leeftijd* vier categorieën: 14 tot 30 jaar, 31 tot 45 jaar, 46 tot 60 jaar, 61 tot 85 jaar. Het *opleidingsniveau* van individuen is verbonden met sociale status, en voorspelt in voorgaand onderzoek consequent cultuurparticipatie. Hoogopgeleiden participeren meer aan culturele activiteiten met hoge status, en participeren breder aan cultuur dan laagopgeleiden (Glorieux et al., 2007). We delen respondenten op in personen die nu dagonderwijs volgen, personen die hoogstens een diploma lager secundair onderwijs behaalden, personen die hoogstens een diploma hoger secundair onderwijs behaalden, en tot slot personen die hoger onderwijs volgden. Het participeren aan cultuur wordt vaak doorgegeven over generaties, via primaire socialisatie. Dit komt tot stand door tijdens de jeugd samen met de ouders aan cultuur te doen en een voorbeeld te hebben van ouders die aan cultuur doen (De Keere et al., 2015). Vanuit dat idee kijken we naar de *cultuurparticipatie van de ouders* in de periode dat de respondent tussen de 12 en 14 jaar oud was en maken we een onderscheid tussen wel of geen cultuurparticipatie van de ouders. Tot slot bekijken we participatie nog in relatie tot zelf beoordeelde fysieke en mentale gezondheid. Fysieke en mentale gezondheid is gemeten aan de hand van de 12-item Short Form (SF-12) gezondheidsvragenlijst (Ware Jr, Kosinski & Keller, 1996) en resulteert in een gezondheidsscore op een schaal van zeer slechte tot zeer goede gezondheid, met een gemiddelde score van 50 voor de volledige steekproef met een standaardafwijking van 10. Gemakshalve duiden we *fysieke* en *mentale* gezondheid aan als goed bij een score groter of gelijk aan 40 en slecht bij een score lager dan 40.

Drempels

Voor de analyses naar de drempels die mensen ervaren om bibliotheken te bezoeken, maken we gebruik van 14 items die peilen naar mogelijke redenen die mensen ervan weerhouden om de bibliotheek te bezoeken. We onderscheiden daarbij vier categorieën. Ten eerste zijn er redenen die betrekking hebben op een *verandering van het leefpatroon*. Enerzijds kan dit te maken hebben met een toenemende tijdsdruk. Zo weten we dat volwassenen tussen de 30 en 55 jaar een hogere tijdsdruk ervaren dan andere leeftijdsgroepen (Laurijssen, 2012). Anderzijds kunnen we ook verwachten dat, aangezien het hebben van jonge kinderen mensen motiveert om naar de bibliotheek te gaan (De Laet et al., 2011), het opgroeien van kinderen zorgt voor een uitval bij de ouders.

Ten tweede kan dit te maken hebben met *toenemende internettoegang en bezit van media-apparatuur* (FOD Economie, 2020). Het valt te veronderstellen dat de mogelijkheid om muziek te beluisteren, films te bekijken en informatie op te zoeken via het internet mensen stelselmatig weglukt van de openbare bibliotheek. Op die manier verliest de bibliotheek haar rol als traditionele bron van informatie.

Ten derde kan dit te maken hebben met een *verandering in leesgedrag*. Niet alleen is het zo dat mensen in bepaalde levensfasen minder lezen (De Laet, Glorieux & van Tienoven, 2011), het kan evengoed zo zijn dat mensen op een bepaald moment, bijvoorbeeld door een stijging van de levensstandaard, meer geneigd raken om boeken of cd's te kopen in plaats van ze te ontlenden in de bibliotheek.

Ten slotte kan het met *drempels in de bibliotheek* zelf te maken hebben. Zo kan het zijn dat het betalen van lidgeld voor een aantal mensen een financiële drempel vormt die hen weghoudt bij de bibliotheek (Glorieux et al., 2007). Daarnaast kunnen we ook verwachten dat het aanbod van de plaatselijke bibliotheek niet tegemoetkomt aan de verwachting van sommige leden waardoor ze uiteindelijk hun lidmaatschap niet meer vernieuwen. Ook de toegankelijkheid van de bibliotheek kan een rol spelen. Toegankelijkheid heeft verschillende vormen. Zo kan het zijn dat de bereikbaarheid, de openingsuren of -dagen, of gezondheidsproblemen of handicap een bezoek verhinderen. Ten slotte kan het ook zijn dat men zich er gewoonweg niet welkom voelt (Mathysen, 2019).

Tevredenheid

Op basis van de gegevens uit de BIB2018 onderscheiden we zes indicatoren van tevredenheid. De eerste indicator meet de tevredenheid met de *catalogus* en bestaat uit een somschaal die de tevredenheid met de aanwezigheid van (nieuwe) boeken, e-boeken, strips, tijdschriften, kranten, computers, cd's, dvd's en games meet. De andere indicatoren zijn gebaseerd op 23 items die peilen naar verschillende facetten van de tevredenheid. Tabel 5.1 toont dat de items zich door middel van een factoranalyse laten terugbrengen naar vijf indicatoren, namelijk de tevredenheid met de *infrastructuur*, met het *personeel*, met de *aangeboden diensten*, de *bereikbaarheid en toegankelijkheid* en de *digitale infrastructuur*. Alle indicatoren worden gecodeerd naar drie groepen van gelijke grootte die we duiden als lage, gemiddelde en hoge tevredenheid.

Tabel 5.1. Factorladingen (na oblique rotatie) van de verschillende facetten van tevredenheid met bibliotheken (n = 43.206)

Items	Infrastructuur	Personeel	Aangeboden diensten	Bereikbaarheid en toegankelijkheid	Digitale infrastructuur
De inrichting van de bibliotheek	0,911	-0,444	0,408	0,495	-0,339
De signalisatie in de bibliotheek	0,861	-0,460	0,407	0,442	-0,380
De aantrekkelijkheid van het gebouw	0,848	-0,359	0,371	0,492	-0,298
De inrichting van de leeszaal	0,838	-0,411	0,425	0,452	-0,327
Duidelijke schikking van de collectie	0,814	-0,472	0,418	0,402	-0,385
Hulpvaardigheid van het personeel	0,402	-0,929	0,391	0,395	-0,337
Vriendelijkheid van het personeel	0,404	-0,902	0,386	0,397	-0,326
Bekwaamheid van het personeel	0,439	-0,901	0,427	0,396	-0,343
Beschikbaarheid van het personeel	0,460	-0,901	0,420	0,440	-0,355
Snelheid van de dienstverlening aan de balie	0,428	-0,887	0,422	0,432	-0,348
De culturele activiteiten in de bibliotheek	0,454	-0,380	0,767	0,260	-0,325
De aanwezigheid van kopieer- en printapparatuur	0,411	-0,362	0,749	0,249	-0,335
De openingstijden	0,320	-0,365	0,699	0,368	-0,238
De betaalmogelijkheden	0,326	-0,295	0,661	0,306	-0,455
Het geautomatiseerd uitlenen/inleveren van materiaal	0,322	-0,320	0,636	0,346	-0,497
Het bedrag van het lidgeld	0,255	-0,375	0,632	0,341	-0,340
Bereikbaarheid gebouw	0,473	-0,456	0,383	0,887	-0,327
Toegankelijkheid van het gebouw	0,508	-0,461	0,386	0,853	-0,337
Parkeermogelijkheden	0,389	-0,334	0,313	0,812	-0,218
Fietsstallingen	0,417	-0,361	0,297	0,744	-0,274
De gebruiksvriendelijkheid van de catalogus	0,379	-0,364	0,429	0,311	-0,866
De online bibliotheektoepassing	0,292	-0,331	0,365	0,301	-0,864
De bibliotheekwebsite	0,439	-0,401	0,448	0,316	-0,798
Eigenwaarde	6,549	6,821	5,542	5,509	4,508

5.3.3 Analyseplan

In een eerste stap beschrijven we het bibliotheekbezoek voorafgaand aan de pandemie over de jaren 2004, 2009, 2014 en 2020. Merk op dat in 2020 enkel in de maanden februari en maart respondenten zijn bevraagd. Omwille van vergelijkbaarheid selecteren we in de voorgaande edities ook enkel respondenten uit de maanden februari en maart. Bovendien gebruiken we enkel de data van inwoners van het Vlaams Gewest. Dit omdat we in 2020 geen toelating kregen om op taalrol te selecteren in het Brussels Hoofdstedelijk Gewest. De cijfers van 2004, 2009 en 2014 in dit hoofdstuk komen daar-

om niet volledig overeen met cijfers uit eerdere publicaties. Respondenten zijn tussen de 15 en 85 jaar oud op het moment van bevraging.

In een tweede stap bekijken we het bibliotheekbezoek kort voor, tijdens en na de COVID-19-pandemie, door gebruik te maken van de drie verschillende waves van de huidige Participatiesurvey (2020, 2021 en 2022). In een derde stap bekijken we per wave van de Participatiesurvey wie de bezoekers zijn. We doen dat aan de hand van frequentieverdelingen waarbij we kijken naar, bijvoorbeeld, het aandeel vrouwen en mannen onder de bibliotheekbezoekers. Aan de hand van een zogenoemde chi-kwadraattoets gaan we telkens na of de frequentieverdeling onder de participanten verschilt van de frequentieverdeling onder de niet-participanten. Hierdoor kunnen we bijvoorbeeld nagaan of vrouwen oververtegenwoordigd zijn onder de bibliotheekbezoekers. Vanwege de kleine steekproeven en doordat bibliotheekbezoek zeker tijdens de pandemie veeleer uitzonderlijk was om velerlei redenen, doen we dat enkel voor bezoekers in het algemeen (terwijl er in het verleden een verschil gemaakt werd tussen occasionele en frequente bibliotheekbezoekers) en is het ook niet mogelijk om dieper in te gaan op verbanden door kenmerken van bezoekers te combineren.

Vervolgens richten we ons in de vierde stap op het in kaart brengen van de drempels in bibliotheekbezoek. Opnieuw gaan we dat na aan de hand van frequentieverdelingen die aangeven in welke mate respondenten verschillende drempels ervaren. Vanwege de kleine steekproeven en omdat de vraag omtrent drempels niet gesteld is in de eerste wave (2020) is het niet mogelijk drempels verder op te delen naar bepaalde groepen, zoals wel mogelijk was in de voorgaande Participatiesurvey (De Keere et al., 2015). In de laatste en vijfde stap koppelen we de zes indicatoren van tevredenheid uit de data van de BIB2018 met die van de Participatiesurvey. We gaan na in welke mate de tevredenheid van bezoekers op gemeentelijk niveau samenhangt met de proportie bezoekers van bibliotheken binnen de gemeente.

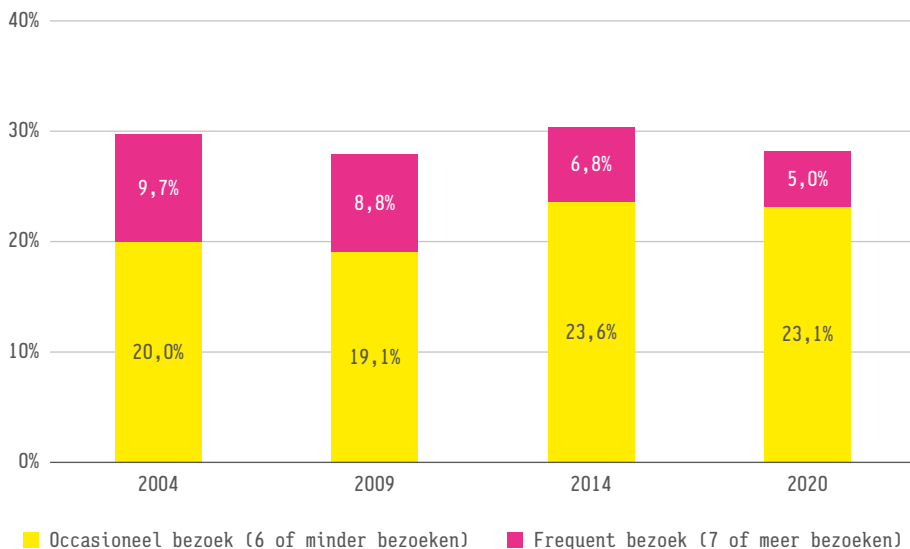
5.4. Resultaten

5.4.1 Bibliotheekbezoek

Bibliotheekbezoek doorheen de tijd

Figuur 5.1 toont het percentage bibliotheekbezoekers over de tijd. Over de jaren schommelt het bibliotheekbezoek rond de 30%. In 2020 bracht 28,2% van de steekproefpopulatie een bezoek aan een bibliotheek. Hoewel het aandeel bibliotheekbezoekers nauwelijks verandert, verandert de bezoekfrequentie wel. Het aandeel frequente bezoekers vertoont een dalende trend over de tijd. In 2020 ligt het met 5% statistisch significant lager dan in 2004 (9,7%) en 2009 (8,8%). Het aandeel occasionele bezoekers stijgt licht over de tijd.

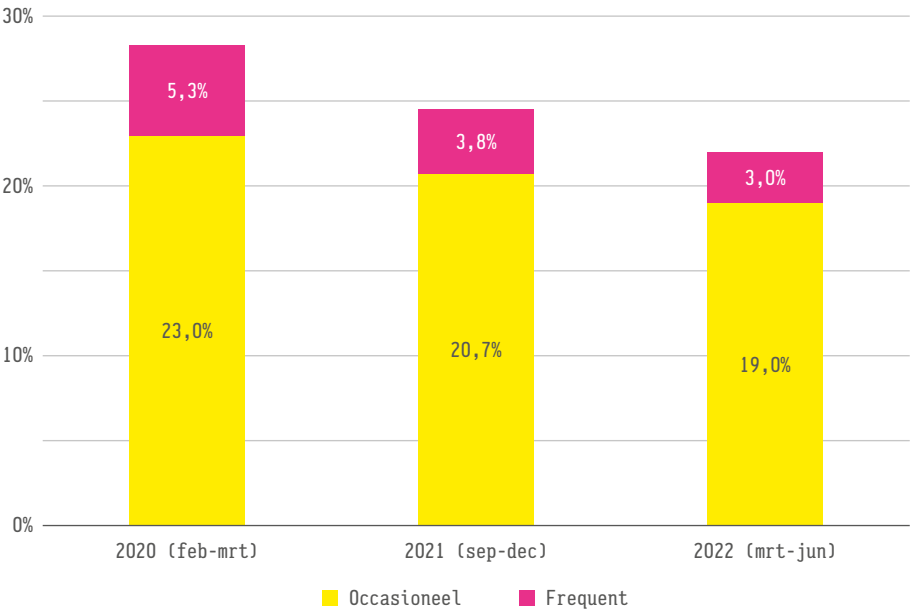
Figuur 5.1. Algemeen bibliotheekbezoek in 6 maanden voorafgaand aan de bevraging ($n_{2004} = 515$, $n_{2009} = 886$, $n_{2014} = 990$, $n_{2020} = 497$)

Bibliotheekbezoek voor, tijdens en na de COVID-19-pandemie

Was er over de tijd voornamelijk een verschuiving van frequent naar occasioneel bezoek, dan is er tijdens de COVID-19-pandemie vooral een sterke afname in het bibliotheekbezoek. Merk op dat de cijfers van 2020 in figuren 5.1 en 5.2 licht afwijken. Dat verschil komt doordat de 14-jarigen niet worden meegenomen in figuur 5.1 omwille van de vergelijkbaarheid over de tijd, maar wel in figuur 5.2. We zien dat in 2020 28,3% een bibliotheek bezocht en dat dit afneemt tot 24,5% tijdens de COVID-19-pandemie en nog verder daalt tot 22,0% na de COVID-19-pandemie. Die afname is toe te schrijven aan een afname van zowel frequent bezoek (van 5,3% naar 3%) als occasioneel bezoek (van 23% naar 19%). We merken op dat de afname van bibliotheekbezoek tijdens de COVID-19-pandemie minder sterk is dan wat we voor de meeste vormen van participatie in de andere hoofdstukken van dit boek waarnemen. Dat is wellicht toe te schrijven aan het feit dat een van de kerntaken van bibliotheken, namelijk het uitlenen van media, kon blijven doorgaan via afhaalssystemen. Omgekeerd merken we ook op dat bibliotheekbezoek zich in 2022 niet herstelt, terwijl dat voor de meeste vormen van participatie wel wordt waargenomen.

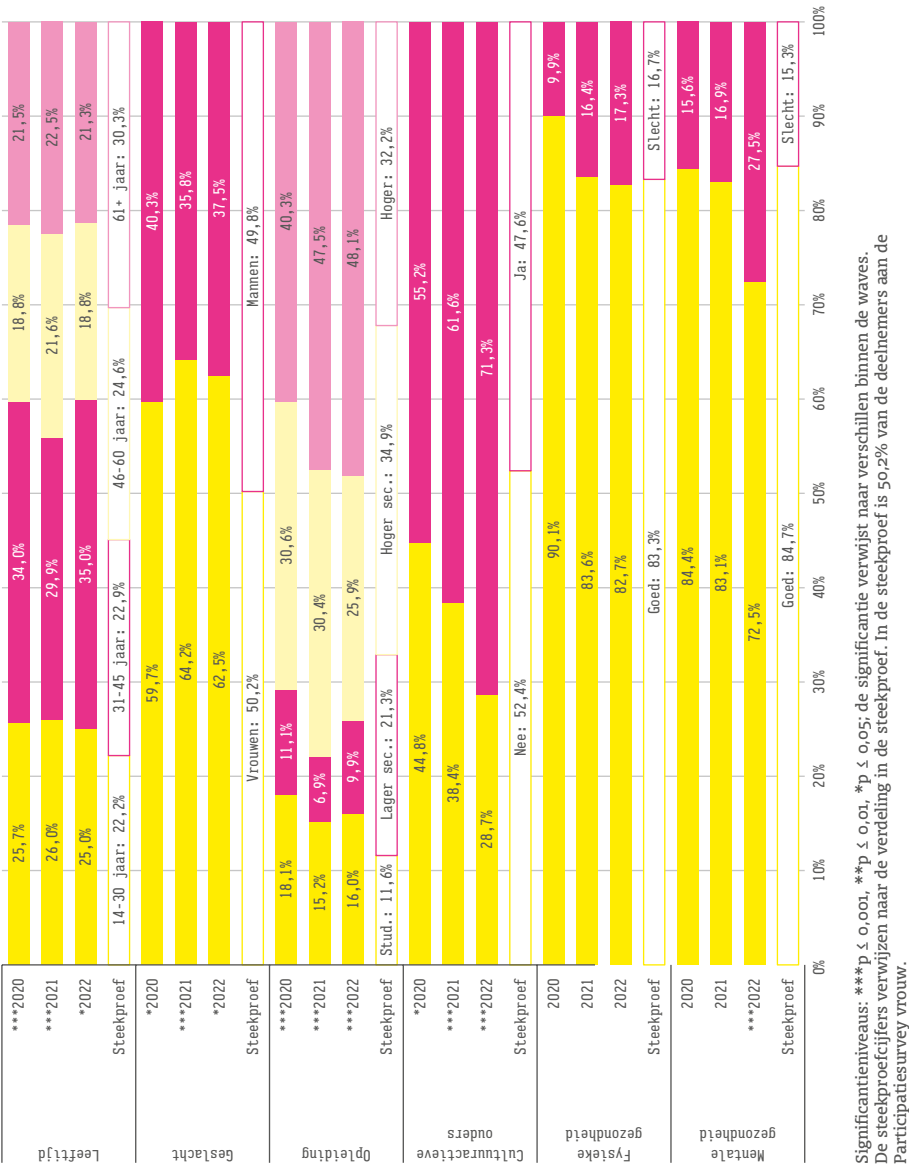
Figuur 5.2. Percentage respondentent dat een bibliotheek occasioneel dan wel frequent bezoekt naar wave ($n_{\text{wave 1}} = 509$, $n_{\text{wave 2}} = 836$, $n_{\text{wave 3}} = 369$)

5.4.2 Wie bezoekt de bibliotheek?

Figuur 5.3 toont de frequentieverdeling van de individuele kenmerken van de bibliotheekbezoekers. Vanwege de kleine steekproefaantallen maken we hier geen verschil meer tussen occasionele en frequente bibliotheekbezoekers. In 2020 is het al duidelijk dat vrouwen oververtegenwoordigd zijn onder de bibliotheekbezoekers. Zij maken 59,7% van het doelpubliek uit, ten opzichte van 40,3% mannen. Tijdens de pandemie in 2021 neemt die oververtegenwoordiging verder toe – van alle bibliotheekbezoekers is dan 64,2% vrouw – om in 2022 weer af te nemen tot 62,5%.

Figuur 5.3. Kenmerken van bezoekers aan bibliotheken per wave van de Participatiesurvey en voor de totale steekproef ($n_{\text{wave 1}} = 117$, $n_{\text{wave 2}} = 173$, $n_{\text{wave 3}} = 70$, $n_{\text{steekproef}} = 360$)

Significantieniveaus: *** $p \leq 0,001$, ** $p \leq 0,01$, * $p \leq 0,05$; de significantie verwijst naar verschillen binnen de waves. De steekproefcijfers verwijzen naar de verdeling in de steekproef. In de steekproef is 50,2% van de deelnemers aan de Participatiesurvey vrouw.

De verschillen naar leeftijd tonen dat de jongste leeftijdsgroepen disproportioneel vaker behoren tot de bibliotheekbezoekers. In 2020 was 25,7% van de bezoekers jonger dan 30 jaar en nog eens 34,0% behoorde tot de leeftijdsgroep tussen de 31 en 45 jaar. Daarmee zijn beide groepen beter vertegenwoordigd dan dat we op basis van de algemene demografische samenstelling van de steekproef zouden verwachten. De oudere

leeftijdsgroepen zijn daarentegen ondervertegenwoordigd (46-60 jaar: 18,8%; 61-plus: 21,5%) in 2020. Tijdens de pandemie veranderde de samenstelling enigszins. De jongste leeftijdsgroep blijft ongeveer gelijk (26,0%), terwijl de 31- tot 45-jarigen nog wel oververtegenwoordigd blijven, maar wel afnemen qua proportie (van 34% naar 29,9%). Het betreft hier de zogenaamd 'drukke leeftijd', waarin velen kinderen hebben. Tijdens de pandemie nam hun werklust substantieel toe, wat mogelijk voor een aantal onder hen ertoe leidde dat zij minder tijd vonden om de bibliotheek te bezoeken. Daar staat tegenover dat de 46- tot 60-jarigen proportioneel licht toenamen (wat niet noodzakelijk wil zeggen dat zij ook in absolute aantallen toenamen). Ook de groep 61-plussers nam licht toe, van 21,5% in 2020 naar 22,5% in 2021. In 2022 zien we echter dat de verhoudingen zich weer naar de situatie van 2020 bewogen. Vooral de 46- tot 60-jarigen (tot 18,8%) en 61-plussers (tot 21,3%) nemen opnieuw af en zijn daarmee weer gelijkaardig aan de situatie in 2020.

Over alle meetmomenten zien we een grote oververtegenwoordiging van de hoogste opleidingscategorie. De hoogstopgeleiden zijn voor, tijdens en na de COVID-19-pandemie sterk oververtegenwoordigd. Opvallend is dat die oververtegenwoordiging toenam tijdens en na de pandemie, van 40,3% in 2020, tot 47,5% in 2021 en 48,1% in 2022. Tijdens de pandemie in 2021 zien we daarnaast dat vooral het aandeel van de laagopgeleide en nog schoolgaande bezoekers afnemen (respectievelijk van 11,1% naar 6,9% en van 18,1% naar 15,2%). In 2022, wanneer het fysiek bibliotheekbezoek opnieuw mogelijk werd, zien we dat het belang van schoolgaande bezoekers zich licht herstelde tot 16,0%, en het bezoek van laagopgeleiden tot 9,9%.

De invloed van het hebben van cultuuractieve ouders op het bibliotheekbezoek neemt toe tijdens de COVID-19-pandemie. Waren bezoekers met cultuuractieve ouders met 55,2% al oververtegenwoordigd onder de bibliotheekbezoekers vóór de COVID-19-pandemie, dan neemt die oververtegenwoordiging enkel maar toe tijdens en na de COVID-19-pandemie (respectievelijk 61,6% en 71,3%). Merk op dat 47,6% van de steekproef tijdens de jeugd via hun ouders met cultuur in aanraking kwam.

Respondenten die aangaven een slechte fysieke gezondheid te hebben (16,7% van de steekproef; dit percentage bleef vrijwel constant over de waves met 15,8% in 2020, 17,3% in 2021 en 16,5% in 2022) waren in 2020 ondervertegenwoordigd onder de bibliotheekbezoekers (9,9%). Tijdens de pandemie in 2021 veranderde dat. Proportioneel was hun aandeel onder de bibliotheekbezoekers (16,4%) in verhouding met wat verwacht kan worden op basis van hun proportie in de steekproef. In 2022 nam hun aandeel verder toe tot 17,3%. Daarmee is het flink groter dan hun aandeel vóór de COVID-19-pandemie en groter dan wat je zou kunnen verwachten op basis van het aantal mensen met fysieke gezondheidsproblemen in 2022.

Wat mentale gezondheid betreft, zien we een gelijkaardige, maar sterkere trend. Respondenten die aangaven een slechte mentale gezondheid te hebben (15,3% in de steekproef, 16,5% in 2020, 15,3% in 2021 en 13,6% in 2022), waren in 2020 min of meer proportioneel vertegenwoordigd (15,6%) onder de bibliotheekbezoekers. In 2021 nam

die proportie licht toe tot 16,9%, maar vooral in 2022 zien we dat ze sterk is gestegen. In 2022 gaf 27,5% van de bibliotheekbezoekers aan een slechte mentale gezondheid te hebben. We stellen vast dat de pandemie ertoe geleid heeft dat deze categorie sindsdien verhoudingsgewijs vaker behoort tot de bibliotheekbezoekers, ondanks dat de proportie deelnemers aan de Participatiesurvey met mentale gezondheidsproblemen in de 2021 en 2022 afnam. Dit kan niet het gevolg zijn van een stijging van mensen met mentale gezondheidsproblemen sinds de pandemie.

De vergelijking van de periode voor, tijdens en na de pandemie toont dat de pandemie leidde tot een bestendiging van de sociale ongelijkheid in het bibliotheekbezoek. Groepen die al oververtegenwoordigd waren (vrouwen, hoogopgeleiden en mensen met cultuuractieve ouders), zijn tijdens en na de pandemie proportioneel verder toegenomen. De enige verandering in bezoekersprofiel die we uit de Participatiesurvey kunnen afleiden, is dat vooral mensen met mentale gezondheidsproblemen proportioneel gegroeid zijn. Ook mensen met fysieke gezondheidsproblemen zijn licht gegroeid, ondanks dat we geen sterke stijging van gezondheidsproblemen in de steekproef konden waarnemen.

5.4.3 Drempels voor bibliotheekbezoek

In de eerste wave van 2020 werden aan alle respondenten (ook zij die geen bibliotheek bezochten) veertien verschillende redenen voorgelegd die hen zouden kunnen verhinderen om de bibliotheek te bezoeken. Per reden dienden zij door middel van een zevenpuntschaal aan te geven of zij helemaal niet akkoord tot helemaal akkoord gaan met die reden.

Tabel 5.2 geeft een overzicht van de verschillende redenen, aflopend gerangschikt op het aandeel respondenten dat aangeeft akkoord of helemaal akkoord te zijn dat die reden een bibliotheekbezoek in de weg staat. De belangrijkste drempels blijken dan gerelateerd te zijn aan de rol van het internet en het toenemende aantal mensen dat een eigen computer bezit. Het persoonlijke computerbezit (69,4% beschrijft dit als drempel), in combinatie met de mogelijkheid om informatie op te zoeken via het internet (69,3%) en muziek of films te streamen (46,1%) worden het meest genoemd. In combinatie met 56% die aangeeft dat ze niet veel lezen, concluderen we hieruit dat de bibliotheek haar traditionele rol als bron van informatie en ontlener van boeken lijkt te verliezen.

Ook een verandering van het leefpatroon kan drempels meebrengen (en ook slechten) om de bibliotheek te bezoeken. De bibliotheek wordt dikwijls bezocht met en/of voor de kinderen. Naarmate kinderen opgroeien, geven bezoekers aan minder de bibliotheek te bezoeken (35,7%). Ook de toenemende tijdsdruk (28,4%) speelt een rol, net als de tendens om boeken of cd's te kopen in de plaats van ze te ontlenen in de bibliotheek (36,1%). Dat laatste kunnen we toeschrijven aan een stijgende levensstandaard. Het lezen van e-boeken, een recentere trend die het fysieke bibliotheekbezoek bedreigt,

wordt in veel mindere mate aangegeven als een drempel. Slechts 7,9% benoemt dit als zodanig.

Ten slotte zijn er nog de redenen die met de bibliotheek zelf te maken hebben. Dit zijn de redenen die het minst als drempel worden opgeworpen. Toegankelijkheid, bevraagd in verschillende vormen, zoals gezondheidsproblemen (7,7%), beperkte openingsuren (5,5%), zich niet welkom voelen (4,2%), beperkte bereikbaarheid (4,0%) of een te hoge financiële drempel (2,0%) worden door slechts kleine minderheden genoemd.

Tabel 5.2. Percentage dat al dan niet aangeeft akkoord te zijn met drempels van bibliotheekbezoek (n_{wave1} = 364)

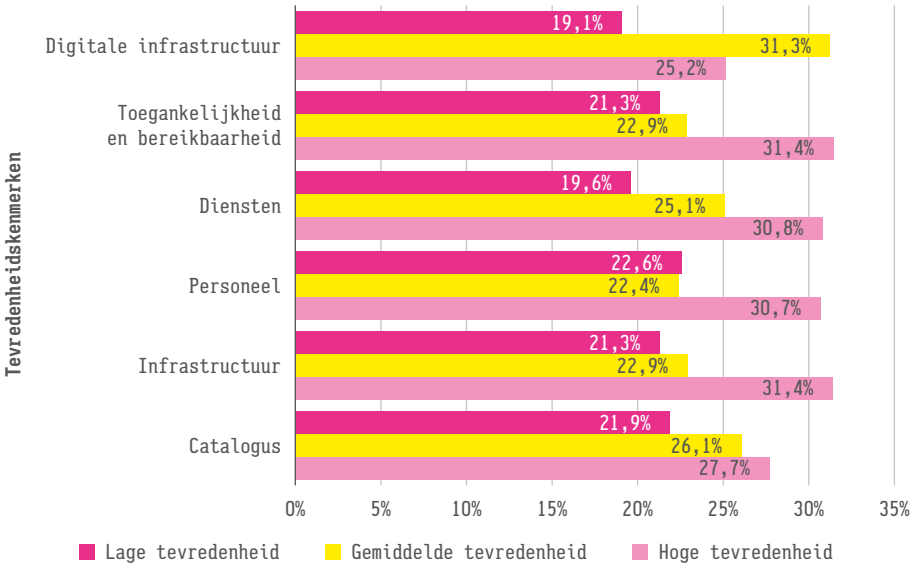
Drempel	(Helemaal) niet akkoord	Tussen beide	(Helemaal) akkoord
Ik heb een eigen computer en maak geen gebruik van de computers van de bib	29,5	1,1	69,4
Ik vind alle informatie die ik nodig heb op het internet	18,4	12,3	69,3
Ik lees niet veel	25,8	18,2	56,0
Omdat ik muziek en films via internet kan streamen of downloaden, ontleen ik geen cd's en dvd's	45,2	8,7	46,1
Ik koop meer boeken of cd's dan dat ik er ontleen	59,3	4,6	36,1
Ik ging naar de bibliotheek voor mijn kinderen, maar die zijn nu te oud	54,2	10,1	35,7
Ik heb er geen tijd voor	56,6	15,1	28,4
Het aanbod van mijn plaatselijke bibliotheek spreekt mij niet aan	74,3	12,0	13,7
Ik lees digitale boeken (e-boek). Ik ontleen geen papieren boeken	86,9	5,1	7,9
Een gezondheidsprobleem of handicap hindert mij	91,2	1,2	7,7
De openingsuren passen mij slecht	88,6	5,8	5,5
Ik voel me niet thuis of welkom in de bibliotheek	89,0	6,7	4,2
De bibliotheek is moeilijk bereikbaar voor mij	94,7	1,2	4,0
Ik vind het lidgeld te duur	91,6	6,4	2,0

5.4.4 Tevredenheid en bibliotheekbezoek

Bibliotheekkenmerken behoren tot de minst genoemde redenen om de bibliotheek niet te bezoeken. We veronderstellen dus dat in gemeenten waar de inwoners tevreden zijn over de bibliotheek het aandeel bibliotheekbezoekers in de gemeente hoog is. Het is relevant dit vast te stellen, want de bibliotheekkenmerken zijn namelijk de enige drempels waar bibliotheken een invloed op kunnen uitoefenen. Bibliotheken staan relatief machteloos ten opzichte van drempels die gerelateerd zijn aan de ontwikkeling van het internet, aan veranderingen van leefstijl en aan de levensfase van hun bezoekers.

Figuur 5.5 toont in welke mate de tevredenheid van bezoekers op gemeentelijk niveau samenhangt met de proportie bezoekers van bibliotheken binnen de gemeente. Vooral een hoge mate van tevredenheid met de infrastructuur, het personeel, de diensten en de toegankelijkheid en bereikbaarheid leiden tot een hogere bezoekersgraad. Als men daarover tevreden is, bereikt men bijna een derde van de inwoners in de gemeente. Is men daarover ontevreden, dan schommelt de bezoekersgraad rond een vijfde van de bevolking. Tevredenheid met de catalogus van aangeboden media leidt tot minder grote verschillen. In gemeenten waar men het meest ontevreden is over de aangeboden catalogus bezoekt 21,9% de bibliotheek, terwijl in gemeenten waar men tevreden is met de catalogus 27,7% de bibliotheek bezoekt. Tevredenheid met de digitale infrastructuur toont merkwaardige resultaten. Het hoogste bezoek vinden we terug in gemeenten met een gemiddelde tevredenheid.

Figuur 5.4. Het percentage bezoekers van een bibliotheek in een gemeente naargelang de mate van tevredenheid met verschillende aspecten van de bibliotheek (n_{gemeenten} = 59)

Noot: gezien de beperkte grootte van de groepen van bibliotheken, tonen we hier geen significantieniveaus.

5.5. Besluit

Openbare bibliotheken kennen een brede spreiding over heel Vlaanderen en krijgen beleidsmatig duidelijk een sociaalpedagogische rol toegediend. Toch zijn niet alle Vlamingen even vertrouwd met de bibliotheek. Bovendien is die vertrouwdheid sociaal gestratificeerd. Over de tijd is die sociale stratificatie sterker geworden en het heeft er

alles van weg dat die trend nog eens versneld wordt door de COVID-19-pandemie. De eerder vastgestelde tendens van een steeds elitairder wordend bezoekerspubliek zet zich ook in de laatste meting van de Participatiesurvey door, zowel voor, tijdens en (deels) na de pandemie. Net als De Keere en collega's (2015) concluderen we hier dat bibliotheekbezoek een cultureel proces is waarbij distinctiegedrag op basis van cultureel kapitaal – hier gemeten als hoger opleidingsniveau en het hebben van cultuuractieve ouders – doorslaggevend is. Het betreft hier overigens geen typisch Vlaams probleem. Ook in andere Westerse regio's wordt gevonden dat bibliotheken ondanks hun sociaal-pedagogische rol een duidelijk gestratificeerd publiek trekken (Huysmans & Hillebrink, 2008, Manzuch & Maceviciute, 2014; Sei-Ching & Kyung-Sun, 2008).

Het lijkt erop dat bibliotheken hier onbedoeld debet aan zijn. Door de afschaffing van het geoormerkte subsidiebudget voor openbare bibliotheken komen bibliotheken in concurrentie te staan met andere culturele instellingen. De bibliotheken bevinden zich in een spagaat waarbij het uitnodigend zijn (d.i. het aantrekken van publiek) lang niet altijd verenigbaar is met inclusief zijn (d.i. het verbreden van publiek). Tel daarbij op dat de veranderingen in de samenleving, zoals digitalisering van informatie en aanbod via e-boeken en streamingsdiensten, in combinatie met afnemend leesgedrag, de bibliotheken dwingen zichzelf te blijven heruitvinden. Dit verdeelt ook bibliotheekbezoekers tussen hen die de bibliotheek waarderen om haar kerntaak en rust tegenover hen die de bibliotheek zien als een levendige gemeenschapsruimte (Mathysen, 2019).

Toch blijkt uit dit hoofdstuk dat de bibliotheken weinig te verwijten valt. De drempels die een bezoek aan de bibliotheek in de weg staan, liggen veeleer buiten hun bereik. De wijdverbreide toegang tot digitale media, de drukte in de persoonlijke levenssfeer, en welvaartstoename die leidt tot het vaker aanschaffen van media in plaats van die te ontlenen zijn niet alleen de meest genoemde drempels, maar ook de nauwelijks door bibliotheken zelf te slechten drempels. De drempels waar bibliotheken wel een invloed op kunnen uitoefenen, blijken bij de minst genoemde te behoren.

Wat te doen? Uit onze resultaten blijkt dat wanneer mensen tevreden zijn over verschillende aspecten van bibliotheken, dit kan leiden tot een bereik van ongeveer 30% van de inwoners in een gemeente. Bij lagere tevredenheid daalt dit aandeel naar iets meer dan 20%. Investerings in bibliotheken om daarmee de tevredenheid te verhogen zouden aldus kunnen leiden tot het bereiken van een substantieel grotere groep bibliotheekbezoekers. Dat betekent echter niet per definitie dat daardoor het bibliotheekbezoek meer divers en democratischer wordt. De onoverkomelijke spagaat tussen uitnodigend zijn en inclusief zijn als gevolg van het loslaten van de geoormerkte subsidie voor de bibliotheken zal aanleiding moeten geven tot een hernieuwd debat over de kerntaak van de bibliotheek. Blijft die taak het bieden van ontwikkelingsmogelijkheden door middel van een cultuuraanbod voor ieder individu, dan moeten we concluderen dat bibliotheken steeds verder van die taak afdrijven. We zien immers momenteel voornamelijk een Mattheüs-effect waarbij de bibliotheek als instelling die primair gericht is op de meer kwetsbaren in de samenleving voornamelijk bezocht wordt door de middenklasse. Tegelijkertijd mogen we niet vergeten dat openbare bibliotheken in de veran-

derende samenleving worden geacht zichzelf opnieuw uit te vinden als sociale hubs die ruimte bieden voor gemeenschapsvorming, leren, creëren, innoveren om zodanig ook de traditionele opdracht te behouden. De vraag rijst in welke mate die transformaties voldoende worden erkend binnen de structuren waarmee bibliotheken worden geëvalueerd en gefinancierd (Leorke, Wyatt & McQuire, 2018). Ook dat maakt ze kwetsbaar voor toekomstige overheidsagenda's. Vooralsnog lijkt het verhaal van de bibliotheken er eentje met een open einde.

5.6. Literatuur

- Coffa, M. (2019). "Libraries motors of change" and the social role of (digital) libraries for their communities: Interview with IFLA President Glòria Pérez-Salmerón. *Digital Library Perspectives*, 35(3/4), 142-145.
- De Keere, K., de Korte, K., & Glorieux, I. (2015). Should I stay or should I go? Ongelijke uitval bij bibliotheekgangers. In J. Lievens, J. Siongers & H. Waeye (Red.), *Participatie in Vlaanderen 2. Eerste analyses van de Participatiesurvey 2014* (pp. 71-89). Leuven: Acco Academic.
- De Laet, P., Glorieux, I., & van Tienoven, T. P. (2011). Privéconcert of open boek? Ongelijke toegang tot culturele centra en bibliotheken. In J. Lievens, J. Siongers & H. Waeye (Red.), *Participatie in Vlaanderen 2. Eerste analyses van de Participatiesurvey 2014* (pp. 159-179). Leuven: Acco Academic.
- De Laet, P., Glorieux, I., & van Tienoven, T. P. (2011). Van kaft tot kaft: leesgedrag en bezoek aan literaire evenementen. In J. Lievens & H. Waeye (Red.), *Participatie in Vlaanderen. Eerste analyses van de Participatiesurvey 2009* (pp. 197-217). Leuven: Acco Academic.
- De Pauw, W. (2005). *Minister Dixit: Een geschiedenis van het Vlaamse cultuurbeleid*. Leuven: Garant.
- FOD Economie (2020). *Barometer van de informatiemaatschappij (2020)*. Brussel: Federale Overheidsdienst Economie.
- Gielen, O., Elkhuisen, S., van den Hoogen, Q., Lijsters, T., & Otte, H. (2014). *De waarde van cultuur*. Brussel: Socius – Steunpunt Sociaal-Cultureel Volwassenenwerk.
- Gisolfi, P. A. (2019). Trends in Public Library Design from the 19th to the 21st Centuries. *Public Library Quarterly*, 38(3), 290-308.
- Glorieux, I., Kuppens, T., & Vandebroeck, D. (2007). Mind the gap: Societal limits to public library effectiveness. *Library & Information Science Research*, 29(2), 188-208.
- Glorieux, I., & Van Thielen, L. (2005). Uitgelezen en tevreden: een profiel van de Vlaamse bibliotheekgebruiker. *Bibliotheek- en Archiefgids*, 81(2), 12-19.
- Huber, J. (2016). The Fifth Paradox: Library Management's Toughest Challenge. *Public Library Quarterly*, 35(4), 282-290.
- Huysmans, F. (2006). *De betere bibliotheek. Over de normatieve grondslagen van het openbaar bibliotheekwerk in het internettijdperk*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Huysmans, F., & Hillebrink, C. (2008). *The future of the Dutch public library: ten years on*. Den Haag: Netherlands Institute for Social Research.
- Laurijssen, I. (2012). Tijd voor half werk. Over deeltijds werk als combinatiestrategie. In M. Elchardus & I. Glorieux, *Voorspelbaar Uniek. Dieper graven in de symbolische samenleving* (pp. 52-81). Leuven: LannooCampus.
- Leorke, D., Wyatt, D., & McQuire, S. (2018). "More than just a library": Public libraries in the 'smart city'. *City, Culture and Society*, 15, 37-44.
- Lievens, J., Elchardus, M., Vanherwegen, D., Siongers, J., Smits, W., & Vangoidsenhoven, G. (2009). *Amateurkunsten in beeld gebracht*. Gent: Forum voor Amateurkunsten.

- Manzuch, Z., & Maceviciute, E. (2014). Library User Studies for Strategic Planning. *Information Research*, 19(4), 71-80.
- Mathysen, D. (2019). Bib 2018: de eerste resultaten. *META*, 95(1), 26-30.
- Mathysen, D. (2021). *Familiar Façades. An inquiry into class-cultural interpretations of architecture and the inclusiveness of public libraries*. Brussel: Vrije Universiteit Brussel.
- Mathysen, D., & Glorieux, I. (2019). Resultaten Vlaams Gebruikersonderzoek 2018. Regiorapport. Brussel: Vereniging voor Bibliotheek, Archief & Documentatie.
- Mathysen, D., & Glorieux, I. (2021). Inviting and/or inclusive: A study of the Flemish public library sector. *IFLA Journal*, 48(4), 567-579.
- Mathysen, D., & Glorieux, I. (2022). Architecture, aesthetics, class and library attendance: An overlooked threshold for visiting public libraries. *European Journal of Cultural and Political Sociology*, 9(2), 170-196.
- Oldenburg, R. (1999). *The great good place: Cafes, coffee shops, bookstores, bars, hair salons, and other hangouts at the heart of a community*. Boston (MA): Da Capo Press.
- Peruginelli, G., Conti, S., & Fioravanti, C. (2021). COVID-19 and digital library services: an overview on legal information. *Digital Library Perspectives*, 37(1), 65-76.
- Pokorná, L., Indrák, M., Grman, M., Stepanovsky, F., & Smetánková, M. (2020). Silver lining of the COVID-19 crisis for digital libraries in terms of remote access. *Digital Library Perspectives*, 36(4), 389-401.
- Sei-Ching, J. S., & Kyung-Sun, K. (2008). Use and non-use of public libraries in the information age: A logistic regression analysis of household characteristics and library services variables. *Library & Information Science Research*, 30(1), 207-215.
- Ware Jr., J. E., Kosinski, M., & Keller, S. D. (1996). A 12-Item Short-Form Health Survey: construction of scales and preliminary tests of reliability and validity. *Medical Care*, 34(3), 220-233.

Hoofdstuk 6.

Gamerepertoires in Vlaanderen

Ruben Vandenplas & Ike Picone

6.1. Inleiding

De gamesector kende de voorbije jaren een sterke groei (The Entertainment Software Association of Canada, 2021; Tripp et al., 2020; Belgian Games, 2019). Zo ook de Belgische gamesector, waar het aantal bedrijven volgens een rapport van Belgian Games (2020) groeide van 65 bedrijven in 2014 tot 114 bedrijven in 2020, waarvan een grote meerderheid (72%) in Vlaanderen gevestigd is. Daarnaast kende ook het aantal voltijdsequivalenten (VTE's) in de Belgische gamesector nagenoeg een verdriedubbeling sinds 2014, waarbij dit aantal steeg van zo'n 400 in 2014 tot zo'n 1100 VTE's in 2019 (Belgian Games, 2020).

Ook in het mediabeleid staat gamen inmiddels op de radar. In 2018 stelde de Vlaamse overheid een Actieplan Gaming op om de Vlaamse gamesector verder te ontwikkelen en te ondersteunen, in navolging van een doorlichting van het Vlaamse gamebeleid (Raats et al., 2016). Het Actieplan Gaming erkende zo de gamesector als een beloftevolle creatieve industrie, alsook de culturele, educatieve en maatschappelijke meerwaarde van videogames (Departement Cultuur, Jeugd en Media, 2020). Deze fakkel werd later overgenomen door de Visienota Gamebeleid 'Level Up', waarmee de steunmaatregelen voor en de verdere ontwikkeling van een Vlaamse gamesector nog sterker in het Vlaamse mediabeleid werden ingebed.

Toch is de groei van de Vlaamse gamesector niet louter een economisch of beleidsmatig verhaal. Ook in gebruikscijfers is die groei sterk voelbaar, want gamen blijkt inmiddels niet langer weg te denken als media-activiteit. Zo geven recente cijfers uit het Digimeterrapport 2021 aan dat zo'n 57 % van de Vlaamse respondenten maandelijks een videogame speelt, een stijging van 3 procentpunten sinds 2020 (Sevenhant et al., 2021).

Maar wie is die gamer nu precies die steeds vaker in onderzoek en beleidsteksten wordt besproken? Recente cijfers over gaming benadrukken dat gaming niet langer een nicheactiviteit betreft, maar gedeeld wordt door een groeiende en diverse groep aan me-

diagebruikers. In een rapport van Ipsos Mori (2017) wordt zo het heersende stereotype van de gamer als jonge man van rond de 20 die hoofdzakelijk via pc of console speelt aan de kaak gesteld (zie ook Williams et al., 2008; Paaßen et al., 2017). Zo stelt het rapport dat het aandeel gebruikers (ouder dan 35 jaar) die in 2016 aangeven wel eens te gamen gestegen is ten opzichte van 2012. Ook in een recent rapport van de Belgische gamefederatie wordt aangegeven dat de gemiddelde leeftijd van de Europese gamer 31 jaar bedraagt. Ook de genderongelijkheid in gaming wordt aangekaart, zo stelt datzelfde rapport namelijk dat zo'n 48 % van de Europese gamers vrouwen betreft, in lijn met recente Amerikaanse cijfers van de *Electronic Software Association* (ESA, 2022). Meer nog, de ESA stelt op basis van die cijfers dat gaming vandaag "de grenzen van leeftijd en geslacht overstijgt" (ESA, 2022, p.1).

Die stelling blijkt echter voorbarig, zoals ook dit hoofdstuk zal aantonen. Zo maakte onderzoek van *Quantic Foundry* belangrijke kanttekeningen bij de rooskleurige cijfers rond gaming die circuleren, en bleek uit hun eigen onderzoek dat slechts 18,5% van de gamers vrouw is (Yee, 2017). Dat is een groot verschil met het ESA-rapport van diezelfde periode, waar gesteld wordt dat 41% vrouw is (ESA, 2016). Deze discrepantie is mogelijk het gevolg van een afwijkende steekproeftrekking, gezien de steekproeftrekking vaak niet expliciet wordt vermeld, en een inflatie van wat onder de noemer van games of gamen valt (Yee, 2017). Zo blijkt uit de recentste cijfers van het ESA dat 70% van de spelers speelt via de smartphone, en bekleden puzzel- (bv. Tetris, Candy Crush Saga) en wat het rapport 'Skill & Chance'-games noemt (bv. Solitaire, Bingo) respectievelijk de eerste en derde plaats van vaakst gespeelde genres. Deze cijfers dreigen zo blijvende ongelijkheden in gaming te onderschatten, en een vervormd beeld te schetsen van wie 'de gamer' nu precies is en wie zich überhaupt als gamer identificeert (zie bv. Shaw, 2012, 2013; Kivijärvi & Katila, 2022).

Dit hoofdstuk heeft daarom tot doel bij te dragen tot een genuanceerde beeldvorming van wie in Vlaanderen videogames speelt. Gamen blijft immers vaak het onderwerp van stereotypen, niet enkel wat betreft het sociodemografisch profiel van spelers, maar ook wat betreft morele panieken rond de mogelijke (vaak negatieve) gevolgen van games. Naast het identificeren van de verschillende typen spelers aan de hand van gamerepertoires, een afgeleide van het concept mediarepertoires (cf. Hasebrink et al., 2006, 2012, 2017), zal dit hoofdstuk daarom eveneens stilstaan bij de relatie tussen gamen en lichaamsbeweging, mentaal welzijn en mediawijsheid.

6.2. Gamerepertoires als extensies van mediarepertoires

Voor het identificeren van een overzicht van Vlaamse gamerepertoires wordt in dit hoofdstuk voortgebouwd op de mediarepertoirebenadering van Hasebrink en collega's (zie o.a. Hasebrink & Domeyer, 2012; Hasebrink & Hepp, 2017; Hasebrink & Popp, 2006).

Hierbij omhelst een mediarepertoire het geheel van mediapraktijken die iemand op regelmatige basis uitvoert (Hasebrink & Domeyer, 2012: 759). Het mediarepertoire biedt zo een conceptueel kader om de crossmediale praktijken van gebruikers onder één noemer te vatten.

Ook op een fijnmaziger niveau kan de mediarepertoirebenadering worden toegepast. Zo werd in voorgaand onderzoek al op zoek gegaan naar het nieuws- of informatierepertoire van gebruikers (Peters et al., 2022; Picone & Vandenplas, 2022), een subdomein van het bredere mediarepertoire van een gebruiker. De mogelijkheid om dergelijke subdomeinen van het repertoire te belichten werd ook verder geëxploreerd aan de hand van de vernieuwde crossmediale bevraging in de recentste editie van de Participatiesurvey. Door bij de bevraging te vertrekken vanuit een mediagerelateerde activiteit (bv. het kijken, lezen, of luisteren van media) eerder dan vanuit het gebruik van een specifiek medium, kan de Participatiesurvey dieper ingaan op een specifiek onderdeel van het repertoire dat zich richt op één welbepaalde activiteit, zoals het kijk-, lees-, of luisterrepertoire (voor meer info, zie Vandenplas, 2022: 142-143). Deze bevraging vertrekt bovendien vanuit de veronderstelling dat mediagebruik inherent crossmediaal is. Kijken naar mediacontent gebeurt immers niet enkel meer via een televisietoestel maar mogelijk ook via een laptop of een smartphone. Vertrekken vanuit de activiteiten die we via media ondernemen, eerder dan het gebruik van specifieke toestellen, maakt het mogelijk die crossmedialiteit en vloeibaarheid in te schrijven in de manier waarop mediagebruik bevraagd wordt. In dit hoofdstuk zal zo dieper worden ingegaan op het gamerepertoire van Vlamingen.

6.3. Data en methode

Door in de laatste editie van de Participatiesurvey ook gamegedrag te bevragen, is de PaS2020 voor het eerst in staat om de verschillende spelertypes van Vlaamse gamers te onderzoeken, meer bepaald door gamerepertoires te identificeren. Daarvoor wordt een beroep gedaan op de volledige dataset van de PaS2020, bestaande uit drie waves met een totaal van 1.713 respondenten. Vervolgens zijn voor de analyse van de gamerepertoires de respondenten geselecteerd die aangeven gedurende de afgelopen maand gegamed te hebben, ongeacht het toestel of genre, wat goed is voor zo'n 37,3% van de steekproef.

Indien respondenten aangaven de voorbije maand gegamed te hebben, werd hen ook gevraagd naar hun gebruik van specifieke gamegenres en mediatoestellen bij het gamen. Daardoor ligt de gamebevraging in lijn met de gelaagde bevraging van media-activiteiten in de Participatiesurvey, waarbij voor iedere activiteit gepeild wordt naar de media-inhouden en -toestellen die binnen eenzelfde activiteit gebruikt worden. In voorgaand onderzoek komen sterk uiteenlopende typologieën van videogamegenres naar voren. Ondanks de diversiteit aan genres en typologieën blijkt een duidelijke overlap in wat

de kern van meest voorkomende genres betreft, waaronder casual games, actie, sport en strategie. Voor de Participatiesurvey werd daarom de keuze gemaakt om een eigen verkorte lijst met elf kerngenres voor te leggen, samengesteld uit de typologieën die voorkomen in voorgaand onderzoek (zie o.a. ESA, 2022; Mediawijs, 2021; Schuurman et al., 2010). Daarnaast werden respondenten eveneens bevraagd naar de gebruiksfrequentie van ieder van die gamegenres aan de hand van een driepuntenschaal, waarbij respondenten aangeven of ze het genre (0) nooit, (1) af en toe, of (2) vaak spelen. Ten slotte werd de respondenten gevraagd aan te geven welke mediatoestellen ze gebruikt hebben bij het spelen van games, waaronder computer of laptop, smartphone, tablet of e-reader, spelconsoles aangesloten op tv, of draagbare spelconsoles. De gamebevraging in de PaS2020 omvat zo een eerste exploratie voor de toepassing van een mediarepertoirebenadering op videogames en het verkrijgen van een fijnmaziger beeld van de verschillende spelertypes in Vlaanderen.

De verschillende gamerepertoires worden vervolgens geïdentificeerd aan de hand van een latente klasse-analyse, een analysemethode die in recent onderzoek meermaals gebruikt werd voor het identificeren van mediarepertoires (Andersen et al., 2021; Castro et al., 2021; Dvir-Gvirsman, 2021; Mourão et al., 2018; Picone & Vandenplas, 2021; Vandenplas & Picone, 2021) en die ook binnen het Kenniscentrum Cultuur- en Mediaparticipatie eerder werd toegepast voor de constructie van vrijetijdsprofielen (De Baere et al., 2017). Hierbij worden gebruikers geclusterd aan de hand van hun responspatronen, waardoor mediagebruikers met gelijkaardige gebruikspatronen samen geclusterd worden in archetypische mediarepertoires. De latente klasse-analyse presenteert vervolgens voor iedere variabele de probabiliteit (uitgedrukt in percentages) dat een respondent uit de betreffende cluster een bepaalde antwoordcategorie selecteert. Hierdoor wijken de gamerepertoires in deze studie ook deels af van voorgaande studies waarin bijvoorbeeld onderscheiden worden gemaakt tussen 'casual' en 'hardcore' gamers op basis van de hoeveelheid tijd die ze in de activiteit investeren (Poels et al., 2012). Hoewel indicatoren van gebruiksfrequentie ook worden meegenomen in deze studie, ligt de nadruk voor het onderscheiden van de verschillende repertoires dus eerder op de gamegenres en mediatoestellen die een respondent gebruikt, en op de gebruikspatronen die daaruit voortvloeien.

Daarnaast wordt het identificeren van deze repertoires niet gezien als de finaliteit van de analyse, maar opgevat als een stapsteen naar de verkenning van dieperliggende relaties tussen mediapraktijken en attitudes en andere participatievormen (zie bv. Picone & Vandenplas, 2021; Vandenplas & Picone, 2021). Op die manier tracht het onderzoek tegemoet te komen aan de abstractie die van de werkelijkheid gemaakt wordt door de in theorie ontelbare variaties aan media- of gamerepertoires te reduceren tot een handvol archetypische repertoires, door die repertoires op hun beurt weer in te zetten als variabelen voor diepgaandere analyses. Concreet zullen de gamerepertoires in dit hoofdstuk gerelateerd worden aan lichaamsbeweging (door middel van variabelen die sportbeoefening gedurende het afgelopen jaar en de participatie in fitness- en sportclubs meten), mediawijsheid en mentaal welzijn. Hierbij werd participatie in fitness en sportclubs gemeten als 'nooit deelgenomen of meegewerkt, het voorbije jaar niet

deelgenomen maar vroeger wel, het voorbije jaar actief deelgenomen of meegewerkt aan activiteiten'. Mediawijsheid (Cronbachs alfa = 0,900) werd gemeten aan de hand van een schaal, opgebouwd uit variabelen die peilen naar het mediagebruik, het begrip van media, de participatie in media, en de crossmediawijsheid van respondenten.¹⁸ De schaal voor mentaal welzijn ten slotte werd opgesteld in lijn met voorgaand onderzoek en bestaat uit variabelen die aspecten van de mentale gezondheid van de respondent meten waaronder bijvoorbeeld vitaliteit of het sociaal functioneren.¹⁹

6.4. Wie speelt videogames?

Hoewel recent onderzoek aantoont dat een groter (en groeiend) aandeel van de bevolking videogames speelt, zijn de 'gamers' die in die studies beschreven worden allesbehalve een homogene groep. Videogames omvatten inmiddels een waaier aan verschillende genres, gaande van meer toegankelijke casual en puzzelgames, tot *serious games* (met een educatief oogpunt) of actie- en avonturengames. Daarnaast toont de identiteit van 'de gamer' zich ook complex. Hoewel iedereen die videogames speelt als gamer benoemd kan worden, toont onderzoek aan dat niet iedereen die videogames speelt zich ook als gamer identificeert. Dat komt onder meer door de sterke stigmatisering van de gameridentiteit (Shaw, 2012) en het kluwen aan politieke bewegingen die rond games en gamers gevoerd zijn (zoals bv. GamerGate) (Shaw, 2012).

Dit maakt het moeilijk om in één enkele adem over 'de gamers' te spreken, en het wijst op het belang van transparantie en nuance in hoe we een mediapubliek als spelers van videogames omschrijven en bespreken. In een eerste stap is het immers belangrijk om spelers van videogames op een inclusieve wijze te onderzoeken. Auteurs beargmenteren immers dat de identiteit van 'de gamer' vaak onderhevig is aan *gatekeeping* en een exclusief karakter kent dat enkel 'hardcore gamers' als echte spelers bestempelt. Dit hoofdstuk volgt daarom de hierboven vermelde rapporten en onderzoeken (Belgian Games, 2020; ESA, 2022; Sevenhant et al., 2021) en neemt alle respondenten die aangeven minstens maandelijks videogames te spelen mee in de constructie van de gamerepertoires. In de analyses in dit hoofdstuk zal daarom eerder de term 'speler' gebruikt worden dan 'gamer'. Bovendien is het belangrijk om bij een inclusieve constructie van gamerepertoires blijvende verschillen in spelertypen in kaart te brengen. Iedereen is dan wel een gamegebruiker, maar niet iedereen gamet op eenzelfde manier. Het blijft daarom nodig om verschillen in kaart te brengen om zo resterende barrières in games te identificeren. Onderzoek wees namelijk uit dat het intensief spelen van videogames een invloed kan hebben op het doorvloeien van vrouwen naar wetenschappelijke, tech-

18 Voor een volledig overzicht van de schaalconstructie van mediawijsheid, inclusief bijhorende variabelen, zie de Cijferboeken (Siongers & Lievens, 2022, 2023a, 2023b).

19 Voor een volledig overzicht van de sf-12 schaalconstructie fysieke en mentale gezondheid, zie de Cijferboeken (Siongers & Lievens, 2022, 2023a, 2023b).

nologische, ingenieurs- of wiskundige studies (STEM-studies) (Hosein, 2019). Een fijnmaziger beeld verkrijgen van verschillende spelertypes en hun relatie tot andere vormen van participatie kan zo een eerste noodzakelijke stap vormen voor interventies die erop gericht zijn om participatiekansen in andere domeinen te verhogen.

Door het gebruik van de term 'gamer' in de volgende analyses te vermijden, en in de plaats daarvan te opteren voor de term 'spelers', sluit dit onderzoek aan bij de 'Post-Gamer Turn' (Butt, 2022), een internationale beweging onder gameonderzoekers die de identiteit en constructie van 'de gamer' aan de kaak stelt. Concreet wordt binnen de Post-Gamer Turn een semantisch onderscheid gemaakt tussen 'gamers', een term die gebruikt wordt voor de stereotypische hardcore gameridentiteit, en 'players' (hier vertaald als 'spelers'). Het gebruik van 'spelers' vormt zo een inclusievere term die gebaseerd is op indicatoren van videogamegebruik. Iedereen die videogames speelt, is dus een speler, met daarbinnen ruimte voor verdere afbakeningen wat betreft spelertypes naargelang de genres of frequentie van spelen.

6.4.1 Welke verschillende gamerepertoires worden onderscheiden?

In dit deel van de analyses worden aan de hand van een latente klasse-analyse de verschillende Vlaamse gamerepertoires geïntroduceerd. Hierbij worden spelers geclusterd aan de hand van de frequentie waarmee ze bepaalde gamegenres spelen en de media-toestellen die ze daarvoor gebruiken.

Vier verschillende gamerepertoires of spelertypen worden op die manier geïdentificeerd:

Casual spelers

Spelers met dit gamerepertoire spelen hoofdzakelijk puzzels, quiz- of trivia- en casual games. Denk bijvoorbeeld aan mobiele games of games als *Wordle*, *Bejeweled*, of *Candy Crush Saga*. Wanneer deze spelers gamen doen ze dat vooral via een smartphone en tablet.

Omni-spelers

Spelers met het breedste aanbod aan genres. Spelen het meest frequent sport- en actie- of avonturenspeellen, maar verdiepen zich ook in *roleplaying games* (rollenspeellen zoals bv. *The Witcher* of *Baldur's Gate 3*), racing (bv. *Gran Turismo* of *Mario Kart*) en strategie-speellen (bv. *Age of Empires*). De Omni-spelers gamen bovendien via een brede waaier aan toestellen, waaronder computer en laptop, smartphone, en spelconsole (inclusief draagbare spelconsole).

Sportieve spelers

Sportieve spelers spelen een kleiner aanbod aan verschillende gamegenres, hoofdzakelijk racing- en sportspellen (bv. *FIFA* of *Rocket League*). Wanneer Sportieve spelers gamen, doen ze dat hoofdzakelijk via spelconsoles en smartphones.

PC-spelers

PC-spelers zijn, net als de Omni-spelers, van vele markten thuis. Wanneer ze gamen, kiezen ze uit een ruim aanbod aan genres, waaronder ook MMO's of *massively multi-player online games* (bv. *Runescape* of *World of Warcraft*) en strategiespellen. Wat hen echter vooral onderscheidt van andere spelers is dat ze hoofdzakelijk gamen via de pc (aangevuld met smartphone), en geen gebruik maken van spelconsoles.

Tabel 6.1. Latente klasse-analyse gamerepertoires (n = 632)

	Casual spelers	Hardcore spelers		Sportieve spelers
	47,5%	32,9%		19,6%
	Omni-spelers		PC-spelers	
		20,2%	12,7%	
Casual games	-	+	+	-
Quiz of trivia	-	-	-	-
Roleplaying games	--	+	-	--
Racing	--	+	-	+
Sport	--	++	+	+
Actie & Avontuur	--	++	+	-
Simulatie	--	-	-	--
Strategie	--	+	+	--
MMO	--	-	+	--
Puzzels	+	-	+	-
VR games	--	--	--	--
Computer of laptop	--	+	+	--
Smartphone	+	+	+	+
Tablet (of e-reader)	-	nvt	nvt	nvt
Spelconsole via tv	nvt	+	nvt	+
Draagbare spelconsole	nvt	-	nvt	--

Legende:

--	(-)	(+)	(++)
Niet gebruikt ≥ 75%	Niet gebruikt = 75% tot 50%	Wel gebruikt = 50% tot 75%	Wel gebruikt ≥ 75% of vaak gebruikt ≥ 30%
(nvt)			
Beschikt niet over device ≥ 50%			

Hoewel aan de hand van de latente klasse-analyse vier verschillende repertoires worden geïdentificeerd, bleek uit een eerste exploratieve analyse dat Omni- en PC-spelers zich ondanks de verschillende repertoires vrij gelijkaardig gedragen. Dat hoeft echter niet te verbazen. Ondanks de verschillen in mediatoestellen die Omni- en PC-spelers verkiezen bij het gamen, zijn ze erg gelijkaardig wat betreft de frequentie waarmee en de diversiteit aan genres die deze gebruikers spelen. Om die reden wordt in de volgende analyses de categorie **'Hardcore spelers'** gehanteerd, waarin Omni- en PC-spelers worden samengebracht.

6.4.2 Welke sociodemografische profielen onderscheiden we binnen de verschillende gamerepertoires?

Na het identificeren van de verschillende Vlaamse gamerepertoires wordt in het volgende onderdeel dieper ingegaan op de verschillende sociodemografische profielen die bij elk van de repertoires horen. In voorgaand onderzoek werd gewezen op het hoger aandeel vrouwen dat videogames speelt (ESA, 2022; ISFE, 2019, 2021) en de hogere gemiddelde leeftijd van spelers dan doorgaans wordt verwacht (ESA, 2022; ISFE, 2019, 2021). Deze resultaten gaan rechtstreeks de dialoog aan met stereotypes over de identiteit van spelers, die vaak gelijkgesteld wordt met jonge mannen (Williams, 2008; IPSOS Connect, 2017; Paaßen et al., 2017).

Wanneer we echter kijken naar sociodemografische verschillen tussen de onderscheiden gamerepertoires, valt op dat er zich duidelijke breuklijnen aftekenen tussen de verschillende spelertypen. In lijn met onderzoek van Paaßen et al. (2017) lijken die breuklijnen voor specifieke spelertypen (in het bijzonder Hardcore spelers en Sportieve spelers) sommige stereotypes te bevestigen, of op zijn minst belangrijke kanttekeningen te plaatsen bij de grote hoeveelheid vrouwen onder de spelers van videogames. Zo valt uit de analyses gepresenteerd in tabel 6.2 op dat de grote aanwezigheid van vrouwelijke spelers (cf. de 47% die in onderzoeken van het ESA en ISFE wordt aangehaald) zich voornamelijk situeert onder de Casual spelers, waar 68,7% van de spelers met dit repertoire vrouw is.

Hardcore spelers (74,5%), de gecombineerde categorie van Omni- en PC-spelers, en Sportieve spelers (68,5%) blijken dan weer overwegend mannen te betreffen (respectievelijk 74,5% en 68,5% is man). Opvallend is dat deze gamerepertoires buiten smartphones ook andere mediatoestellen zoals spelconsoles en pc's of laptops omvatten, waar het repertoire van de Casual spelers hoofdzakelijk berust op smartphones bij het gamen. Deze resultaten liggen hierdoor deels in lijn met voorgaand onderzoek dat aantoonde dat de groep *hardcore gamers* overwegend uit mannen bestaat terwijl *casual gamers* overwegend vrouwen zijn. Onderzoekers schrijven dit toe aan de verschillen in beschikbare vrije tijd waarover mannen en vrouwen beschikken (Greenberg et al., 2010). Zo stellen auteurs dat vrouwen vaker verplichte huishoudelijke taken moeten opnemen dan mannen, waardoor minder tijd overblijft om bijvoorbeeld te gamen (Winn

& Heeter, 2009). De beschikbare tijd die gebruikers rest om in activiteiten te investeren kan dan weer een sterke invloed hebben op hun keuze voor bepaalde genres of toestellen (Paaßen et al., 2017), wat resoneert met de resultaten in tabel 6.2: puzzelgames zijn vaak van kortere duur en het spelen via de smartphone vergt een kleinere relatieve tijdsinvestering dan het spelen van MMO's of rollenspellen via pc of spelconsole. Daarnaast blijven bepaalde mediatoestellen, zoals computers en spelconsoles, ook nog steeds sterk onderhevig aan een genderbias (Butt, 2022) en werden videogames lange tijd in de markt gezet als 'speelgoed voor jongens' (Butt, 2022: 65). De smartphone die prominent in het casual gamerepertoire aanwezig is, als een medium dat onder invloed van convergentie een veelheid aan andere media in zich combineert (waaronder televisie, spelconsole, radio en meer) (Delfanti & Arvidsson, 2019; Hepp, 2020), ontdoet zich zo mogelijk ook van het juk van andere, sterker gegenderde mediatoestellen.

Tabel 6.2. Sociodemografisch profiel per gamerepertoire (n = 1713)

	Casual spelers		Hardcore spelers (*)		Sportieve spelers		Niet-spelers		Totaal
Geslacht									
Man	31,3%	a	74,5%	b	68,5%	b	48,1%	c	49,9%
Vrouw	68,7%	a	25,5%	b	31,5%	b	51,9%	c	50,1%
Leeftijd									
14 – 30	19,0%	a	64,9%	b	50,0%	c	10,9%	d	21,7%
31 – 45	22,7%	a	25,0%	a	26,6%	a	22,3%	a	23,0%
46 – 60	25,3%	a	8,7%	b	17,7%	a,b	28,9%	a	25,0%
61 – 85	33,0%	a	1,4%	b	5,6%	b	37,8%	a	30,2%
Diploma									
Volgt nog onderwijs	11,0%	a	33,2%	b	24,2%	b	6,2%	c	11,6%
Ten hoogste secundair onderwijs	60,7%	a	46,3%	b	47,6%	a,b	57,9%	a	56,3%
Hoger onderwijs	28,3%	a,b	20,5%	b	28,2%	a,b	35,9%	a	32,1%

(*) De categorie Hardcore spelers bestaat uit Omni- en PC-spelers.
Percentages met verschillende letters verschillen significant van elkaar (p < 0,05).

6.5. Hoe relateert iemands gamerepertoire zich tot andere vormen van participatie, zoals sport, en tot mentaal welzijn?

Naast het bieden van een overzicht van de verschillende gamerepertoires in Vlaanderen en de sociodemografische profielen van hun desbetreffende spelers, wil dit hoofdstuk ook verder inzicht bieden in de relaties tussen het spelen van videospellen en andere participatievormen en attitudes. Deze analyse volgt hierin voorgaand onderzoek naar mediarepertoires (Peters & Schröder, 2018; Picone & Vandenplas, 2021; Vandenplas &

Picone, 2021) waarbij het samenstellen van mediarepertoires aan de hand van kwantitatieve data werd opgevat als een eerste stap in het onderzoeken van dieperliggende maatschappelijke kwesties (Peters & Schröder, 2018: 1083). Concreet worden de geïdentificeerde gamerepertoires in dit hoofdstuk in relatie gebracht met drie kwesties: (1) sporten en lichaamsbeweging, (2) mediawijsheid en (3) mentaal welzijn.

6.5.1 De relatie tussen gamerepertoires en lichaamsbeweging

In het overzicht van de verschillende Vlaamse gamerepertoires werd eerder de vinger gelegd op het repertoire van de Sportieve speler, een gamerepertoire dat een sterke voorkeur vertoont voor race- en sportgames, en die vooral speelt via de spelconsole. Hoewel dit onderzoek, met vier archetypische gamerepertoires, dus slechts een abstractie kan bieden van de werkelijkheid en haar in theorie ontelbare diversiteit aan verschillende individuele gamerepertoires, geeft deze typologie desalniettemin een indicatie van de diversiteit aan mogelijke spelertypes. Een diversiteit die voorbijgaat aan de gebruikelijke binaire opdeling tussen Casual en Hardcore spelers die gehanteerd wordt rond verschillende spelertypes, gezien ook de Hardcore spelers in deze studie een combinatie vormen van twee verschillende repertoires: de Omni-spelers en de PC-spelers.

Vooraf wanneer we deze repertoires relateren aan andere participatievormen, zoals lichaamsbeweging en sportbeoefening (tabel 6.3), valt het belang op van het hanteren van een gevoeligheid voor de diversiteit onder de verschillende gamerepertoires. Zo stellen we vast dat Hardcore spelers een significant lagere kansverhouding vertonen ($OR = 0,505$) om gedurende het afgelopen jaar een sport beoefend te hebben dan 'Niet-spelers' (de referentiecategorie), gebruikers die aangeven geen videospelletjes gespeeld te hebben gedurende de afgelopen maand. De Sportieve spelers daarentegen, die in hun gameroutines ook reeds een uitgesproken voorkeur hebben voor sportgames, vertonen op beurt een significant hogere odds ratio dan Niet-spelers om in het afgelopen jaar een sport beoefend te hebben.

Tabel 6.3. Binomiale logistische regressie ter verklaring van sportbeoefening gedurende de voorbije 12 maanden (n = 1713)

		OR	Sig.
Constante		1,807	***
Geslacht	Man	0,660	***
	Vrouw (ref.)		
Leeftijd	14 – 30	2,070	***
	46 – 60	0,864	***
	61 – 85	0,464	***
	31 – 45 (ref.)		
Diploma	Volgt nog onderwijs	1,912	**
	Hoger onderwijs	2,296	***
	Secundair onderwijs (ref.)		
Wave	Wave 2 – 2021	1,033	
	Wave 3 – 2022	0,845	
	Wave 1 – 2020 (ref.)		
Gamerepertoire	Casual spelers	0,963	
	Hardcore spelers	0,505	***
	Sportieve spelers	1,679	*
	Niet-spelers (ref.)		
Nagelkerke R²	0,152		

* p < 0,05; ** p < 0,01; *** p < 0,001

Ook wanneer we kijken naar het lidmaatschap van sportclubs en -verenigingen (tabel 6.4) stellen we een gelijkaardig patroon vast. Zo vertonen Hardcore spelers een significant lagere odds ratio (OR = 0,606) dan Niet-spelers om gedurende het afgelopen jaar actief deelgenomen te hebben aan een sportvereniging of fitnessclub (veeleer dan nooit deelgenomen te hebben aan een sportvereniging of fitnessclub). Ook wanneer we kijken naar de kans om in het verleden deel te hebben genomen aan een sportclub stellen we vast dat Sportieve spelers een significant hogere kansverhouding vertonen dan Niet-spelers (OR = 1,954).

Tabel 6.4. Binomiale logistische regressie ter verklaring van deelname aan sport- of fitnessclub (n = 1713)

		Het voorbije jaar niet deelgenomen of meegewerkt, maar vroeger wel		Het voorbije jaar actief deelgenomen of meegewerkt aan activiteiten	
		OR	Sig.	OR	Sig.
Intercept					
Geslacht	Man	1,391	**	2,185	***
	Vrouw (ref.)				
Leeftijd	14 – 30	1,087		1,673	*
	46 – 60	0,654	*	0,620	**
	61 – 85	0,388	***	0,281	***
	31 – 45 (ref.)				
Diploma	Volgt nog onderwijs	0,667		2,226	***
	Hoger onderwijs	1,703	***	1,868	***
	Secundair onderwijs (ref.)				
Wave	Wave 2 – 2021	1,405	*	1,279	
	Wave 3 – 2022	1,291		1,359	
	Wave 1 – 2020 (ref.)				
Game-repertoire	Casual spelers	1,211		1,249	
	Hardcore spelers	1,155		0,606	*
	Sportieve spelers	1,954	*	1,680	
	Niet-spelers (ref.)				
Nagelkerke R ²		0,164			

* p < 0,05; ** p < 0,01; *** p < 0,001
Referentiecategorie afhankelijke variabele = ‘Nooit deelgenomen of meegewerkt aan een sport- of fitnessclub’

Hardcore en Sportieve spelers verschillen hierdoor dus niet enkel sterk van elkaar wat betreft hun sportbeoefening, er tekent zich ook een structurele homologie af tussen het gamerepertoire van Sportieve spelers en hun bredere vrijetijdsbeleving. Kortweg, het gamerepertoire van de Sportieve speler biedt een gedeeltelijke reflectie van de interesses van de gebruiker die als een kompas richting geven aan hun bredere vrijetijdsparticipatie. Deze bevinding resoneert bovendien sterk met onderzoek van Crawford et al. (2019) waarin beargumenteerd werd hoe sportgames spelers ‘de ervaring geven van het uitvoeren’ (een ‘enacted experience’) van een sport (Crawford et al., 2019: 948). Net zoals Danah Boyd (2014: 4) stelde dat sociale media aan jonge gebruikers de mogelijkheid bieden om offline gesprekken onder vrienden in een online omgeving voort te zetten, bieden sportgames hun spelers de mogelijkheid om offline sportactiviteit in een game-omgeving voort te zetten, andere sporten te ontdekken, of om hun sportieve interesses verder uit te leven.

Deze resultaten liggen hiermee in lijn met analyses op basis van de Participatiesurvey 2014, waarbij eveneens een structurele homologie gevonden werd tussen gebruikers

met een 'kwaliteitsgericht' mediarepertoire dat vooral gericht was op kwaliteitskranten (De Standaard, De Tijd, De Morgen) en kunst- en cultuurzenders (Klara, Canvas), en hun cultuurparticipatie die zich eveneens vooral richtte op hogere kunst (Vandenplas & Picone, 2021). Daarnaast resoneren deze bevindingen ook met onderzoek waarbij het nieuwsrepertoire van gebruikers als 'raam op de wereld' in relatie werd gebracht tot hun maatschappelijke attitudes, waarbij gebruikers met een breed of 'panoramisch raam' ook een meer kosmopolitische attitude vertoonden (Picone & Vandenplas, 2022). Deze resultaten bieden zo interessante stof tot nadenken. Indien het media-, nieuws-, of gamerepertoire van een gebruiker gerelateerd is aan gelijkaardige attitudes en praktijken (ook wanneer we controleren voor de invloed van andere verklarende variabelen), kunnen interventies gericht op het vergroten van participatie of veranderen van attitudes in deze domeinen zich dan situeren op het niveau van het repertoire? Anders gesteld: kunnen we de kans dat een videogamespeler aan lichaamsbeweging doet verhogen door die aan te zetten tot het spelen van sportgames?

6.5.2 De relatie tussen gamerepertoires en de mediawijsheid van hun gebruikers

Naast een merkbaar onderscheid tussen de verschillende gamerepertoires wat betreft sportbeoefening, stellen we ook duidelijke verschillen vast wat betreft mediawijsheid. Deze analyse werd uitgevoerd aan de hand van de schaal van mediawijsheid die in de PaS2020 bevraagd werd.²⁰ In voorgaand onderzoek werd al het verband onderzocht tussen computer- en internetgebruik (waaronder gaming) en mediawijsheid (Appel, 2012), en werden videogames aangehaald als een vorm van 'techno-socialisatie': omgevingen waarin gebruikers nieuwe technologische vaardigheden kunnen verwerven (Baxter-Webb, 2015, 2016). De digitale omgevingen en platformen die bij het gebruik van videogames horen, vergen immers vaak dat gebruikers in digitale interfaces navigeren, frequent in contact komen met software-updates, en in het geval van pc-gaming ook zelf games kunnen aanpassen (*modden*) aan de hand van bijvoorbeeld gebruikersgegenerateerde content die online te vinden is.

De mogelijkheden tot het verwerven van verschillende vormen van mediawijsheid en digitale vaardigheden die bij deze praktijken horen, zien we eveneens gereflecteerd in de relatie tussen de verschillende gamerepertoires en mediawijsheid. Zo blijken Hardcore ($B = 0,482$) en Sportieve spelers ($B = 0,626$) over een hogere mediawijsheid te beschikken dan Niet-spelers (de referentiecategorie). Hierbij valt bovendien op dat Casual spelers, die voornamelijk puzzels spelen via de smartphone, geen significant hogere mediawijsheid vertonen dan Niet-spelers, ook wanneer gecontroleerd wordt voor sociodemografische variabelen als geslacht, leeftijd en diploma.

20 Voor een volledig overzicht van de schaalconstructie van mediawijsheid, inclusief bijhorende variabelen, zie Siongers & Lievens (2022).

Tabel 6.5. Lineaire regressie ter verklaring van mediawijsheid (n = 388)

		B	Sig.
Constante		3,717	
Geslacht	Man	-0,108	
	Vrouw (ref.)		
Leeftijd	14 – 30	-0,030	
	46 – 60	-0,507	***
	61 – 85	-1,464	***
	31 – 45 (ref.)		
Diploma	Volgt nog onderwijs	0,260	
	Hoger onderwijs	0,628	***
	Secundair onderwijs (ref.)		
Game-repertoire	Casual spelers	0,165	
	Hardcore spelers	0,482	**
	Sportieve spelers	0,626	***
	Niet-spelers (ref.)		
R ²		0,440	

* p < 0,05; ** p < 0,01; *** p < 0,001

Deze resultaten wijzen zodoende op een interessant verband tussen gaming en mediawijsheid, maar bieden slechts een klein deel van een grotere puzzel die de relatie tussen digitaal mediagebruik enerzijds en digitale skills en mediawijsheid anderzijds in kaart brengt. Hoewel games dus als een omgeving voor techno-socialisatie kunnen dienen en ze gebruikers kunnen helpen in het verwerven van digitaal kapitaal, zijn niet alle games en gametoestellen even laagdrempelig in gebruik. Dezelfde interacties met digitale omgevingen en platformen binnen gaming die de bron zijn van digitaal kapitaal vergen zelf op hun beurt ook een bepaalde set aan digitale vaardigheden om er terdege in te navigeren. Games kunnen dan wel (digitale) mediawijsheid bevorderen, maar zo’n reflectie moet altijd gepaard gaan met een bewustzijn van de mogelijke drempels in digitale vaardigheden en competenties, die gebruikers ervan kunnen weerhouden om bepaalde games en toestellen in hun repertoire op te nemen.

6.5.3 De relatie tussen gamerepertoires en mentaal welzijn

Ten slotte richt dit onderzoek de blik op de relatie tussen het spelen van videogames en mentaal welzijn. Mentaal welzijn werd in de PaS-2020 bevraagd aan de hand van de gevalideerde sf-12 (short-form 12) schaal, die gevalideerd werd in voorgaand onderzoek (Ware, Kosinski & Keller, 1995). Zo blijkt de relatie tussen gaming en mentaal welzijn het onderwerp van een groeiende interesse in onderzoek. Vaak wordt daarbij opnieuw gewezen op de mogelijke voordelen van gaming als een hefboom voor sociaal contact, zoals tijdens crisismomenten als de COVID-19-pandemie (Ballard & Spencer, 2022; Ellis et al., 2020). Toch hoort er altijd waakzaamheid bij de interpretatie van de resultaten.

Zo bekeek het onderzoek van Ellis et al. (2020) specifiek *augmented reality* (AR)-games als *Pokémon GO* en *Harry Potter*, games die zich integreren door gebruik te maken van de smartphonecamera van gebruikers en die de omgeving van de gebruiker 'aanvullen' (of *augmenten*). Deze games zetten gebruikers aan tot fysieke activiteit door hen buitenshuis, bijvoorbeeld tijdens het wandelen, Pokémon of andere wezentjes te laten vangen. Dit type games verschilt daardoor sterk van games waarbij de gebruiker thuis aan de spelconsole of pc speelt, wat ook een impact heeft op de generaliseerbaarheid van de resultaten.

Naast de noodzaak voor een gevoeligheid voor onderscheiden tussen verschillende types games, wijst onderzoek eveneens op het belang van het onderscheiden tussen verschillende types gamers om zo de mogelijke gevolgen van gaming (hetzij positief of negatief) correct in kaart te brengen (Hartanto et al., 2021). Zo wijst onderzoek hoofdzakelijk op de negatieve gevolgen van 'excessief' gamen op o.a. mentaal welzijn (Nilsson et al., 2022; Singh, 2019), zoals bijvoorbeeld dikwijls gamen tot in de vroege uren (Hartanto et al., 2021; Lemola et al., 2011), en werd het spelen van casual en puzzelspellen (specifiek *Bejeweled*) geassocieerd met een beter mentaal welzijn (Russoniello et al., 2009).

Ook in de Participatiesurvey wordt dit gereflecteerd. Zo blijken het uitsluitend de Hardcore spelers te zijn (de combinatie van Omni- en PC-spelers) die een lager mentaal welzijn vertonen dan Niet-spelers (de referentiecategorie). Hoewel de Participatiesurvey geen helder uitsluitel kan bieden over de frequentie waarmee of het moment waarop Hardcore spelers videogames spelen, en dus geen uitspraak kan doen over de mate waarin spelers met een Hardcore gamerepertoire aan problematisch gamen doen, betreft dit wel de categorie spelers met een gamerepertoire dat de grootste diversiteit aan genres en toestellen omvat.

Tabel 6.6. Lineaire regressie ter verklaring van mentaal welzijn (hogere score = slechter mentaal welzijn) (n = 1675)

		B	Sig
Constante		49,980	
Geslacht	Man	3,503	***
	Vrouw (ref.)		
Leeftijd	14 – 30	0,737	
	46 – 60	-2,674	***
	61 – 85	-3,666	***
	31 – 45 (ref.)		
Diploma	Volgt nog onderwijs	-1,898	*
	Hoger onderwijs	0,129	
	Secundair onderwijs (ref.)		
Wave	Wave 2 – 2021	0,014	
	Wave 3 – 2022	-0,065	
	Wave 1 – 2020 (ref.)		
Game-repertoire	Casual spelers	-0,257	
	Hardcore spelers	1,718	*
	Sportieve spelers	-0,531	
	Niet-spelers (ref.)		
R ²	0,061		

* p < 0,05; ** p < 0,01; *** p < 0,001

Bovendien kunnen deze resultaten ook in de andere richting geïnterpreteerd worden, en kunnen we aan de hand van deze resultaten twee gamerepertoires (de Casual en de Sportieve speler) onderscheiden die geen significant lager mentaal welzijn vertonen dan Niet-spelers. Een resultaat dat opnieuw wijst op de noodzaak om videogamespelers niet als een homogene groep te behandelen. Het toont ook aan dat er duidelijke verschillen onderscheiden kunnen worden in de positieve en negatieve gevolgen van gaming afhankelijk van de context waarin er wordt gegamed (cf. Hartanto et al., 2021).

6.6. Besluit

Gamen wordt als media-activiteit steeds belangrijker. Niet alleen kennen we een groeiende hoeveelheid data die de economische impact van de gamingindustrie in de verf poogt te zetten, maar ook op het vlak van beleid staat gaming steeds meer in de aandacht. Daarnaast wordt gaming ook als medium ‘volwassen’: het heeft een lange weg afgelegd sinds de eerste videogames wat betreft de verhalen en ervaringen die het inmiddels aanbiedt, alsook wat betreft de gevoeligheid voor inclusiviteit in gamedesign die vandaag steeds vaker aan de dag wordt gelegd (Speelhetslim, 2021). Die evolutie zorgt ervoor dat we ook voorbij dienen te gaan aan het bekijken van gaming door de bril

van morele panieken. Maar die 'emancipatie' van gaming als medium mag niet gepaard gaan met een verlies aan nuance en gevoeligheid voor blijvende ongelijkheden, drempels en verschillen onder de verschillende types gamers. Zoals ook blijkt uit de verschillende spelerstypes in dit hoofdstuk, zijn de spelers van videogames geen homogene groep en onderscheiden ze zich van elkaar wat betreft gebruiksfrequentie, spelgenres en het toestel waarop ze spelen.

De resultaten die in dit onderzoek gepresenteerd werden, toonden zo aan dat gaming een hobby betreft die inmiddels gedragen wordt door spelers met verschillende leeftijden, waaronder zowel mannen als vrouwen (Belgian Games, 2020; ESA, 2022; ISFE, 2021). Het stereotype van de jonge mannelijke gamer lijkt hiermee ontkracht te worden, al blijkt dat slechts gedeeltelijk het geval te zijn. Zoals aangetoond in dit hoofdstuk, maakt die bredere demografie aan spelers hoofdzakelijk gebruik van een Casual game-repertoire, en lijken de andere geïdentificeerde repertoires (de Omni-, Sportieve en PC-speler) dan weer wel het stereotype beeld van de jonge man als speler te bevestigen. Gamen blijkt hierdoor, ondanks de positieve cijfers die circuleren, nog steeds gekenmerkt door een merkbare gender- en leeftijds kloof.

Daarnaast zien we ook dat de associaties met gaming, zowel positief als negatief, erg verschillend kunnen zijn afhankelijk van iemands gamerepertoire. Zo blijken enkele van de negatieve associaties met gaming, zoals een lagere kans om aan lichaamsbeweging te doen, of een lager mentaal welzijn, wel degelijk bevestigd te worden voor Hardcore spelers. Hardcore en Sportieve spelers blijken dan weer wel een hogere mediawijsheid te vertonen dan Niet-spelers, en Sportieve spelers vertonen op hun beurt een hogere kans om aan lichaamsbeweging en sport te doen dan Niet-spelers. Die resultaten resoneren sterk met het onderzoek van Hartanto et al. (2021), waar de onderzoekers duiden op het belang om stil te staan bij de bredere context waarin het gamen plaatsgrijpt om de externaliteiten van gamen grondig te vatten. Hoewel steeds meer mensen inmiddels lijken te gamen (Belgian Games, 2020; ISFE, 2021; ESA, 2022), blijft het belangrijk om enerzijds verschillen en ongelijkheden in gaming in kaart te brengen, en anderzijds morele panieken rond de gevolgen van gamen te temperen met de positieve externaliteiten die voor sommige spelers gelden.

6.7. Literatuur

- Appel, M. (2012). Are heavy users of computer games and social media more computer literate? *Computers & Education*, 59(4), 1339 – 1349.
- Ballard, M. E., & Spencer, M. T. (2023). Importance of Social Videogaming for Connection with Others During the COVID-19 Pandemic. *Games and Culture*, 18(2), 251 – 264.
- Baxter-Webb, J. (2015). *How Geek Kids Get Geek Jobs: a Cross-Generational Inquiry into Digital Play and Young Adults' Careers in IT*. [Doctoral Dissertation, Canterbury Christ Church University]. <https://repository.canterbury.ac.uk/download/ofca7454950894b9cbc254c1efocb01a5da84413ef50dc56a158025f89d1b690/2279946/Baxter-Webb.pdf>

- Baxter-Webb, J. (2016). The Role of Gaming Platforms in Young Males' Trajectories of Technical Expertise. *Transactions of the Digital Games Research Association*, 2(3), Article 3. <https://doi.org/10.26503/todigra.v2i3.54>
- Belgian Games. (2020). *The Belgian Game Industry: Facts & Figures 2019* [Fact sheet]. <https://drive.google.com/file/d/1VedoEmdCVVHulfQ5YpG5P41H1MYPsvRh/view>
- Butt, M.-A. R. (2022). *Gaming lifeworlds: Videogames in culture*. [Doctoraatsthesis, University of Sidney]. https://ses.library.usyd.edu.au/bitstream/handle/2123/27979/butt_m_thesis.pdf?sequence=1&isAllowed=y
- Castro, L., Strömbäck, J., Esser, F., Van Aelst, P., de Vreese, C., Aalberg, T., Cardenal, A. S., Corbu, N., Hopmann, D. N., Koc-Michalska, K., Matthes, J., Schemer, C., Sheaffer, T., Splendore, S., Stanyer, J., Stepínska, A., Štětka, V., & Theocharis, Y. (2021). Navigating High-choice European Political Information Environments: A Comparative Analysis of News User Profiles and Political Knowledge. *The International Journal of Press/Politics*, 19401612211012572.
- Crawford, G., Muriel, D., & Conway, S. (2019). A feel for the game: Exploring gaming 'experience' through the case of sports-themed video games. *Convergence*, 25(5 – 6), 937 – 952.
- De Baere, M., Mullens, F., Siongers, J., & Vandenplas, R. (2017). *Voor spelers van 9 tot 99 jaar: participatie kent geen leeftijd*. Gent: Kenniscentrum Cultuur en Mediaparticipatie.
- Delfanti, A., & Arvidsson, A. (2019). *Introduction to Digital Media*. Hoboken: John Wiley & Sons
- Departement Cultuur, Jeugd en Media. (2022). *Gamebeleid*. Departement Cultuur, Jeugd en Media, Vlaamse Overheid. <https://www.vlaanderen.be/cjm/nl/media/beleidsthemas/gamebeleid>
- Dvir-Gvirsman, S. (2020). Understanding news engagement on social media: A media repertoire approach. *New Media & Society*, 1461444820961349. <https://doi.org/10.1177/1461444820961349>
- Ellis, L. A., Lee, M. D., Ijaz, K., Smith, J., Braithwaite, J., & Yin, K. (2020). COVID-19 as 'Game Changer' for the Physical Activity and Mental Well-Being of Augmented Reality Game Players During the Pandemic: Mixed Methods Survey Study. *Journal of Medical Internet Research*, 22(12), e25117.
- Greenberg, B. S., Sherry, J., Lachlan, K., Lucas, K., & Holmstrom, A. (2010). Orientations to Video Games Among Gender and Age Groups. *Simulation & Gaming*, 41(2), 238 – 259.
- Hartanto, A., Lua, V. Y. Q., Quek, F. Y. X., Yong, J. C., & Ng, M. H. S. (2021). A critical review on the moderating role of contextual factors in the associations between video gaming and well-being. *Computers in Human Behavior Reports*, 4, 100135.
- Hasebrink, U., & Popp, J. (2006). Media repertoires as a result of selective media use. A conceptual approach to the analysis of patterns of exposure. *Communications*, 31(3), 369 – 387.
- Hasebrink, U., & Domeyer, H. (2012). Media repertoires as patterns of behaviour and as meaningful practices: A multimethod approach to media use in converging media environments. *Participations*, 9(2), 24.
- Hasebrink, U., & Hepp, A. (2017). How to research cross-media practices? Investigating media repertoires and media ensembles. *Convergence*, 23(4), 362 – 377.
- Hepp, A. (2020). *Deep Mediatization*. New York: Routledge.
- IPSOS Connect. (2017). *The New Faces of Gaming* [Fact Sheet]. https://www.ipsos.com/sites/default/files/2017-04/Ipsos_Connect_Gaming_TP_Feb_17.pdf
- ISFE. (2019). *Key Facts: 2018 Trends & Data* [Fact Sheet]. <https://www.isfe.eu/wp-content/uploads/2019/08/ISFE-Key-Facts-Brochure-FINAL.pdf>
- ISFE. (2021). *Key Facts 2020: The Year We Played Together* [Fact Sheet]. <https://www.isfe.eu/wp-content/uploads/2021/10/2021-ISFE-EGDF-Key-Facts-European-video-games-sector-FINAL.pdf>
- Johnson, M. K., Crosnoe, R., & Elder, G. H. (2001). Students' Attachment and Academic Engagement: The Role of Race and Ethnicity. *Sociology of Education*, 74(4), 318 – 340.
- Kivijärvi, M., & Katila, S. (2022). Becoming a Gamer: Performative Construction of Gendered Gamer Identities. *Games and Culture*, 17(3), 461 – 481.

- Lemola, S., Brand, S., Vogler, N., Perkinson-Gloor, N., Allemand, M., & Grob, A. (2011). Habitual computer game playing at night is related to depressive symptoms. *Personality and Individual Differences*, 51(2), 117 – 122.
- Mediawijs. (2021, 29 juli). *Welke soorten games bestaan er zoal?* <https://www.mediawijs.be/nl/artikels/welke-soorten-games-bestaan-er-zoal>
- Mourão, R. R., Thorson, E., Chen, W., & Tham, S. M. (2018). Media Repertoires and News Trust During the Early Trump Administration. *Journalism Studies*, 19(13), 1945 – 1956.
- Nilsson, A., Rosendahl, I., & Jayaram-Lindström, N. (2022). Gaming and social media use among adolescents in the midst of the COVID-19 pandemic. *Nordic Studies on Alcohol and Drugs*, 39(4), 347 – 361.
- Paaßen, B., Morgenroth, T., & Stratemeyer, M. (2017). What is a True Gamer? The Male Gamer Stereotype and the Marginalization of Women in Video Game Culture. *Sex Roles*, 76(7), 421 – 435.
- Peters, C., & Christian Schröder, K. (2018). Beyond the Here and Now of News Audiences: A Process-Based Framework for Investigating News Repertoires. *Journal of Communication*, 68(6), 1079 – 1103.
- Picone, I., & Vandenplas, R. (2022). Windows to the World: Imagining Flemish News Audiences and Their Views on Society through the Lens of News Repertoires. *Digital Journalism*, 10(1), 87 – 108.
- Poels, Y., Annema, J. H., Verstraete, M., Zaman, B., & De Grooff, D. (2012). Are you a gamer? A qualitative study on the parameters for categorizing casual and hardcore gamers. *Iadis International Journal on www/internet*, 10(1), 1 – 16.
- Raats, T., Waeben, J., Bleumers, L., Ruelens, S., Vandenplas, R., Vermeulen, L., & Van Looy, J. (2016). *Doorlichting van het Vlaams Gamebeleid*. Brussel: iMinds-SMIT/iMinds-MICT.
- Russoniello, C. V., O'Brien, K., & Parks, J. M. (2009). EEG, HRV and Psychological Correlates while Playing Bejeweled II: A Randomized Controlled Study. *Studies in Health Technology and Informatics*, 144, 189 – 192.
- Schuurman, D., De Moor, K., Van Looy, J. (2010). *Iedereen gamet? Een eerste grootschalig onderzoek naar de groeiende groep casual gamers in Vlaanderen*. Gepresenteerd tijdens Etmaal van de Communicatiewetenschap. Gent.
- Sevenhant, R., Stragier, J., De Marez, L., Schuurman, D. (2021). *Imec.digimeter 2021: Digitale trends in Vlaanderen*. Gent: imec-MICT.
- Shaw, A. (2012). Do you identify as a gamer? Gender, race, sexuality, and gamer identity. *New Media & Society*, 14(1), 28 – 44.
- Singh, M. (2019). Compulsive Digital Gaming: An Emerging Mental Health Disorder in Children. *The Indian Journal of Pediatrics*, 86(2), 171 – 173.
- Siongers, J., & Lievens, J. (red.) (2022). *Participatiesurvey 2020 (wave 1): Cijferboek*. Kenniscentrum Cultuur- en Mediaparticipatie, Onderzoeksplatform Sport, Jeugdonderzoeksplatform. <https://www.cultuuronderzoek.be/wp-content/uploads/2023/12/Cijferboek-Participatiesurvey-2020-Wave-1.pdf>
- Siongers, J., & Lievens, J. (red.) (2023a). *Participatiesurvey 2021 (wave 2): Cijferboek*. Kenniscentrum Cultuur- en Mediaparticipatie, Onderzoeksplatform Sport, Jeugdonderzoeksplatform. <https://www.cultuuronderzoek.be/wp-content/uploads/2023/12/Cijferboek-Participatiesurvey-2021-Wave-2.pdf>
- Siongers, J., & Lievens, J. (red.) (2023b). *Participatiesurvey 2022 (wave 3): Cijferboek*. Kenniscentrum Cultuur- en Mediaparticipatie, Onderzoeksplatform Sport, Jeugdonderzoeksplatform. <https://www.cultuuronderzoek.be/wp-content/uploads/2023/12/Cijferboek-Participatiesurvey-2022-Wave-3.pdf>
- Speelhetslim. (2021, 26 maart). *Toegankelijke videogames*. <https://speelhetslim.be/toegankelijke-videogames>
- The Entertainment Software Association of Canada. (2021). *The Canadian Video Game Industry 2021 [Fact sheet]*. <https://theesa.ca/wp-content/uploads/2022/10/esac-2021-final-report.pdf>

- The Entertainment Software Association. (2016). *Essential Facts About the Computer and Video Game Industry* [Fact Sheet]. https://cdn.arstechnica.net/wp-content/uploads/2017/04/esa_ef_2016.pdf
- The Entertainment Software Association. (2022). *Essential Facts About the Video Game Industry* [Fact Sheet]. <https://www.theesa.com/wp-content/uploads/2024/02/2022-Essential-Facts-About-the-Video-Game-Industry.pdf>
- Tripp, S., Grueber, M., Simkins, J., Yetter, D. (2020). *Video Games in the 21st Century: The 2020 Economic Impact Report*. The Entertainment Software Association. <https://www.theesa.com/wp-content/uploads/2024/02/Video-Games-in-the-21st-Century-2020-Economic-Impact-Report-Final.pdf>
- Vandenplas, R., & Picone, I. (2021). Media as the great emancipators? Exploring relations between media repertoires and cultural participation in Flanders. *Convergence*, 27(5), 1439 – 1461. <https://doi.org/10.1177/1354856521990246>
- Ware Jr, J. E., Kosinski, M., & Keller, S. D. (1996). A 12-Item Short-Form Health Survey: construction of scales and preliminary tests of reliability and validity. *Medical Care*, 220-233.
- Williams, D., Yee, N., & Caplan, S. E. (2008). Who plays, how much, and why? Debunking the stereotypical gamer profile. *Journal of Computer-Mediated Communication*, 13(4), 993-1018.
- Winn, J., & Heeter, C. (2009). Gaming, Gender, and Time: Who Makes Time to Play? *Sex Roles*, 61(1), 1 – 13. <https://doi.org/10.1007/s11199-009-9595-7>

Hoofdstuk 7.

Vrijwilligerswerk in Vlaanderen

Profielen, motieven en zorgen voor toekomstig engagement

Jessy Siongers & Bram Spruyt

7.1. Inleiding

Vrijwilligers zijn van onschatbare waarde voor de samenleving en tal van organisaties (zie bv. Haski-Leventhal et al., 2011; Tooley & Hooks, 2020). Hun inzet versterkt sociale cohesie, bevordert het gemeenschapsgevoel en draagt bij tot de aanpak van maatschappelijke uitdagingen. Vrijwilligers vormen een essentiële schakel voor de duurzaamheid en de groei van sociaal-culturele verenigingen, cultuurinstellingen en tal van andere organisaties en events. Vrijwilligerswerk stelt organisaties in staat hun doelen te verwezenlijken, te blijven bestaan, te floreren en te kunnen doorgroeien. Voor heel wat organisaties verlicht het kunnen inschakelen van vrijwilligers de druk op de vaak beperkte financiële middelen. Daarnaast draagt vrijwilligerswerk bij aan het versterken van relaties binnen gemeenschappen en het verenigingsleven, en stimuleert het innovatie en betrokkenheid. Binnen de cultuursector draagt vrijwilligerswerk bovendien bij aan de toegankelijkheid van culturele activiteiten voor een breder publiek. Door diverse vrijwilligers te betrekken bij het organiseren van bijvoorbeeld evenementen, voorstellingen, educatieve programma's en rondleidingen, worden culturele ervaringen immers voor meer mensen beschikbaar.

Vrijwilligerswerk biedt daarnaast ook heel wat voordelen voor de vrijwilligers zelf. Het biedt hen onder meer de mogelijkheid deel uit te maken van een gemeenschap, versterkt sociale interactie, helpt bij het opbouwen van sterke sociale netwerken en stimuleert persoonlijke ontwikkeling (zie bv. Akhter-Khan et al., 2023; Borgonovi, 2008; Grant et al., 2020; Grönlund & Falk, 2019). Vrijwilligerswerk laat mensen toe nieuwe vaardigheden te verwerven, het zelfvertrouwen te vergroten, interesses en capaciteiten te ontdekken en voldoening en tevredenheid te halen uit het helpen van anderen. Daarnaast draagt vrijwilligerswerk bij aan professionele ontwikkeling door het opbouwen van vaardigheden en netwerken.

Kortom, vrijwilligers zijn van kapitaal belang voor de cultuursector en vrijwilligerswerk is tevens zeer waardevol voor zowel individu (of de individuele vrijwilliger) als samenleving. Vlaanderen kent een lange traditie van dergelijk vrijwilligerswerk, maar er wordt gevreesd dat maatschappelijke ontwikkelingen (zoals individualisering en vergrijzing) en crisissituaties zoals de COVID-19-pandemie een nefaste invloed hebben op het vrijwilligerspotentieel.

Om vrijwilligers aan te trekken, te behouden en hen adequaat te ondersteunen, is het van essentieel belang inzicht te verwerven in het profiel van vrijwilligers, de impact van crisissituaties zoals de COVID-19-pandemie op vrijwillig engagement en de motieven achter vrijwillig engagement. Daarom onderzoekt dit hoofdstuk wie vrijwilligt in Vlaanderen, welke beweegredenen vrijwilligers drijven en welke impact de COVID-19-pandemie heeft gehad op vrijwilligerswerk.

7.2. Bezorgdheden omtrent de toekomst van vrijwilligerswerk

In de volgende paragrafen belichten we een drietal bezorgdheden die sterk de kop opsteken. Die vormen de achtergrond waartegen we resultaten van de analyses interpreteren. Een eerste bezorgdheid is dat het aantal mensen dat zich wil engageren voor langdurig vrijwilligerswerk tanende is. Een tweede bezorgdheid betreft de weinig diverse pool van vrijwilligers. En ten derde gaan we in op de vrees dat de COVID-19-pandemie de bezorgdheid voor de twee voorgaande bedreigingen versterkte.

7.2.1 Op peil houden van de vrijwilligerspopulatie

Ondanks een groeiend bewustzijn van de vele voordelen van vrijwilligerswerk, heerst er heel wat ongerustheid over het op peil houden van de vrijwilligerspool. Die bezorgdheid wordt ingegeven door twee maatschappelijke ontwikkelingen.

Een eerste betreft de toegenomen tijdsdruk waarmee mensen vandaag te kampen hebben. De *human capital*-benadering stelt dat de beslissing om te vrijwilligen gebaseerd is op een kosten-batenvergelijking (Lee & Brudney, 2009). De bereidheid om vrijwilligerswerk te doen, neemt af naarmate de kosten van vrijwilligersactiviteiten stijgen. Anderzijds stijgt die ook wanneer de voordelen toenemen, bijvoorbeeld wanneer vrijwilligerswerk bijdraagt aan een gevoel van gemeenschapsverbondenheid. Bij hoge tijdsdruk kan de balans overhellen naar de kostenzijde, en laat nu net dat gevoel van tijdsdruk vandaag alomtegenwoordig zijn. De bezorgdheid omtrent de toekomst van vrijwilligerswerk wordt, ten tweede, versterkt door een wijdverspreid gevoel dat jongere generaties steeds materialistischer worden, zich meer terugtrekken in hun privé-

leven en minder belang hechten aan het collectieve welzijn. Dit zou resulteren in een afname van betrokkenheid bij gemeenschappelijke doelen en algemeen welzijn.

Om die twee redenen, tijdsdruk en verandering van waardenkaders, verwacht men niet alleen dat formeel vrijwilligerswerk daalt maar ook dat de aard van het vrijwillig engagement verandert. Verschillende studies bieden ook steun voor die vrees. Zo vond Damian (2019) op basis van vier waves van de European Values Study (1981-2008) een daling in formeel vrijwilligerswerk. Ook Güntert, Wehner en Mieg (2022) vonden in meerdere landen een daling van het formeel vrijwilligerswerk (uitgevoerd binnen organisaties en verenigingen) en een vervanging door meer informeel vrijwilligerswerk (zelfgeorganiseerd en buitenshuis uitgevoerd). Daarmee samenhangend leeft de vrees dat het vrijwilligerswerk dat wel wordt verricht veeleer occasioneel dan op reguliere basis gebeurt. Meerdere auteurs beargumenteren inderdaad dat vrijwilligerswerk niet zozeer afneemt maar wel evolueert naar meer 'episodisch vrijwilligerswerk' waarbij meer kortlopende engagementen de overhand nemen (Cnaan & Handy, 2005; Hustinx, 2001, 2010; Musick & Wilson, 2007). Dit impliceert ook dat vrijwilligerswerk meer los komt te staan van lidmaatschap. Mensen verrichten vrijwilligerswerk niet langer in het kader van een vereniging waarvan ze lid zijn, maar engageren zich voor meer sporadische evenementen zoals muziekfestivals, sociale en culturele evenementen, milieu-acties, enzovoort. Dit type vrijwilligerswerk vraagt minder toewijding en langdurige betrokkenheid van vrijwilligers en wordt geacht beter aan te sluiten bij de levensstijl, tijdsbesteding en motieven van hedendaagse vrijwilligers (Almog-Bar et al., 2022; Dunn et al., 2016; Hustinx, 2010; Zhou & Kodama Muscente, 2023). In lijn met de veranderde waardenkaders zou men vandaag vooral vanuit individuele motieven vrijwilligerswerk verrichten, vooral gericht op de eigen ontwikkeling en vooruitgang. Recente meta-analyses tonen evenwel aan dat altruïstische motieven dominant zijn in verschillende vormen en contexten van vrijwilligerswerk (zie o.m. Chacón et al., 2017; Dunn et al., 2016). Deze bevindingen nuanceren de veronderstelde evolutie richting individualisering, maar ze ontslaan organisaties niet van de uitdaging om vrijwilligers duurzaam te blijven motiveren en te binden.

7.2.2 Diversiteit onder vrijwilligers

Een tweede bezorgdheid betreft de diversiteit, of beter het gebrek aan diversiteit, van de groep vrijwilligers. Bij organisaties is er een groeiende erkenning van het belang van diversiteit en het streven naar meer inclusieve vrijwilligersgemeenschappen. Organisaties trachten vrijwilligers aan te trekken die een breed scala aan achtergronden en perspectieven vertegenwoordigen. Ondanks die intenties en inspanningen op dit vlak blijft de realisatie ervan een moeizaam proces.

Voor Vlaanderen zijn er vooralsnog weinig kwantitatieve cijfergegevens voorhanden hieromtrent, maar het bestaande internationale onderzoek wijst duidelijk op patronen van persistente ongelijkheid in vrijwilligerswerk (Eimhjellen, 2023; Hustinx et al., 2022; Meyer & Rameder, 2021; Wilson, 2012). Ook recent onderzoek bij sociaal-culturele or-

ganisaties in Vlaanderen wijst op de ondervertegenwoordiging van personen met een maatschappelijk kwetsbaar profiel (De Bruyn et al., 2021). Die ongelijkheden vloeien voort uit een complex samenspel van subjectieve disposities, levensloofasen, geslacht, etnisch-culturele verschillen en materiële deprivatie (Güntert et al., 2022; Wilson, 2012). In de volgende paragrafen gaan we dieper in op een aantal sociale ongelijkheden die in internationale studies omtrent vrijwilligerswerk vaak naar boven komen en waar de vraag om meer diversiteit zich opdringt.

Leeftijds- en generatieverschillen

De eerste vraag om meer diversiteit hangt samen met de bezorgdheid en uitdaging om de vrijwilligerspopulatie op peil te houden. Verscheidene studies toonden reeds leeftijdsverschillen aan in zowel de mate van vrijwillig engagement als de patronen van vrijwilligerswerk (Almog-Bar et al., 2022; Cnaan & Handy, 2005; Musick & Wilson, 2007). Onder de jongere leeftijdsgroepen tellen we relatief minder vrijwilligers dan onder de oudere leeftijdsgroepen, en wanneer jongeren vrijwilligerswerk verrichten gaat het eerder om kortstondige engagementen. Twee interpretaties dienen zich daarbij aan.

Sommige auteurs schrijven de leeftijdsverschillen toe aan verschillen in levensfasen en menen dat patronen van vrijwilligerswerk veranderen doorheen de levensloop. Grotere verantwoordelijkheden zoals het uitoefenen van een voltijdse job en nieuwe gezinsrollen onder jongvolwassenen kunnen bijvoorbeeld de deelname van vrijwilligers belemmeren (Oesterle et al., 2004). *Time constraint theory* suggereert op dat vlak een negatief verband omdat mensen slechts zoveel tijd aan vrijwilligerswerk kunnen besteden als hun werkverantwoordelijkheden toelaten (Freeman, 1997; Qvist, 2021). Anderzijds benadrukt de *sociale integratietheorie* dat betaald werk niet alleen de vrije tijd van mensen beperkt, maar ook een sleutelrol speelt in hun sociale integratie (Qvist, 2021). In die zin zouden deze effecten elkaar wel eens kunnen opheffen of veeleer vooral kunnen leiden tot een reductie in het aantal uren dat men vrijwilligt eerder dan in het al dan niet vrijwilligen. Ook de beweegredenen om vrijwilligerswerk te verrichten, variëren over de levensloop. Gebaseerd op de sociaal-emotionele selectiviteitstheorie wordt gesteld dat naarmate we ouder worden, onze prioriteiten verschuiven en emotioneel betekenisvolle betrokkenheid belangrijker wordt dan nieuwe vormen van betrokkenheid. Jongere leeftijdsgroepen zouden daarom meer nadruk leggen op zaken die verband houden met hun carrière en toekomstige doelen (bijvoorbeeld carrièreontwikkeling), terwijl oudere leeftijdsgroepen meer belang hechten aan activiteiten die emotioneel betekenisvol zijn. In het verlengde daarvan stelde Yamashita et al. (2019) vast dat generativiteit, of de wens om ook voor volgende generaties iets betekenisvol bij te dragen, enkel bij de oudste leeftijdsgroep een belangrijke drijfveer vormt om vrijwilligerswerk te verrichten, terwijl sociaal netwerken bij de jonge en middelbare leeftijdsgroepen unieke motivaties vormden. Dit kan verklaren waarom oudere vrijwilligers meer opteren voor vast vrijwilligerswerk en jongeren meer voor kortstondig vrijwilligerswerk. Wel zijn er ook motieven die door alle leeftijdsgroepen gedeeld worden: gemeenschapsdienst en welzijn zijn zo veelvoorkomende drijfveren in verschillende levensfasen.

Lancee en Radl (2014) betogen daarentegen dat, hoewel levensloopgebeurtenissen het gedrag van vrijwilligers kunnen veranderen, hun invloed beperkt is. Gegevens van een Duitse panelstudie die een periode van 25 jaar bestrijken, tonen dat vrijwilligerspatronen van de meeste individuen over de levensloop nauwelijks veranderden. Naast verschillen in levensfasen wordt door andere auteurs daarom vooral gewezen op generatieverschillen gelinkt aan veranderingen in de samenleving. Individualisering bijvoorbeeld zou ertoe leiden dat jonge generaties zich minder en voor kortere periodes engageren (Hustinx, 2001). In die verklaring worden leeftijdsverschillen dus niet zozeer gekoppeld aan de levenscondities maar veeleer aan de waarden en motieven die variëren over de verschillende generaties. Die generatieverschillen leiden tot verschillende opvattingen over vrijwilligerswerk en motivaties om vrijwilligerswerk te doen (Almog-Bar et al., 2022; Dávila & Díaz-Morales, 2009).

Op basis van de participatiesurvey kunnen we vooralsnog het debat over leeftijd- of levensfaseverschillen en generatieverschillen niet beslechten. We kunnen wel nagaan in welke mate er zich ook in Vlaanderen verschillen voordoen in het al dan niet verrichten van vrijwilligerswerk, de aard van dat vrijwilligerswerk en de onderliggende motieven.

Sociaal-culturele en sociaal-economische ongelijkheden

Internationaal onderzoek wijst op aanzienlijke en persistente sociaal-culturele en sociaal-economische ongelijkheden in deelname aan vrijwilligerswerk. Groepen met meer economisch, cultureel en sociaal kapitaal hebben een aanzienlijk hogere kans om te vrijwilligen. Opleiding vormt daarbij de meest consistente voorspeller van vrijwilligerswerk (Güntert et al., 2022; Wilson, 2012), en inkomen en beroepsstatus correleren vaak positief met vrijwilligerswerk (Meyer & Rameder, 2021; Wilson, 2012). Individuele en groepen die er het meest baat bij hebben vrijwilliger te zijn, zijn dus vaak het minst geneigd zich vrijwillig te engageren.

De dominante verklaringen voor de sociaal ongelijke toegang tot of deelname aan vrijwilligerswerk vormen de *resourcetheorieën* (Wilson, 2000; Wilson & Musick, 1997) en *statustheorieën* (Smith, 1994). Eenvoudig gesteld stellen deze theorieën dat groepen die over meer hulpbronnen beschikken (volgens *resourcetheorieën*) of die een hogere status hebben (volgens *statustheorieën*) zich meer engageren tot vrijwilligerswerk. Resourcetheorieën hanteren dus een nogal individualistische kijk op de zaak. Vrijwilligen veronderstelt een aantal zaken (zelfvertrouwen, kennis en vaardigheden). Hoe meer mensen daarvan hebben, hoe groter de kans dat ze zullen vrijwilligen. Binnen die visie is de oplossing voor het ongelijke bereik ook relatief eenvoudig: geef ondervertegenwoordigde groepen de hulpbronnen, individuele stimuli en opleiding, en het probleem is opgelost. Statustheorieën leggen veel meer de nadruk op het sociale netwerk van mensen, wijzen erop dat mensen voor vrijwilligerswerk vaak ofwel gevraagd worden (en dan op basis van hun gepercipieerde competenties) of juist een gevoel van *entitlement* hebben en zich spontaan kandidaat stellen. Omdat men vrijwilligers rekruteert uit het eigen netwerk en omdat sociale netwerken doorgaans zeer homogeen zijn, blijft de groep vrijwilligers sterk homogeen. Ook spelen er homofieliemechanismen

(Eimhjellen, 2023; Galen et al., 2015; Meyer & Rameder, 2021), waarbij personen worden geselecteerd die al oververtegenwoordigd zijn onder de bestaande vrijwilligers in de organisatie vanwege de aantrekkingskracht van gelijkenissen.

Ondervertegenwoordiging van personen met een migratieachtergrond

Daarnaast gaat de voorbije decennia ook steeds meer aandacht naar de ondervertegenwoordiging van personen met een migratieachtergrond en etnisch-culturele minderheden in de vrijwilligerspopulatie (Greenspan & Walk, 2023; Greenspan et al., 2018; Wang & Handy, 2014). De ondervertegenwoordiging van mensen met een migratieachtergrond is een belangrijke uitdaging omdat vrijwilligerswerk een sterk vehikel kan vormen voor sociale en culturele integratie (zie bv. Handy & Greenspan, 2009; Sveen et al., 2023; Wang & Handy, 2014) en omdat het om maatschappelijk relevant te zijn belangrijk is dat organisaties zowel onder hun deelnemers als vrijwilligers de diversiteit in de samenleving weerspiegelen.

Onderzoek naar verklaringen voor de ondervertegenwoordiging van etnisch-culturele minderheden en personen met een migratieachtergrond is schaars, maar geeft aan dat taalkennis (Boyd, 2009; Ishizawa, 2015) en economisch en cultureel kapitaal (socio-economische status, hogere opleiding) belangrijke verklarende factoren zijn (Ishizawa, 2015). Meerdere studies tonen ook dat gecontroleerd voor deze aspecten er geen of nauwelijks significante verschillen bestaan tussen personen met en zonder migratieachtergrond (Boyd, 2009; Ishizawa, 2015). De verschillen zijn bovendien groter bij formeel vrijwilligerswerk dan bij informeel vrijwilligerswerk (Greenspan & Walk, 2023).

Vooralsnog beschikken we voor Vlaanderen nog niet over cijfergegevens hieromtrent. De recente studie van De Bruyn et al. (2021) naar de toegankelijkheid van vrijwilligerswerk bood al enkele inzichten op dit vlak, maar het betreft hier een online bevraging van organisaties die zichzelf als een goed praktijkvoorbeeld van toegankelijk vrijwilligerswerk beschouwen, waardoor hun cijfers relatief en niet representatief zijn voor alle vrijwilligers.

Gender

Heel wat studies tonen dat vrouwen meer pro-sociaal gedrag vertonen en anderen vaker helpen. Ze scoren ook hoger op de factoren die pro-sociaal gedrag voorspellen (Einolf, 2011; Wiepking et al., 2022; Wilson & Musick, 1997). Deze genderverschillen in motivaties en pro-sociaal gedrag vertalen zich evenwel niet altijd naar formeel vrijwilligerswerk. Zo vinden meerdere studies geen genderverschillen in formeel vrijwilligerswerk (Wilson & Musick, 1997) of ze vinden zelfs dat mannen meer formeel vrijwilligerswerk verrichten (bv. Damian, 2019; Helms & McKenzie, 2014; Wiepking et al., 2022). Verklaringen voor die vaststelling verwijzen doorgaans naar de beschikbaarheid van hulpbronnen: mannen beschikken over meer financiële hulpbronnen en tijd, twee factoren waarvan geweten is dat ze samenhangen met het opnemen van vrijwillig engagement (Einolf, 2011; Wiepking et al., 2022). Meijeren, Lubbers en Scheerders (2023)

tonen ten slotte ook dat genderverschillen in vrijwilligerswerk afhankelijk zijn van de soorten organisaties waarin men onderzoek verricht. Zo vonden zij in hun onderzoek dat in vergelijking met vrijetijdsverenigingen (sport- en cultuurorganisaties), humanitaire organisaties meer vrouwelijke vrijwilligers tellen.

7.2.3 Invloed van de COVID-19-pandemie

Gevreesd wordt dat de COVID-19-pandemie de achteruitgang van vrijwillig engagement en de bestaande ongelijkheden versterkte. De COVID-19-pandemie en de genomen maatregelen om zowel de verspreiding van de pandemie te beheersen als om diverse diensten, zoals grootschalige vaccinatiecampagnes, te faciliteren, stelden het vrijwilligerswerk voor aanzienlijke uitdagingen. Tijdens de pandemie werd er binnen de gezondheidscontext sterk een beroep gedaan op vrijwilligers, terwijl in de meeste andere sectoren vrijwilligerswerk tijdelijk werd onderbroken vanwege stopgezette activiteiten en beperkingen op persoonlijke contacten. Zelfs binnen de gezondheidscontext werd vrijwilligerswerk voornamelijk beperkt tot het vaccinatiegebeuren.

De vrees leeft dat vrijwilligers die hun activiteiten tijdelijk moesten staken of hun inzet naar de gezondheidszorg verschoven, mogelijk niet terug zouden keren naar hun oorspronkelijke vrijwillige betrokkenheid. Bovendien was er bezorgdheid dat mensen met een hoog risico op ernstige gezondheidsproblemen bij besmetting, zoals ouderen en hartpatiënten, hun vrijwillige betrokkenheid zouden stopzetten en ook niet zouden terugkeren nadat het risico op besmetting was verminderd. Internationale literatuur lijkt echter niet te wijzen op een afname van het vrijwilligersbestand. Integendeel, de resultaten suggereren veeleer dat de covidomstandigheden naar een nieuw vrijwilligersbestand hebben geleid (Mao et al., 2021). Op basis van hun meta-analyse over onderzoek naar vrijwilligerswerk in het Verenigd Koninkrijk tijdens de coronapandemie concluderen Mao et al. (2021) dat gemeenschappen en individuen zich mobiliseerden om verschillende vormen van gemeenschapsactie en ondersteuning te bieden, waaronder hulp bij boodschappen, voedselpakketten, fondsenwerving, medicijnen ophalen, honden uitlaten en emotionele ondersteuning. Vrijwilligersorganisaties pasten tevens hun activiteiten aan om het welzijn van vrijwilligers te bevorderen en overbelasting te voorkomen. Sociale steun, cohesie en vertrouwen, samen met bestaande sociale netwerken, speelden een belangrijke rol bij het verklaren van de opkomst van COVID-19-vrijwilligerswerk en het profiel van vrijwilligers. Onderzoek bij Italiaanse oudere vrijwilligers toonde verder dat het direct of indirect ervaren van COVID-19-symptomen geen invloed had op veranderingen in vrijwillige activiteiten van oudere mensen (Principi et al., 2022).

Voorgaande argumenten leiden wel tot de stelling dat er een groeiende bezorgdheid bestaat over het vrijwilligerspotentieel. Gevreesd wordt dat formeel vrijwilligerswerk afneemt en dat vastere vormen van vrijwilligerswerk verschuiven naar meer episodisch en losser verbonden vormen van inzet. Daarnaast wordt diversiteit onder vrijwilligers als essentieel erkend, maar ongelijkheid op basis van onder meer leeftijd, sociaal-economische status, gender en migratieachtergrond blijft een zorg. Gevreesd wordt tevens

voor een verdere afname van vrijwillig engagement tijdens de COVID-19-pandemie, al wijst internationaal onderzoek ook op de opkomst van nieuw vrijwilligerswerk, vooral in gemeenschapsactie en ondersteuning. Rond al die zaken moeten we echter vaststellen dat specifiek empirisch onderzoek voor Vlaanderen vooralsnog zeer schaars is.

Voor het dalende en veranderende vrijwillig engagement alsook voor de sociale ongelijkheden inzake vrijwilligers wordt vaak gewezen op motieven voor sociaal engagement. Daarnaast wordt ook vaak gewezen op het samenspel van verschillende sociaal-demografische factoren. De participatiesurveygegevens laten niet toe om vrijwilligerswerk longitudinaal te bestuderen maar zijn wel in staat (types van) vrijwillig engagement en motieven voor vrijwillig engagement te koppelen aan sociaal-demografische kenmerken. Aangezien de gegevensverzameling van de Participatiesurvey die hier wordt geanalyseerd, overlapt met de COVID-19-pandemie en daarom zowel gegevens omvat van vóór, tijdens als na de pandemie, kunnen we ook de impact van de coronapandemie op vrijwilligerswerk onderzoeken. In die zin gaat het om unieke data.

7.3. Data en methode

7.3.1 Data

In deze bijdrage gebruiken we de data van de recentste Participatiesurvey. We maken gebruik van de gepoolde dataset van de drie meetmomenten 2020, 2021 en 2022. Dit maakt het mogelijk om de invloed van de pandemie op vrijwillig engagement te bestuderen en zorgt er tevens voor dat we een voldoende grote steekproef hebben om de motivaties van vrijwilligers ($n = 388$ over de drie waves) te bestuderen. In de analyses zullen we evenwel altijd ook het moment van afname in rekening brengen.

7.3.2 Indicatoren voor vrijwilligerswerk

Episodisch en vast vrijwilligerswerk

Op de vraag of men het voorbije jaar vrijwilligerswerk gedaan had, konden respondenten antwoorden aan de hand van zeven antwoordcategorieën: 0 'niet het voorbije jaar', 1 'éénmalig, voor een korte periode (paar uur tot enkele dagen)', 2 'éénmalig, voor een langere periode (enkele weken tot een jaar)', 3 'jaarlijks weerkerend voor een korte periode of evenement', 4 'op regelmatige basis, één tot meerdere keren per maand', 5 'op regelmatige basis, één tot meerdere keren per week', 6 'op regelmatige basis (bijna) elke dag'. Op die manier bereiken we ook de episodische vrijwilligers, die vaak slechts in specifieke periodes van het jaar vrijwilligerswerk verrichten (bv. bij een jaarlijks terugkerend evenement of bij een zomerkamp). In de analyses beschouwen we de respondenten die antwoordcategorieën 1, 2 of 3 aanduiden als episodische vrijwilligers en degenen die antwoordcategorieën 4, 5 of 6 aanduiden als regelmatige vrijwilligers.

Personen konden slechts één categorie aanduiden. Om informeel vrijwilligerswerk uit te sluiten werd expliciet vermeld dat hulp aan vrienden en familie buiten beschouwing viel.

Motieven voor vrijwilligerswerk

De motieven voor vrijwilligerswerk werden in kaart gebracht via de *Volunteer functions inventory* (VFI, Chacón et al., 2017; Clary et al., 1998). In de originele schaal wordt via dertig items gepolst naar zes functionele motieven. We behielden de zes motieven maar reduceerden het aantal items tot achttien, of telkens drie items per motief:

1. Zelfbescherming (*protective*): het verrichten van vrijwilligerswerk om persoonlijke problemen tegen te gaan
2. Waarden (*values*): het verrichten van vrijwilligerswerk om altruïstische en humanitaire waarden uit te drukken
3. Carrière (*career*): het verrichten van vrijwilligerswerk om carrièreperspectieven te verbeteren
4. Sociaal (*social*): het verrichten van vrijwilligerswerk om sociale relaties te ontwikkelen en versterken
5. Leren (*understanding*): het verrichten van vrijwilligerswerk om kennis, vaardigheden en competenties te ontwikkelen
6. Persoonlijke vooruitgang (*enhancement*): het verrichten van vrijwilligerswerk om zich (verder) te ontwikkelen en te verbeteren

De bijlage geeft een overzicht van de gebruikte concrete stellingen.

Socio-demografische profielkenmerken

Op basis van voorgaand onderzoek weten we dat *leeftijd* en cultuurparticipatie niet lineair met elkaar verbonden zijn. Daarom werken we met vier leeftijdscategorieën: 15 tot 30 jaar, 31 tot 45 jaar, 46 tot 60 jaar en 61 tot 85 jaar.

Economisch kapitaal wordt gemeten aan de hand van het subjectief inkomen. Dit werd in kaart gebracht met de vraag 'In welke mate vindt u dat u comfortabel kan leven met uw huidig gezinsinkomen?'. Respondenten konden antwoorden op een schaal van 1 tot en met 7 waarbij 1 betekent dat men zeer moeilijk kan rondkomen, 7 dat men zeer comfortabel kan leven.

Cultureel kapitaal wordt gemeten aan de hand van twee indicatoren. Een eerste betreft het eigen opleidingsniveau, een tweede dat van de ouders. Voor het eigen opleidingsniveau onderscheiden we personen die nog studeren, personen die maximaal een diploma secundair onderwijs hebben en personen met een diploma hoger onderwijs. Ook voor het opleidingsniveau van de ouders onderscheiden we drie groepen: geen van beide ouders hogeropgeleid, een van beide ouders hogeropgeleid en beide ouders hogeropgeleid. Een diploma hoger onderwijs werd daarbij als criterium gehanteerd om te spreken van hogeropgeleid.

Voor *migratieachtergrond* maken we het onderscheid tussen personen zonder en personen met een migratieachtergrond. Die baseren we op de eigen nationaliteit van de respondent en die van zijn of haar ouders. Personen zonder migratieachtergrond zijn respondenten die zelf uitsluitend de Belgische nationaliteit hebben, en van wie de ouders ook uitsluitend de Belgische nationaliteit hebben. Wegens het beperkte aantal personen met een migratieachtergrond ($n = 241$) kunnen we herkomst niet verder uitsplitsen. Een belangrijke kanttekening daarbij is dat de steekproef van de Participatiesurvey enkel personen met de Belgische nationaliteit telt. Dat betekent dat de dataset geen personen omvat die recent naar België immigrerden en dat de categorie ‘personen met een migratieachtergrond’ een selectieve groep is.

Genderverschillen bekijken we op basis van de dichotome variabele *geslacht*. Een meer genuanceerde genderindicator is vanwege het te kleine aantal respondenten met een ander gender dan man of vrouw immers niet mogelijk.

7.3.3 Analyses

In de analyses gaan we eerst in op het socio-demografische profiel van vrijwilligers en ‘niet-vrijwilligers’ en in het bijzonder op de vertegenwoordiging van personen met een maatschappelijk kwetsbaar profiel (bv. kort geschoolden, personen die gekenmerkt worden door armoede of sociale uitsluiting). Dat doen we aan de hand van logistische regressieanalyses. Eerst kijken we daarbij naar het al dan niet verrichten van vrijwilligerswerk en de mate waarin verschillende bevolkingsgroepen vertegenwoordigd zijn onder de vrijwilligers. Vervolgens kijken we via multinomiale logische regressieanalyses naar de specifieke profielen van episodische en regelmatige vrijwilligers. In een tweede deel van de analyses gaan we aan de hand van multivariate regressieanalyses in op de beweegredenen om aan vrijwilligerswerk te doen en hoe die verschillen naargelang het socio-demografisch profiel van vrijwilligers.

7.4. Resultaten

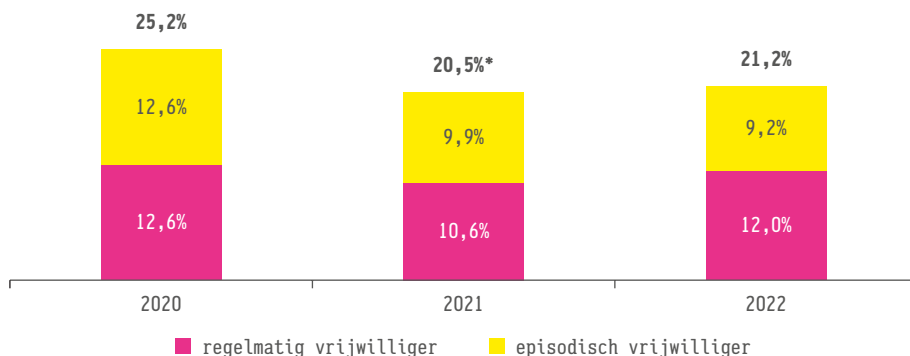
7.4.1 Wie vrijwilligt?

In 2020 geeft een kwart van de respondenten aan vrijwilligerswerk te verrichten. De helft daarvan kunnen we beschouwen als regelmatige of vaste vrijwilliger, de andere helft als episodische vrijwilliger (figuur 7.1).²¹ Dat is significant lager dan in 2014 toen

21 Nemen we ook de personen in beschouwing die zich niet expliciet benoemen als vrijwilliger maar wel beschouwd kunnen worden als vrijwilliger omdat ze een organiserende functie opnemen in een organisatie, dan stijgt dat percentage in 2020 tot 33%. Dat wijst erop dat niet alle vrijwilligers zich ook daadwerkelijk identificeren als vrijwilliger. In die zin onderschatten onze cijfers het reële aantal vrijwilligers in Vlaanderen waarschijnlijk nog.

32 procent van de respondenten²² aangaf dat men het afgelopen jaar minstens eenmaal als vrijwilliger actief was binnen een vereniging, organisatie, bestuursorgaan of groep van mensen. Vergelijken we het aandeel vrijwilligers over de drie meetmomenten van de meest recente Participatiesurvey, dan blijkt dat de COVID-19-pandemie slechts een beperkte invloed had op het percentage vrijwilligers. In 2021 daalt het percentage vrijwilligers met 4,7 procentpunten tot 20,5%. In 2022 stellen we al opnieuw een lichte kentering vast; de deelnemersgraad ligt nog wel 4 procentpunten lager dan in 2020 maar verschilt niet langer significant van de deelnemersgraad in 2020. Delen we de cijfers op naar episodische en regelmatige vrijwilligers, dan stellen we in 2021 zowel bij de regelmatige als bij de episodische vrijwilligers een lichte daling vast, maar bij geen van beiden gaat het om een statistisch significante daling. In 2022 zien we vooral een kentering bij de regelmatige vrijwilligers, het percentage episodische vrijwilligers blijft op hetzelfde niveau als in 2021.

Figuur 7.1. Percentage dat vrijwilligt ($n_{\text{wave 1}} = 510$, $n_{\text{wave 2}} = 833$, $n_{\text{wave 3}} = 368$)

*statistisch significant verschil ($p < 0,05$) t.o.v. 2020

Een correcter beeld krijgen we door rekening te houden met het socio-economische profiel van de respondenten bij de drie meetmomenten. Tabel 7.1 toont dat rekening houdend met het socio-demografische profiel van de respondenten²³ de kans dat men vrijwilligerswerk verrichte zowel in 2021 als in 2022 lager lag dan in 2020. In lijn met de meer pessimistische verwachtingen stellen we dus vast dat de kans dat men vrijwilligerswerk verricht afnam ten gevolge van de coronapandemie. De grotere vraag naar vrijwilligers in de zorgsector woog dus niet op tegen de dalende inzet van vrijwilligers in andere sectoren.

²² Voor deze vergelijking selecteren we, in lijn met de andere hoofdstukken in dit boek, in 2014 de respondenten die de vragenlijst invulden in de periode februari-maart. We kunnen hier enkel vergelijken met 2014 omdat vrijwilligerswerk in de voorgaande metingen anders werd gemeten.

²³ Het socio-demografisch profiel van de respondenten kan verschillen over de drie waves omdat er wel een representatieve steekproef over de drie waves maar niet binnen de drie aparte waves werd getrokken.

Tabel 7.1 leert ons verder dat het verrichten van vrijwilligerswerk sterk sociaal ge-
laagd is. Meerdere socio-demografische kenmerken zijn gerelateerd aan de kans dat
men zich engageert als vrijwilliger. Ten eerste is dat leeftijd. Nemen we de jongste
leeftijdsgroep als referentiegroep, dan stellen we vast dat de kans dat men vrijwilligt
significant hoger ligt bij de hogere leeftijdsgroepen. Daarnaast wordt de kans op vrij-
willigen beïnvloed door de opleiding van zowel de persoon zelf als die van zijn of haar
ouders. Hogeropgeleiden vrijwilligen meer dan zij die ten hoogste een diploma secun-
dair onderwijs behaald hebben, en ook onder de studenten is de kans groter dan bij de
lageropgeleiden dat zij vrijwilligerswerk verrichten. Hebben daarenboven beide ouders
een diploma hoger onderwijs, dan verhoogt nogmaals de kans dat de persoon in kwestie
vrijwilligerswerk verricht.

Toch zijn er ook een aantal kenmerken die niet samenhangen met het al dan niet ver-
richten van vrijwilligerswerk. Zo vinden we geen genderverschillen en ook geen ver-
schillen naar inkomen en beroepsstatuut – twee indicatoren van economisch kapitaal.
Er zijn ook geen verschillen naargelang het al dan niet hebben van een migratieachter-
grond. Algemeen beschouwd blijkt tevens dat socio-demografische kenmerken slechts
in beperkte mate de kans op het verrichten van vrijwilligerswerk verklaren.

Tabel 7.1. Verrichten van vrijwilligerswerk naargelang socio-demografische kenmerken
(logistische regressie)

		N	Exp(B)	Sig.
	Constante		0,151	
Wave	Wave 1 (2020) (ref.)	467		
	Wave 2 (2021)	818	0,731	*
	Wave 3 (2022)	364	0,754	°
Leeftijd	15 tot 30 jaar (ref.)	339		
	31 tot 45 jaar	349	1,578	*
	46 tot 60 jaar	417	1,570	*
	61 tot 85 jaar	544	1,880	**
Geslacht	Man (ref.)	780		
	Vrouw	869	0,974	
Diploma	Ten hoogste secundair onderwijs (ref.)	802		
	Studeert nog	207	1,934	**
	Hogeropgeleid	640	1,619	***
Subjectief inkomen	Kan moeilijk rondkomen (ref.)	238		
	Tussen beide	366	0,934	
	Kan makkelijk rondkomen	1045	1,237	
Opleiding ouders	Geen van beide ouders hogeropgeleid (ref.)	1113		
	Een van beide ouders hogeropgeleid	282	1,322	
	Beide ouders hogeropgeleid	254	1,436	°
Migratieachtergrond	Geen migratieachtergrond (ref.)	1408		
	Migratieachtergrond	241	0,760	
Nagelkerke R²		0,043		

Significantieniveaus: ***p < 0,001; **p < 0,01; *p < 0,05; °p < 0,1

In een tweede analyse gingen we na wat de kans is op enerzijds episodisch en anderzijds regelmatig vrijwilligerswerk verrichten, ten opzichte van het niet verrichten van vrijwilligerswerk. De verschillen tussen de waves liggen in lijn met de resultaten van tabel 7.1. Alleen gaat het enkel bij episodisch vrijwilligerswerk om statistisch significante verschillen, wat erop wijst dat episodische vrijwilligers meer hebben afgehaakt tijdens de COVID-19-pandemie. Dit kan verklaard worden door de minder vaste band die deze vrijwilligers hebben met de organisaties waarvoor ze vrijwilligen. Mogelijk speelt ook de dalende vraag naar tijdelijke vrijwilligers in de covidperiode een rol. Er vonden immers weinig sport- en cultuurevents plaats – die vaak een beroep doen op tijdelijke vrijwilligers – tijdens de covidperiode.

De analyses geven verder een meer genuanceerd beeld van het vrijwilligersprofiel. Daar waar bij de regelmatige vrijwilligers duidelijk de jongste leeftijdsgroep ondervertegenwoordigd is, is dat voor de episodische vrijwilligers niet het geval. Jongeren zijn dus vooral ondervertegenwoordigd bij de regelmatige vrijwilligers. De oudste leeftijdsgroep (61- tot 85-jarigen) is er anderzijds het sterkst vertegenwoordigd ($\text{Exp}(b) = 4,071$).

Ook cultureel kapitaal blijkt vooral een invloed te hebben op de kans op vast vrijwilligerswerk. Zowel bij studenten ($\text{Exp}(b) = 3,611$), de leeftijd in rekening genomen, als bij hogergeschoolden ($\text{Exp}(b) = 2,225$) zijn de odds op het verrichten van vast vrijwilligerswerk ten opzichte van het niet verrichten van vrijwilligerswerk significant hoger dan bij personen met ten hoogste een diploma hoger secundair onderwijs. Daarenboven zien we ook hier een bijkomende invloed van de opleiding van de ouders. Wanneer men met een hogeropgeleide ouder opgroeit of opgroeide, is de kans op het verrichten van regelmatig vrijwilligerswerk significant hoger dan wanneer geen van beide ouders hogeropgeleid zijn. Tegen de verwachtingen in zien we die verhoogde kans niet terugkeren bij de personen met twee hogeropgeleide ouders. Wat opvalt, is dat de kans op het verrichten van episodisch vrijwilligerswerk niet gerelateerd is aan het opleidingsniveau van de respondent zelf. Wel wordt een verhoogde kans gevonden bij respondenten van wie beide ouders hogeropgeleid zijn.

Economisch kapitaal heeft een kleinere invloed dan cultureel kapitaal. Op het verrichten van regelmatig vrijwilligerswerk heeft het geen effect en op het verrichten van episodisch vrijwilligerswerk een beperkt effect. De meest welgestelde groep – mensen die aangaven makkelijk te kunnen rondkomen met de beschikbare financiële middelen – heeft namelijk een hogere kans dan de minst welgestelde groep om episodisch vrijwilligerswerk te verrichten.

Personen met een migratieachtergrond hebben dan weer een kleinere kans om regelmatig vrijwilliger te zijn. Een belangrijke kanttekening daarbij is dat we geen verschillen vaststellen naar migratieachtergrond voor het episodisch vrijwilligerswerk. We bekeken ook de odds voor het verrichten van vrijwilligerswerk voor personen met een migratieachtergrond zonder de toevoeging van de indicatoren voor economisch en cultureel kapitaal, en ook in dit model (niet weergegeven) bleek migratieachtergrond enkel samen te hangen met regelmatig vrijwilligerswerk.

Tabel 7.2. Verrichten van episodisch of vast vrijwilligerswerk (ref. geen vrijwilligerswerk) naargelang socio-demografische kenmerken (n = 1652; multinomiale logistische regressie)

		Episodisch vrijwilliger		Regelmatig vrijwilliger	
		Exp(B)	Sig.	Exp(B)	Sig.
Wave	Wave 1 (2020) (ref.)				
	Wave 2 (2021)	0,684	*	0,774	
	Wave 3 (2022)	0,648	°	0,867	
Leeftijd	15 tot 30 jaar (ref.)				
	31 tot 45 jaar	1,285		2,118	*
	46 tot 60 jaar	1,008		2,729	**
	61 tot 85 jaar	0,885		4,071	***
Geslacht	Man (ref.)				
	Vrouw	0,894		1,069	
Diploma	Ten hoogste secundair onderwijs (ref.)				
	Studeert nog	1,098		3,611	***
	Hogeropgeleid	1,150		2,225	***
Subjectief inkomen	Kan moeilijk rondkomen (ref.)				
	Tussen beide	1,335		0,694	
	Kan makkelijk rondkomen	1,658	°	0,981	
Opleiding ouders	Geen van beide ouders hogeropgeleid (ref.)				
	Een van beide ouders hogeropgeleid	1,132		1,504	°
	Beide ouders hogeropgeleid	1,773	*	1,154	
Migratieachtergrond	Geen migratieachtergrond (ref.)				
	Migratieachtergrond	0,899		0,619	°
Nagelkerke R²		0,065			

Significantieniveaus: ***p < 0,001; **p < 0,01; *p < 0,05; °p < 0,1

7.4.2 Beweegredenen voor vrijwilligerswerk

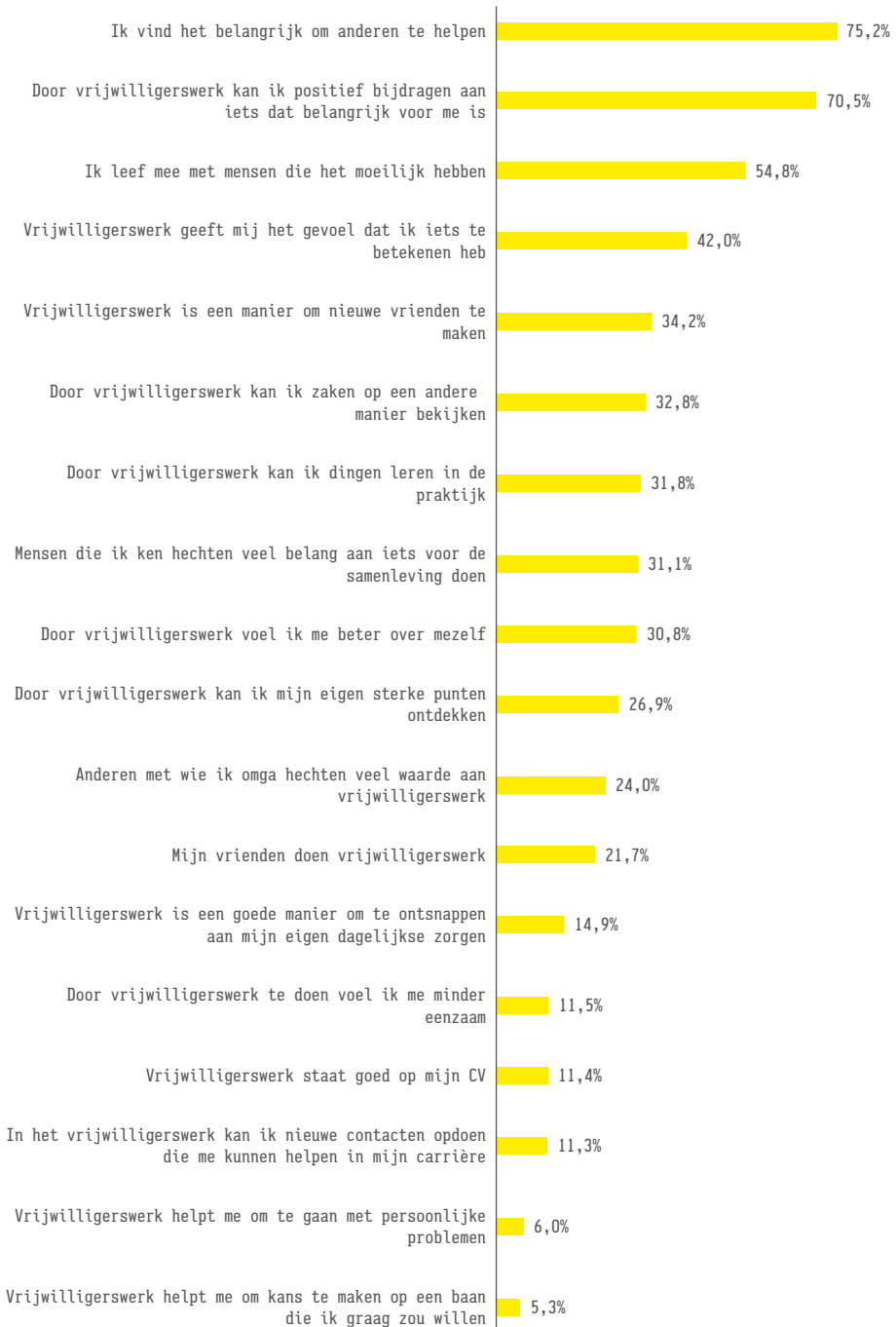
Personen die vrijwilligerswerk verrichten doen dat vanuit verschillende motieven. Verwacht wordt tevens dat die motieven variëren naargelang het soort van vrijwilligerswerk men doet en de kenmerken van de persoon die het vrijwilligerswerk doet. Tot op heden hebben we bijzonder weinig zicht op de motieven van vrijwilligers in Vlaanderen. De gegevens van de PaS werken die leemte gedeeltelijk weg.

Figuren 7.2 en 7.3 tonen dat vrijwilligers zich vooral engageren omwille van de waarden die ze belangrijk achten. Drie kwart verricht vrijwilligerswerk omdat men het (zeer)

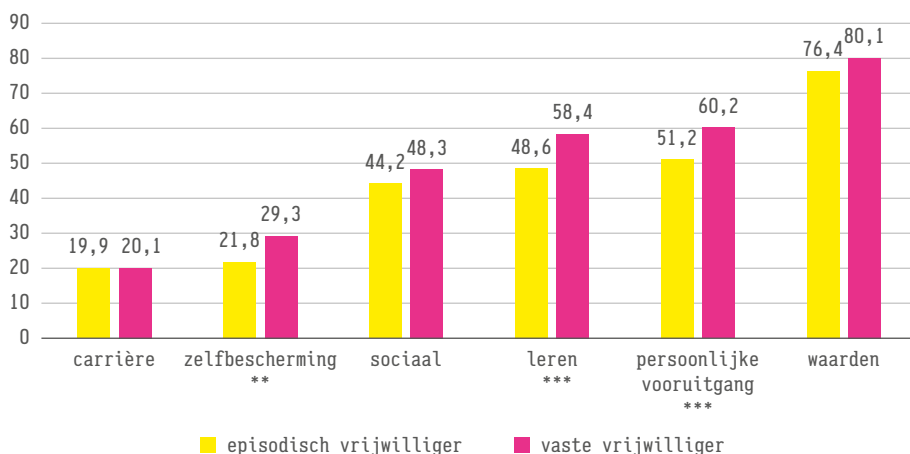
belangrijk vindt om anderen te helpen (score 6 of 7 op een zevenpuntschaal) en zeven op de tien verricht vrijwilligerswerk omdat ze het (zeer) belangrijk vinden om positief bij te dragen aan iets dat belangrijk is voor hen. Daarnaast geeft ruim de helft (55%) van de vrijwilligers aan dat ze vrijwilligerswerk doen omdat ze meeleven met mensen die het moeilijk hebben. Deze drie stellingen behoren tot de waardenfunctie. Zowel vrijwilligers die veeleer episodisch vrijwilligerswerk verrichten als vrijwilligers die we tot de regelmatige medewerkers rekenen worden vooral gedreven door altruïstische en humanitaire waarden. Episodische vrijwilligers scoren gemiddeld 76 op 100, regelmatige vrijwilligers 80 op 100. Beide scores verschillen niet significant van elkaar.

Op ruime afstand volgen twee soorten van motivaties die veeleer op de actor zelf gericht zijn: vrijwilligerswerk om zich (verder) te ontwikkelen en te verbeteren (persoonlijke vooruitgang) en om kennis, vaardigheden en competenties te ontwikkelen (leerfunctie). De twee motieven staan op gelijke hoogte, maar enigszins tegen de verwachtingen in worden wel beide belangrijker geacht door regelmatige vrijwilligers. Wanneer we kijken naar de specifieke items gerelateerd aan deze twee types van beweegredenen, dan blijkt vooral het gevoel persoonlijk iets te betekenen te hebben belangrijk: vier op de tien engageert zich vrijwillig om die reden. Ruim een derde vindt vrijwilligerswerk nog wel belangrijk om nieuwe vrienden te maken, maar de gemiddelde score voor dit motief ligt wel lager, zeker bij de regelmatige vrijwilligers. Motieven die gerelateerd kunnen worden aan zelfbescherming en carrière zijn het minst bepalend. Zelfbescherming speelt een belangrijker rol bij de regelmatige vrijwilligers dan bij de episodische vrijwilligers. Ook bij de functies waar we geen significante verschillen vinden, met uitzondering van het loopbaanmotief, is dezelfde trend zichtbaar: bij regelmatige vrijwilligers zijn dus zowat alle motieven belangrijker dan bij de episodische vrijwilligers.

Figuur 7.2. Aandeel vrijwilligers dat motief (zeer) belangrijk vindt (scores 6 en 7, in %; n = 374)

Figuur 7.3. Motieven om vrijwilligerswerk te verrichten (schaalscores 0 - 100) naargelang type van vrijwilliger (n = 368)

Significantieniveaus: ***p < 0,001; **p < 0,01; *p < 0,05

Zoals in het eerste deel van de analyses werd getoond, is vrijwilligerswerk sociaal geïmpliceerd, waarbij vooral leeftijd en cultureel kapitaal bepalend zijn. Mogelijk kan de ondervertegenwoordiging van bepaalde groepen ook toegeschreven worden aan het feit dat organisaties die met vrijwilligers werken te weinig aandacht hebben voor de sociale gelaagdheid in de motieven voor het verrichten van vrijwilligerswerk. We hebben geen zicht op de elementen die niet-vrijwilligers zouden kunnen overtuigen om zich vrijwillig te engageren, maar kunnen wel kijken naar de motieven van vrijwilligers en welke motieven een belangrijke rol spelen bij ondervertegenwoordigde groepen (tabel 7.3).

Motivaties zijn leeftijdsgebonden en dan in het bijzonder de beweegredenen die te maken hebben met de (toekomstige) loopbaan. Naarmate de leeftijd vordert, zijn carrière-gebonden motieven, niet geheel onverwacht, minder belangrijk. In vergelijking met 31- tot 45-jarige vrijwilligers vormen voor jonge vrijwilligers (15 tot 30 jaar) zelfbescherming en leermotieven belangrijker motieven om zich vrijwillig te engageren. Daarnaast zijn het sociale motief, persoonlijke vooruitgang en waarden belangrijker voor de oudste groep dan voor de 15- tot 30-jarigen. Daarbij dient wel opgemerkt te worden dat ook voor de jongeren altruïstische en humanitaire waarden veruit de belangrijkste beweegredenen vormen om vrijwilligerswerk te verrichten. Deze waarden vormen dus bij alle leeftijdsgroepen een belangrijke drijfveer, maar bij de oudste leeftijdsgroep nog net iets meer. Met uitzondering van de carrièregebonden motieven verschilt de jongste leeftijdsgroep nergens van de 46- tot 60-jarigen.

In lijn met algemeen waarde- en attitudeonderzoek stellen we vast dat vrouwen sterker gemotiveerd zijn om vrijwilligerswerk te verrichten vanuit altruïstische en humanitaire waarden. Daarnaast is ook persoonlijke vooruitgang en de leerfunctie in de beslissing om vrijwilligerswerk te verrichten belangrijker bij vrouwen dan bij mannen.

Motieven verschillen ook naargelang de materiële gesteldheid van de vrijwilliger. Vrijwilligers van wie het gezin moeilijk rondkomt, verrichten opvallend vaker vrijwilligerswerk vanuit zelfbescherming. Daarnaast doen ze dat ook vaker vanuit altruïstische en humanitaire waarden en om te leren of om persoonlijke vooruitgang te boeken dan vrijwilligers die in betere materiële condities leven. Zij die het makkelijkst rondkomen onderscheiden zich eveneens op twee vlakken significant van de middelste inkomensgroep: zelfbescherming en carrière vormen voor hen minder belangrijke motieven dan voor de middelste inkomensgroep.

Opvallend is dat motieven van vrijwilligers weinig opleidingsgerelateerd zijn. Enkel de sociale motieven blijken wat minder belangrijk voor de hogeropgeleiden dan voor de lager- en middenopgeleiden.

Ten slotte stellen we vast dat persoonlijke vooruitgang een belangrijker motief vormt voor vrijwilligers met een migratieachtergrond dan voor vrijwilligers zonder migratieachtergrond.

Wat deze resultaten vooral tonen, is dat mensen zich om heel verschillende redenen als vrijwilliger engageren. Bovendien variëren die motieven naar tal van socio-demografische factoren. Deze vaststellingen impliceren dat organisaties die de diversiteit onder hun vrijwilligers willen vergroten, kunnen starten met de vraag: wat bieden we mensen die bij ons vrijwilligen en in welke mate dekken we daarmee een diversiteit aan motieven af? Het is vanuit die zelfreflectie dat men de vrijwilligerswerking van de organisatie – die vaak cruciaal is voor het draaiend houden van de werking – kan uitwerken en verbeteren.

Tabel 7.3. Motivaties voor het verrichten van vrijwilligerswerk (schaal 0 - 100) naargelang sociaal-demografische kenmerken: ongestandaardiseerde parameters (n = 368)

	Zelfbescherming		Waarden		Carrière		Sociaal		Leren		Persoonlijke vooruitgang	
	B	Sig.	B	Sig.	B	Sig.	B	Sig.	B	Sig.	B	Sig.
Intercept	31,956		66,378		44,251		43,075		52,135		47,021	
Leeftijd												
15 tot 30 jaar (ref.)												
31 tot 45 jaar	9,317	*	1,090		-17,455	***	0,855		11,962	*	-2,381	
46 tot 60 jaar	-4,950		-0,738		-22,195	***	3,581		-3,551		3,581	
61 tot 85 jaar	0,270		6,624	°	-29,619	***	12,404	**	4,834		13,708	**
Gender												
Man (ref.)												
Vrouw	3,316		10,216	***	-1,785		1,293		5,289	°	8,442	**
Subjectief inkomen												
Moelijk rondkomen	14,896	***	7,751	*	-1,198		3,705		9,686	°	8,381	°
Tussenin (ref.)												
Makkelijk rondkomen	-8,471	**	2,978		-5,577	°	-0,915		-2,177		-2,039	
Diploma												
Student	4,192		-2,642		4,661		-3,793		4,439		-0,464	
Ten hoogste secundair onderwijs (ref.)												
Hoger onderwijs	-3,892		3,044		-2,906		-6,175	°	0,861		-2,465	
Migratieachtergrond												
Geen migratieachtergrond (ref.)												
Migratieachtergrond	5,047		2,954		1,129		4,852		3,851		9,908	*
R ²	0,170		0,106		0,217		0,062		0,098		0,130	

Significantieniveaus: *** p < 0,001; ** p < 0,01; * p < 0,05; ° p < 0,1

7.5. Besluit

Vrijwilligerswerk vervult waardevolle functies voor individu, organisaties en samenleving. Daarom is het belangrijk een goed zicht te hebben op het profiel en de motieven van vrijwilligers. Dergelijke inzichten kunnen ingezet worden om diverse profielen van vrijwilligers aan te trekken, te behouden en adequaat te ondersteunen. Het beschikbare onderzoek naar de specifiek Vlaamse situatie is echter beperkt. Gegevens van de meest recente Participatiesurvey zijn dan ook een welkome aanvulling op het bestaande onderzoek. In de analyse ervan schonken we bijzondere aandacht aan drie wederkerende bezorgdheden omtrent het vrijwilligerspotentieel.

Hoopvol is dat in normale – pandemieloze – omstandigheden maar liefst een kwart vrijwilligerswerk verricht. De analyses tonen tevens aan dat er geen genderverschillen zijn. Onze data identificeren echter ook een aantal uitdagingen. Zo ligt het percentage vrijwilligers anno 2020 significant lager dan in 2014, toen nog drie op de tien Vlamingen aangaf vrijwilligerswerk te verrichten. Daarnaast is een aanzienlijk deel, ongeveer de helft van de vrijwilligers, geen regelmatige maar een episodische vrijwilliger. Dat voedt de bezorgdheid bij organisaties en organisatoren over het behoud van die groep vrijwilligers en de ermee verbonden continuïteit van hun werking. Verder bleken de nieuwe vormen van vrijwilligerswerk die ten tijde van corona opdoken onvoldoende om het vrijwilligerspercentage stabiel te houden. Een verdere opdeling naar episodische en regelmatige vrijwilligers toont bovendien dat in 2022 vooral de regelmatige vrijwilligers weer actief waren. Mogelijk kan dit lagere percentage episodisch vrijwilligers nog wel toe te schrijven zijn aan het feit dat heel wat grote events en festiviteiten die vaak een beroep doen op tijdelijke vrijwilligers ook bij het derde meetmoment nog niet opnieuw plaatsgevonden hadden. Om hier uitsluitsel over te kunnen geven is evenwel meer recent bevolkingsonderzoek nodig.

In lijn met de internationale literatuur en de bezorgdheden die leven, verricht de jongste leeftijdsgroep minder vrijwilligerswerk dan de oudere leeftijdsgroepen en verrichten studenten minder vrijwilligerswerk dan wie al is afgestudeerd. Eveneens in overeenstemming met de literatuur stellen wij vast dat vooral bij de jongste vrijwilligers episodisch vrijwilligerswerk de bovenhand heeft. Kijken we naar de motieven van die jongste groep, dan is het zeker niet zo dat ze dat minder vanuit altruïstische en humanitaire waarden doen. Net als bij andere leeftijdsgroepen primeren die motieven en enkel bij de oudste leeftijdsgroep vormen altruïstische en humanitaire waarden een wat belangrijker motief. De jongste leeftijdsgroep combineert dit motief wel meer dan andere leeftijdsgroepen met loopbaangebonden motieven. Anderzijds vinden we dan weer dat persoonlijke ontwikkeling meer een motief vormt bij de oudste leeftijdsgroepen. Eerder dan generationele verschillen waarbij bij jongeren meer individualistische motieven overheersen, lijken onze bevindingen dus veeleer te wijzen op levensloopverschillen.

De resultaten tonen duidelijke sociale verschillen in deelname aan vrijwilligerswerk. Die liggen in lijn met sociale ongelijkheden die we bij andere participatievormen vaststellen. Dat is op zichzelf logisch aangezien vrijwilligers doorgaans gerekruteerd wor-

den uit de bestaande leden van organisaties. Vooral cultureel kapitaal en eigen verworven cultureel kapitaal (i.e. het eigen opleidingsniveau) is doorslaggevend: personen die hogeropgeleid zijn en ook studenten hebben een hogere kans op het verrichten van vrijwilligerswerk. Opvallend gegeven daarbij is dat opleiding vooral een effect heeft op het verrichten van regelmatig vrijwilligerswerk. Meer tijdelijk en episodisch vrijwilligerswerk trekt dus een breder publiek aan.

Economisch kapitaal hangt minder sterk samen met het al dan niet verrichten van vrijwilligerswerk. Een belangrijke vaststelling daarbij is wel dat motieven bij vrijwilligers die in minder comfortabele omstandigheden leven wel verschillen van vrijwilligers die financieel goed rondkomen. Op vier van de zes motieven – zelfbescherming, waarden, leren en persoonlijke vooruitgang – scoren zij hoger dan de personen die gemiddeld of goed rondkomen. Vooral opvallend is dat zij veel meer aangeven dan de andere twee groepen dat ze vrijwilligerswerk verrichten om persoonlijke problemen tegen te gaan. In het huidige onderzoek kon helaas niet ingegaan worden op de mate waarin die motieven of ook wel verwachtingen ten aanzien van het verrichten van vrijwilligerswerk ook vervuld werden. Maar sowieso vormt dit een belangrijk aandachtspunt voor de coördinatie en opvolging van vrijwilligers.

Migratieachtergrond bleek niet zo'n sterke relatie te vertonen met het verrichten van vrijwilligerswerk en de motieven van waaruit men vrijwilligerswerk verricht, mogelijk vanwege de selectiviteit van de groep van respondenten met een migratieachtergrond. Enkel personen met de Belgische nationaliteit, al dan niet in combinatie met een andere nationaliteit, en personen die voldoende het Nederlands machtig waren om deel te nemen aan een Nederlandstalige survey werden bevraagd. Desondanks deden we een aantal interessante vaststellingen. Zo zijn personen met een migratieachtergrond niet ondervertegenwoordigd bij de episodische vrijwilligers, wel bij de reguliere vrijwilligers. Tevens verrichten ze vaker vrijwilligerswerk om persoonlijke vooruitgang te realiseren.

Dat motieven belangrijke elementen vormen in het aantrekken, behouden en ondersteunen van vrijwilligers blijkt ook uit de verschillen die we op dit vlak vaststellen tussen vrouwen en mannen, die overigens in gelijke mate vrijwilligerswerk verrichten. In lijn met de internationale literatuur stellen we vast dat vrouwen veel meer vanuit altruïstische en humanitaire beweegredenen vrijwilligerswerk verrichten. Maar daarnaast is voor hen tevens de leerfunctie en persoonlijke vooruitgang belangrijker dan voor mannen.

Op basis van de analyseresultaten kunnen een aantal suggesties formuleren voor beleid, praktijk en onderzoek met betrekking tot vrijwilligerswerk.

Naar beleid en praktijk toe lijkt het ons ten eerste belangrijk meer aandacht te schenken aan diversiteitsbeleid en -management binnen vrijwilligerswerk. Beleids- en praktijkinitiatieven gericht op het aantrekken van diverse vrijwilligersprofielen, met speciale aandacht voor jongeren en personen met verschillende socio-economische achtergronden, om op die manier een meer inclusieve vrijwilligersgemeenschap te creëren, blijken noodzakelijk om ook die groepen toe te leiden naar meer regelmatig vrijwilligerswerk.

Het is tevens belangrijk dat organisaties zich meer bewust worden van de sociale geïmplicaties en verschillende motieven van vrijwilligerstypes om op die manier adequate ondersteuning en erkenning te kunnen bieden, vooral aan vrijwilligers die opgroeien of leven in minder gunstige omstandigheden.

Daarnaast wijzen de cijfers op het belang van ondersteuning specifiek gericht op episodische vrijwilligers. Episodisch vrijwilligerswerk trekt niet alleen meer jongeren aan, maar lijkt er ook beter dan het aanbod voor vaste vrijwilligers in te slagen maatschappelijk kwetsbare groepen aan te trekken als vrijwilligers. Het belang van episodisch vrijwilligerschap mag daarom niet onderschat worden. Het is dan ook belangrijk flexibele vrijwilligerskansen te bieden om diverse betrokkenheid te bevorderen. Om optimaal te kunnen steunen op vrijwilligers, is het belangrijk projecten en initiatieven te creëren die zowel regelmatige als episodische vrijwilligers aanspreken, waarbij rekening wordt gehouden met individuele motivaties. Met het oog op zowel kortetermijn- als langetermijnengagement is het tevens belangrijk de motivaties van jonge vrijwilligers en maatschappelijke kwetsbare groepen te begrijpen en vandaaruit programma's en initiatieven te creëren die inspelen op hun behoeften.

Naar onderzoek toe zien we een drietal mogelijke pistes voor verder onderzoek. Ten eerste is meer longitudinaal en/of recurrent onderzoek nodig om uit te wijzen of episodisch vrijwilligerswerk overgaat naar meer vaste vormen van vrijwilligerswerk over de levensloop. Er is nood aan diepgaand onderzoek naar generatie- en levensloopverschillen in vrijwilligersbetrokkenheid, de drijfveren van jonge vrijwilligers en de langetermijneffecten van vrijwilligerswerk op hun betrokkenheid. Ten tweede toont deze bijdrage wel welke motivaties mensen naar vrijwilligerswerk drijven, maar weten we niet in welke mate die motivaties en de bijhorende verwachtingen ook effectief ingevuld worden. Onderzoek dient na te gaan of de verwachtingen en motieven van vrijwilligers in lijn zijn met hun ervaringen en kan identificeren waar verbeteringen nodig zijn om verwachtingen en ervaringen meer op elkaar af te stemmen. Ten slotte is meer diepgaand onderzoek naar de impact van migratieachtergrond op vrijwilligerswerk noodzakelijk. Deze studie lichte al een tip van de sluier, maar onderzoek bij een bredere groep van personen met een migratieachtergrond is nodig om unieke behoeften en motivaties van vrijwilligers met een migratieachtergrond in kaart te brengen en strategieën om hun betrokkenheid te vergroten te ontwikkelen.

7.6. Literatuur

- Akhter-Khan, S. C., Hofmann, V., Warncke, M., Tamimi, N., Mayston, R., & Prina, M. A. (2023). Caregiving, volunteering, and loneliness in middle-aged and older adults: a systematic review. *Aging & Mental Health*, 27(7), 1233-1245.
- Almog-Bar, M., Ashkenazi-Anor, M., Hersberger-Langlooh, S. E., Compion, S., & Butcher, J. (2022). Age Is But a Number? An Exploration of Age Differences in Episodic Volunteering. *Voluntas: International Journal of Voluntary and Nonprofit Organizations*, 1-14.

- Borgonovi, F. (2008). Doing well by doing good. The relationship between formal volunteering and self-reported health and happiness. *Social Science & Medicine*, 66(11), 2321-2334.
- Boyd, M. (2009). *Official language proficiency and the civic participation of immigrants*. Paper presented at the Metropolis Language Matters Symposium, October.
- Chacón, F., Gutiérrez, G., Sauto, V., Vecina, M. L., & Pérez, A. (2017). Volunteer functions inventory: A systematic review. *Psicothema*, 29(3), 306-316.
- Clary, E. G., Snyder, M., Ridge, R. D., Copeland, J., Stukas, A. A., Haugen, J., & Miene, P. (1998). Understanding and assessing the motivations of volunteers: a functional approach. *Journal of Personality and Social Psychology*, 74(6), 1516.
- Cnaan, R. A., & Handy, F. (2005). Towards understanding episodic volunteering. *Vrijwillige Inzet Onderzocht*, 2(1), 29-35.
- Damian, E. (2019). Formal volunteering in Europe: Evidence across nations and time. *Cross-Cultural Research*, 53(4), 385-409.
- Dávila, M. C., & Díaz-Morales, J. F. (2009). Age and motives for volunteering: Further evidence. *Europe's Journal of Psychology*, 5(2), 82-95.
- De Bruyn, S., Lamberts, M., Plovie, E., Pollet, I., Schoffelen, J., Szekér, L., & Vermeersch, L. (2021). De toegankelijkheid van vrijwilligerswerk. Analyse van praktijk en beleid. Samenvatting.
- Dunn, J., Chambers, S. K., & Hyde, M. K. (2016). Systematic review of motives for episodic volunteering. *VOLUNTAS: International Journal of Voluntary and Nonprofit Organizations*, 27, 425-464.
- Eimhjellen, I. (2023). Capital, Inequality, and Volunteering: A Bourdieusian Perspective. *VOLUNTAS: International Journal of Voluntary and Nonprofit Organizations*, 34(3), 654-669.
- Einolf, C. J. (2011). Gender differences in the correlates of volunteering and charitable giving. *Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly*, 40(6), 1092-1112.
- Freeman, R. B. (1997). Working for nothing: The supply of volunteer labor. *Journal of Labor Economics*, 15(1, Part 2), S140-S166.
- Galen, L. W., Sharp, M., & McNulty, A. (2015). Nonreligious group factors versus religious belief in the prediction of prosociality. *Social Indicators Research*, 122, 411-432.
- Grant, S., Maass, S., Vetter, R., Harrington, R., O'Neil, K., McGlaughlin, P., & Good, T. (2020). The impact of volunteering: A multi-state study of 4-H youth development volunteers. *Journal of Youth Development*, 15(4), 32-50.
- Greenspan, I., & Walk, M. (2023). Informal Volunteering and Immigrant Generations: Exploring Overlooked Dimensions in Immigrant Volunteering Research. *VOLUNTAS: International Journal of Voluntary and Nonprofit Organizations*, 1-13.
- Greenspan, I., Walk, M., & Handy, F. (2018). Immigrant integration through volunteering: The importance of contextual factors. *Journal of Social Policy*, 47(4), 803-825.
- Grönlund, H., & Falk, H. (2019). Does it make a difference? The effects of volunteering from the viewpoint of recipients – A literature review. *Diaconia*, 10(1), 7-26.
- Güntert, S. T., Wehner, T., & Mieg, H. A. (2022). *Organizational, motivational, and cultural contexts of volunteering: The European view*. Springer Nature.
- Handy, F., & Greenspan, I. (2009). Immigrant volunteering: A stepping stone to integration? *Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly*, 38(6), 956-982.
- Haski-Leventhal, D., Hustinx, L., & Handy, F. (2011). What money cannot buy: The distinctive and multidimensional impact of volunteers. *Journal of Community Practice*, 19(2), 138-158.
- Helms, S., & McKenzie, T. (2014). Gender differences in formal and informal volunteering in Germany. *VOLUNTAS: International Journal of Voluntary and Nonprofit Organizations*, 25, 887-904.
- Hustinx, L. (2001). Individualisation and new styles of youth volunteering: An empirical exploration. *Voluntary action*, 3(2), 57-76.
- Hustinx, L. (2010). Institutionally individualized volunteering: Towards a late modern re-construction. *Journal of Civil Society*, 6(2), 165-179.

- Hustinx, L., Grubb, A., Rameder, P., & Shachar, I. Y. (2022). Inequality in volunteering: Building a new research front. *VOLUNTAS: International Journal of Voluntary and Nonprofit Organizations*, 33(1), 1-17.
- Ishizawa, H. (2015). Civic participation through volunteerism among youth across immigrant generations. *Sociological Perspectives*, 58(2), 264-285.
- Lancee, B., & Radl, J. (2014). Volunteering over the life course. *Social Forces*, 93(2), 833-862.
- Lee, Y. j., & Brudney, J. L. (2009). Rational volunteering: a benefit-cost approach. *International Journal of Sociology and Social Policy*, 29(9/10), 512-530.
- Meijeren, M., Lubbers, M., & Scheepers, P. (2023). Socio-structural determinants in volunteering for humanitarian organizations: A resource-based approach. *Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly*, 52(4), 1058-1076.
- Meyer, M., & Rameder, P. (2021). Who is in charge? Social inequality in different fields of volunteering. *VOLUNTAS: International Journal of Voluntary and Nonprofit Organizations*, 1-15.
- Musick, M. A., & Wilson, J. (2007). *Volunteers: A social profile*: Indiana University Press.
- Oesterle, S., Johnson, M. K., & Mortimer, J. T. (2004). Volunteerism during the transition to adulthood: A life course perspective. *Social Forces*, 82(3), 1123-1149.
- Principi, A., Lucantoni, D., Quattrini, S., Di Rosa, M., & Socci, M. (2022). Changes in volunteering of older adults in the time of the covid-19 pandemic: The role of motivations. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 19(22), 14755.
- Qvist, H.-P.Y. (2021). Hours of paid work and volunteering: Evidence from Danish panel data. *Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly*, 50(5), 983-1008.
- Smith, D. H. (1994). Determinants of voluntary association participation and volunteering: A literature review. *Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly*, 23(3), 243-263.
- Sveen, S., Anthun, K. S., Batt-Rawden, K. B., & Tingvold, L. (2023). Immigrants' Experiences of Volunteering; A Meta-Ethnography. *Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly*, 52(3), 569-588.
- Tooley, S., & Hooks, J. (2020). Accounting for volunteers: Enhancing organizational accountability and legitimacy. *Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly*, 49(1), 93-112.
- Wang, L., & Handy, F. (2014). Religious and secular voluntary participation by immigrants in Canada: How trust and social networks affect decision to participate. *VOLUNTAS: International Journal of Voluntary and Nonprofit Organizations*, 25, 1559-1582.
- Wiepking, P., Einolf, C.J., & Yang, Y. (2022). The Gendered Pathways Into Giving and Volunteering: Similar or Different Across Countries? *Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly*, 08997640211057408.
- Wilson, J. (2000). Volunteering. *Annual Review of Sociology*, 26(1), 215-240.
- Wilson, J. (2012). Volunteerism research: A review essay. *Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly*, 41(2), 176-212.
- Wilson, J., & Musick, M. (1997). Who cares? Toward an integrated theory of volunteer work. *American Sociological Review*, 694-713.
- Yamashita, T., Keene, J.R., Lu, C.-J., & Carr, D. C. (2019). Underlying motivations of volunteering across life stages: A study of volunteers in nonprofit organizations in Nevada. *Journal of Applied Gerontology*, 38(2), 207-231.
- Zhou, S., & Kodama Muscente, K. (2023). Meta-analysis of volunteer motives using the Volunteer Functions Inventory to predict volunteer satisfaction, commitment, and behavior. *Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly*, 52(5), 1331-1356.

7.7. Bijlage

Tabel 7.2. Volunteer Functions Inventory: overzicht functies en onderliggende stellingen

Zelfbescherming
Door vrijwilligerswerk te doen voel ik me minder eenzaam
Vrijwilligerswerk helpt me om te gaan met persoonlijke problemen
Vrijwilligerswerk is een goede manier om te ontsnappen aan mijn eigen dagelijkse zorgen
Waarden
Ik leef mee met mensen die het moeilijk hebben
Ik vind het belangrijk om anderen te helpen
Door vrijwilligerswerk kan ik positief bijdragen aan iets dat belangrijk voor me is
Carrière
Vrijwilligerswerk helpt me om kans te maken op een baan die ik graag zou willen
In het vrijwilligerswerk kan ik nieuwe contacten opdoen die me kunnen helpen in mijn carrière
Vrijwilligerswerk staat goed op mijn CV
Sociaal
Mijn vrienden doen vrijwilligerswerk
Mensen die ik ken hechten veel belang aan iets voor de samenleving doen
Anderen met wie ik omga hechten veel waarde aan vrijwilligerswerk
Leren
Door vrijwilligerswerk kan ik zaken op een andere manier bekijken
Door vrijwilligerswerk kan ik dingen leren in de praktijk
Door vrijwilligerswerk kan ik mijn eigen sterke punten ontdekken
Persoonlijke vooruitgang
Vrijwilligerswerk geeft mij het gevoel dat ik iets te betekenen heb
Door vrijwilligerswerk voel ik me beter over mezelf
Vrijwilligerswerk is een manier om nieuwe vrienden te maken

Hoofdstuk 8.

Van non-participanten tot cultuurveelvraters en alles daartussen

Een studie naar stabiliteit en verandering in Vlaamse participatieprofielen

Elke Van Dam, Jessy Siongers & John Lievens

8.1. Inleiding

In dit hoofdstuk onderzoeken we wat mensen in hun vrije tijd doen, hoe ze die invullen en hoe vaak ze aan welbepaalde activiteiten deelnemen. De beschikbare vrije tijd varieert van persoon tot persoon en is afhankelijk van de levensfase en de levensomstandigheden waarin mensen zich bevinden. Iemands vrije tijd is niet oneindig; bijgevolg maken we keuzes over hoe we die willen invullen en welke activiteiten we belangrijk vinden of graag doen. Die keuzes zijn niet willekeurig maar worden gevormd door iemands sociale achtergrond en de daarmee samenhangende socialisatiemechanismen (Caen, 2009; Falk & Katz-Gerro, 2016; Siebrasse & Wald-Fuhrmann, 2023; Willekens & Lievens, 2016). Hierdoor ontstaan vrijetijdspatronen die samenhangen met bepaalde profielen van mensen. Wanneer we die vrijetijdspatronen aanvullen met preferenties en attitudes, spreken we van leefstijlen. Leefstijlen verwijzen naar de manier waarop mensen hun leven organiseren, keuzes maken en hun dagelijkse activiteiten en gewoonten vormgeven. Hoe personen hun vrije tijd invullen, is dus onderdeel van hun leefstijl en het is dat deel waarop we ons in dit onderzoek concentreren: de vrijetijdspatronen van Vlamingen.

In de analyse van vrijetijdspatronen focussen we voornamelijk op uithuizige cultuurparticipatie. Een betere kijk daarop kan immers bijdragen tot een doelmatiger vrijetijds- en cultuurbeleid. De Vlaamse Overheid wenst hindernissen en drempels weg te werken opdat zoveel mogelijk mensen kunnen deelnemen aan cultuur (Beunen et al., 2016; Willekens & Lievens, 2016). Uit onderzoek blijkt dat er in Vlaanderen nog steeds een grote groep is die weinig participeert aan uithuizige culturele activiteiten (Lievens, 2011; Lievens et al., 2014; Mullens & Glorieux, 2019). Om die groep beter te begrijpen is

het goed een brede blik te hanteren en niet enkel te focussen op één vrijetijdsactiviteit. Inzicht in participatie in diverse vrijetijdsdomeinen (bv. zowel cultuur als sport, verenigingsleven, informele vrijetijdsparticipatie met gezin of vrienden) en de patronen die daarin naar voren komen, kunnen een meer genuanceerd beeld bieden van de vrijetijdsinvulling van de Vlaming.

Aan de hand van latente klasse-analyses groeperen we de respondenten die gelijkaardige patronen in hun vrijetijdsbesteding vertonen en zich van andere groepen onderscheiden, om vervolgens na te gaan welke demografische en socialisatiekenmerken de leden van die groepen typeren. We onderscheiden in die analyses twee luiken. In een eerste set van analyses gaan we op zoek naar patronen in uithuizige cultuurparticipatie in de periode van 2004 tot en met 2020. In een tweede luik verruimen we het gezichtsveld en gaan we op zoek naar meer algemene vrijetijdspatronen voor 2020 en 2021. Dat doen we omdat we bij de analyses van 2020 en 2021 in het bijzonder geïnteresseerd zijn in het effect van de COVID-19-pandemie op de vrijetijdspatronen. Ten gevolge van de sluiting van tal van cultuurhuizen en het annuleren van heel wat cultuurevents was cultuurparticipatie immers vaak niet mogelijk, waardoor cultuurparticipanten mogelijk op zoek gingen naar andere vormen van vrijetijdsparticipatie. Tevens kunnen we de brede waaier van activiteiten die we in de analyses van 2020 en 2021 gebruiken niet toepassen in de analyses van 2004 tot 2020 omdat in niet alle edities dezelfde activiteiten gemeten werden.

Alvorens we tot de analyses overgaan, zoomen we in volgende paragrafen eerst dieper in op de theoretische inzichten omtrent cultuur- en vrijetijdsparticipatie, alsook op de patronen die zich daarin voordoen. Daarbij besteden we bijzondere aandacht aan de sociale gelaagdheid van cultuur- en vrijetijdsparticipatie en participatiepatronen.

8.2. Sociale stratificatie van cultuur- en vrijetijdspatronen

Iemands leefstijl of hoe iemand zijn vrije tijd invult, is niet enkel een uiting van smaak; het vormt ook een indicator van iemands sociale status (Ho et al., 2021; van den Haak, 2020; van den Haak & Wilterdink, 2019). Die sociale status komt het sterkst tot uiting in cultuurparticipatie, zowel wanneer we naar de vorm of inhoud van een activiteit kijken als wanneer we de frequentie van het participeren beschouwen. Naargelang hun sociale status gaan individuen hun vrije tijd anders invullen en andere participatiepatronen vertonen (Mutz & Müller, 2021). Hierdoor herbevestigen de hogere statusgroepen hun sociale status en genieten ze van de voordelen die bij die positie horen.

Een toonaangevend concept bij cultuurparticipatie en sociale status blijft nog steeds het cultureel kapitaalbegrip van Bourdieu (Caen, 2009; Ho et al., 2021). Bourdieus kapitaaltheorie onderscheidt drie vormen van kapitaal, namelijk economisch, sociaal en

cultureel kapitaal, die onderling verbonden zijn en elkaar kunnen versterken of compenseren (Mutz & Müller, 2021; Notten et al., 2015). Van die drie kapitaalsvormen is cultureel kapitaal het sterkst bepalend voor iemands vrijetijdsinvulling. Het omvat de kennis, competenties, normen en waarden die individuen verwerven via socialisatie en symboliseert hun sociale status (Bihagen & Katz-Gerro, 2000). Cultureel kapitaal is immers bepalend voor iemands leefstijl, waarbij een hoge mate van cultureel kapitaal samengaat met een leefstijl die binnen onze huidige samenleving, en voornamelijk de dominante klassen, als legitiem naar voren wordt geschoven (De Baere et al., 2017; Van Den Haak & Wilterdink, 2019; Willekens & Lievens, 2016). Hogere statusgroepen zetten hun cultureel kapitaal in om hun dominante en betere positie te behouden en door te geven aan hun kinderen (Bihagen & Katz-Gerro, 2000). Op die manier worden maatschappelijke ongelijkheden in stand gehouden en gereproduceerd, en bepalen dominante groepen welke leefstijl legitiem is en wat als algemene maatschappelijke norm wordt gepercipieerd. In Westerse samenlevingen dient cultureel kapitaal bijgevolg als een belangrijke indicator van sociale status (Lagaert & Roose, 2018). Maar het krijgt enkel dat karakter doordat een samenleving een bepaald smaakpatroon als legitiemer percipieert en er meer waarde en autoriteit aan toekent (Mihelj et al., 2019). Cultureel kapitaal kan op verschillende manieren verworven worden; socialisatie thuis of op school vormen de twee belangrijkste kanalen (Van Hek & Kraaykamp, 2015; Willekens & Lievens, 2014; Willekens et al., 2014). Kinderen die opgroeien in een cultuurrijk gezin krijgen van thuis uit al heel wat cultureel kapitaal mee. Daarnaast dichte Bourdieu onderwijs een zeer belangrijke rol toe omdat hij onderwijs beschouwde als een instelling die klassegebonden leefstijlen legitimeert en overdraagt. Dat leidt ertoe dat kinderen die al meer kapitaal van thuis uit meekrijgen ook meer voordelen op school ervaren omdat hun leefstijl op school wordt gereproduceerd en er meer waarde aan wordt gehecht (Mihelj et al., 2019).

Recenter onderzoek uit evenwel kritiek op die rigide en enigszins simplistische visie van Bourdieu. Zo benadrukt DiMaggio (1982) dat cultureel kapitaal niet alleen wordt doorgegeven van generatie op generatie, maar ook kan worden verworven door actieve deelname aan culturele praktijken en instituties zoals onderwijs (weliswaar binnen bepaalde institutionele en sociale beperkingen). Onderwijs kan bijgevolg ook voor sociale mobiliteit zorgen waardoor personen via onderwijs cultureel kapitaal verwerven en dat kunnen gebruiken om hun sociale positie te verbeteren (Blaskó, 2003; Daenekindt, 2015). Onderwijs is dus niet enkel een instelling die het al aanwezige cultureel kapitaal versterkt (Van Hek & Kraaykamp, 2015) en reproduceert (cf. Bourdieu) maar het produceert ook nieuw cultureel kapitaal en kan het speelveld effenen. Verder toont onderzoek aan dat socialisatie ook nog op latere leeftijd kan plaatsvinden (Ho et al., 2021; Van Hek & Kraaykamp, 2015). Dergelijk onderzoek voegt toe dat smaakpatronen ook tijdens de volwassenheid kunnen veranderen en zich doorheen het gehele leven verder kunnen ontwikkelen, en dat bijvoorbeeld sociale netwerken (vrienden, familie, partner ...) en transitie in de levensloop (bv. het krijgen van kinderen) die mee vormgeven. Niet enkel de primaire socialisatie bepaalt dus iemands cultuurparticipatie.

Ook het werk van Peterson vormt een belangrijke aanvulling en actualisering op Bourdieus theorie (van den Haak & Wilterdink, 2019; Willekens et al., 2014). Bourdieu baseert zijn theorie op een indeling van elite versus lagere klasse (*highbrow* versus *lowbrow*) die samenhangt met een bepaalde leefstijl en participatiepatroon (van den Haak, 2020). Peterson stapt van die indeling af en introduceert de concepten 'culturele omnivoor' en 'culturele univoor' (Peterson, 1992; Peterson & Kern, 1996). Culturele omnivoren hebben een breed en divers smaakpatroon en voegen zowel *highbrow* als *lowbrow* culturele activiteiten toe aan hun participatiepatroon. Culturele univoren daarentegen tonen enkel (of vooral) interesse in één, doorgaans populaire, vorm van cultuur. Vooral bij jongere generaties wordt een dergelijk meer eclectisch smaak- en participatiepatroon waargenomen (Christin, 2012). Bovendien slinkt de interesse in *highbrow* cultuur bij de jongere generaties en voegen zij in toenemende mate *lowbrow* cultuur toe aan hun smaakpatroon (Priour & Savage, 2013; Purhonen et al., 2011; van den Haak, 2020). Onderzoek ondersteunt die trend maar vindt geen bewijs voor het univore smaakpatroon dat samenhangt met een lage sociale status (Mutz & Müller, 2021). De lagere klassengroepen participeren vooral weinig actief aan cultuur en vertonen weinig interesse in het culturele aanbod.

Sullivan en Katz-Gerro (2007, 2010) verfijnen het participatiedebat verder door een onderscheid te maken tussen het scala aan verschillende activiteiten dat een persoon kiest en de frequentie van dergelijk participatiegedrag. Op basis daarvan introduceren ze het begrip *cultural voraciousness* (culturele vraatzucht), een begrip dat complementair is aan het concept van de culturele omnivoor. Culturele *voraciousness* maakt geen onderscheid tussen hogere en lagere culturele smaken, maar weerspiegelt eerder een kwantitatieve dimensie van vrijetijdsbesteding. Het concept van *voracious* of vraatzuchtige culturele consumptie is gebaseerd op de mate van deelname aan verschillende vrijetijdsactiviteiten buitenshuis en heeft betrekking op zowel het bereik van die activiteiten (die de diversiteit van iemands culturele repertoire weerspiegelen) als de frequentie van deelname aan die activiteiten.

Beide concepten, culturele *omnivoriteit* en *voraciousness*, kunnen gelinkt worden aan sociale status. Bij de hogere statusgroepen bestaat er een onverzadigbare drang om de vrije tijd zo goed mogelijk te vullen met allerlei activiteiten en fungeert een drukke participatieagenda als een hoge sociale-statusindicator (Sullivan & Katz-Gerro, 2007). Dit sluit aan bij het *voraciousness*-patroon. Daarnaast fungeert het culturele omnivoorpatroon als een nieuwe sociale-statusindicator; een hoge sociale status wordt niet lager gekenmerkt door exclusief aan *highbrow* cultuur te participeren maar wordt net gekenmerkt door een breed en divers smaakpatroon (Willekens & Lievens, 2016). Toch zal de culturele omnivoor in dit brede en diverse patroon nog steeds een onderscheid maken in cultuuractiviteiten om zich op die manier te onderscheiden van de lagere klassen (van den Haak & Wilterdink, 2019). Zoals hierboven beschreven, vullen beide concepten elkaar aan, en een hogere sociale status wordt dus gekenmerkt door een divers cultuurpatroon (omnivoriteit) en veel participeren (*voraciousness*) (Sullivan & Katz-Gerro, 2007). Ook hier bestaat er een sterke link met onderwijs en vertonen hogeropgeleiden een meer omnivoor en *voracious* participatiepatroon dan laagopgeleiden (Feder, 2023;

Katz-Gerro & Sullivan, 2010, 2023; Sullivan, 2007; Vander Stichele & Laermans, 2006). Naast de samenhang met onderwijs is er ook een, zij het minder sterke, link met andere indicatoren zoals de sociale status van een job (Katz-Gerro & Sullivan, 2010, 2023) en inkomen (Feder, 2023). Sociale status hangt zeer sterk samen met opleiding en kan tevens als een indicator voor cultureel kapitaal worden beschouwd, terwijl inkomen een indicator vormt voor economisch kapitaal. Hoewel inkomen ook sterk gerelateerd is aan opleiding (Moonen, 2012), blijkt uit onderzoek dat het opleidingsniveau een sterker effect heeft op de participatie en dus meer bepalend is voor participatiepatronen dan inkomen. Willekens en Lievens (2016) nuanceren dit door aan te geven dat inkomen niet zozeer iemands interesse in cultuur beïnvloedt, maar wel de frequentie van participatie mee bepaalt. Katz-Gerro & Sullivan (2023) stellen eveneens dat frequente participatie aan uithuizige culturele activiteiten enkel mogelijk is voor wie daarvoor de financiële middelen en tijd heeft. In het licht van het concept *cultural voraciousness* zou economisch kapitaal daarom meer relevant kunnen zijn. Om zowel de relatie met cultureel en economisch kapitaal mee te nemen, bestuderen we in dit hoofdstuk de rol van zowel de opleiding als het inkomen van de respondenten. Daarnaast analyseren we zowel de inhoud als de frequentie van de participatie.

8.3. Verschillen in vrijetijds- en cultuurparticipatie

Tal van studies relateerden vrijetijdsinvulling en participatiepatronen al aan persoons- en sociale achtergrondkenmerken (zie bv. Lievens et al., 2011, 2014; Martínez-Martínez et al., 2021; Siebrasse & Wald-Fuhrmann, 2023; Siongers & Lievens, 2022, 2023). In de vorige paragraaf kwamen opleidingsniveau en inkomen al aan bod, in dit deel bouwen we daarop voort en gaan we dieper in op de samenhang met gender, leeftijd en woonplaats.

8.3.1 Gender

Vrijetijdsbesteding in het algemeen en specifiek cultuurparticipatie zijn gendergebonden (Katz-Gerro & Sullivan, 2010, 2023; Mullens & Glorieux, 2019; Siongers & Lievens, 2014; Spruyt & Siongers, 2014). Genderverschillen uiteten zich op twee manieren. Ten eerste doen er zich verschillen voor in de frequentie van participatie. Daarnaast tekenen er zich ook genderverschillen af in de aard van participatie.

Verschillen in de frequentie van participatie zijn gerelateerd aan het feit dat tijdsdrempels een belangrijkere rol spelen bij vrouwen dan bij mannen. Vrouwen beschikken over minder actieve, intensieve, individuele vrije tijd (Mattingly & Bianchi, 2003), wat vooral sterk tot uiting komt in de levensfase waarin vrouwen voltijds werken combineren met (kleine) kinderen (Bihagen & Katz-Gerro, 2000; Martínez-Martínez et al., 2021; Mullens

& Glorieux, 2019). In heel wat gezinnen komen het huishouden en de zorg voor kinderen nog steeds grotendeels bij de vrouw terecht, waardoor ze minder vrije tijd heeft; bovendien zorgt het er ook voor dat de vrije tijd van vrouwen meer gefragmenteerd is dan bij mannen (Mullens & Glorieux, 2019; Willekens & Lievens, 2016). Dat zorgt ervoor dat ze hun vrije tijd anders invullen en meer keuzes moeten maken in hun vrijetijdsbesteding, wat aldus ook hun participatiepatroon beïnvloedt. Zo vertonen volgens meerdere studies mannen een meer *voracious* of vraatzuchtig participatiepatroon dan vrouwen (Katz-Gerro & Sullivan, 2010, 2023; Mullens & Glorieux, 2023). Dat geldt in het bijzonder voor vrouwen met een lagere sociale status; vooral zij ervaren beperkingen in hun vrijetijdsactiviteiten.

Kijkt men naar de inhoudelijke keuzes, dan participeren vrouwen meer dan mannen aan *highbrow* culturele activiteiten zoals het bijwonen van operavoorstellingen en het bezoeken van musea (Bihagen & Katz-Gerro, 2000; Christin, 2012; Lagaert & Roose, 2018; Lizardo, 2006; Mullens & Glorieux, 2019; Siongers & Lievens, 2014; Spruyt & Siongers, 2014; Willekens & Lievens, 2016).

8.3.2 Leeftijd

Een constante vaststelling in onderzoek is de relatie tussen leeftijd, smaken en participatie (De Baere et al., 2017; Purhonen et al., 2011; Siebrasse & Wald-Fuhrmann, 2023; Vander Stichele & Laermans, 2006). Bij jongere leeftijdsgroepen worden meer omnivore (Christin, 2012) en meer *voracious* participatiepatronen vastgesteld (Sullivan & Katz-Gerro, 2007). Variaties in participatiepatronen naargelang de leeftijd kunnen worden verklaard aan de hand van zowel leeftijds- als generatie-effecten, waarbij de eerste verwijzen naar de veranderingen over de levensloop van een persoon en de laatste naar het feit dat personen beïnvloed worden door gebeurtenissen, sociaal-economische omstandigheden, culturele veranderingen ... die plaatsvinden in de periode dat men opgroeit (Reeves, 2015). Op basis van eenmalige meetmomenten zoals de Participatiesurvey is het echter niet mogelijk deze twee effecten van elkaar te onderscheiden. We spreken daarom verder in dit hoofdstuk over leeftijdsverschillen, wetende dat die een samenloop zijn van leeftijds- en generatie-effecten.

Uit empirisch materiaal blijkt dat leeftijd zowel gerelateerd is aan iemands interesse en smaakvorming als aan de frequentie, de inhoud en het doel van de activiteiten waaraan men deelneemt (Lizardo & Skiles, 2016; van den Haak & Wilterdink, 2019). Zo kiezen ouderen meer voor opbeurende activiteiten waarbij gezelligheid een centrale rol speelt, tonen ze meer interesse in oude kunst, landschapskunst enzovoort, en participeren ze meer in *highbrow* culturele activiteiten (Badisco et al., 2008). Jongeren daarentegen tonen meer belangstelling voor hedendaagse cultuur zoals moderne kunst en voor populaire cultuur zoals popmuziek (Badisco et al., 2008; Vander Stichele & Laermans, 2006) en gaan meer op zoek naar een geheelbeleving (Mutz & Müller, 2021). Onderzoek toont aan dat ook de frequentie van participatie varieert naargelang de leeftijd (Roose et al., 2012). Vanwege onder meer beperkingen op vlak van mobiliteit en gezondheidsredenen

participeren ouderen minder en kiezen ze voor minder actieve vormen van cultuurparticipatie (De Baere et al., 2017). Jongeren geven de voorkeur aan actieve vormen en brengen het grootste deel van hun vrije tijd buitenshuis door (Caen, 2009). Daarnaast stelt onderzoek dat culturele omnivoriteit meer aanwezig is bij de jongere dan bij de oudere leeftijdsgroepen (De Baere et al., 2017; Siebrasse & Wald-Fuhrmann, 2023; Vander Stichele & Laermans, 2006; Vlegels & Lievens, 2017). Ook hier is het vaak moeilijk om onderscheid te maken tussen verschillen naar leeftijd (verschillen over de levensloop) en verschillen naar generatie (het effect van opgegroeid te zijn in andere, ook culturele, omstandigheden).

8.3.3 Woonplaats

Ten slotte relateren we woonplaats aan vrijetijdsparticipatie. Zowel het aanbod van vrijetijds- en cultuuractiviteiten als de fysieke toegankelijkheid en afstand tot dat aanbod kunnen iemands participatiepatroon bepalen (Badisco et al., 2008; Feder, 2023; Martínez-Martínez et al., 2021). Onderzoek bevestigt dat locatie een belangrijke factor is in zowel de beslissing om al dan niet te participeren aan cultuur als in de frequentie van participeren (Badisco et al., 2008). Personen die in stedelijke regio's wonen, participeren meer aan *highbrow* cultuur en zijn vaker meer cultureel omnivoor (Cutts & Widdop, 2017; Savage et al., 2018). Ten slotte stelt men in een stedelijke context ook meer *voracious* cultuurparticipatie vast (Katz-Gerro & Sullivan, 2023), wat vaak wordt gerelateerd aan het ruimere cultuuraanbod in grote steden. Voorzichtigheid blijft wel geboden in het leggen van dergelijke causale verbanden. Wonen in de stad kan participatie positief beïnvloeden en resulteren in een meer omnivoor en *voracious* cultuurparticipatiepatroon vanwege de nabijheid en de toegankelijkheid van een uitgebreider aanbod. Aan de andere kant vormt dit makkelijk toegankelijke en ruime aanbod mogelijk ook een aantrekkingspunt voor personen die sowieso al interesse tonen in kunst en cultuur. Ongeacht de richting van een dergelijk verband, verwachten we in lijn met vorig onderzoek dat respondenten wonend in een stedelijke context meer kans maken om een omnivoor en *voracious* participatiepatroon te vertonen dan mensen die in minder verstedelijkte gebieden wonen.

8.4. Van cultuurparticipatiepatronen naar bredere vrijetijdspatronen

De hierboven besproken concepten zoals cultureel kapitaal, culturele omnivoriteit en *voraciousness* komen niet alleen voor in onderzoek naar cultuurparticipatie, maar hebben ook hun weg gevonden naar onderzoek over de bredere vrijetijdsparticipatie en andere vrijetijdsdomeinen zoals sport (Glorieux et al., 2010; Stempel, 2020; Widdop et al., 2016). Het patroon van de omnivoor en/of de veelvraat (*voracious participant*) komt in vrijwel elke studie over vrije tijd naar voren (Alderson et al., 2007; Cutts & Widdop, 2017; Katz-Gerro & Jæger, 2013; Sintas & Alvarez, 2002; Stempel, 2020; Sullivan

& Katz-Gerro, 2007). Net zoals bij cultuurparticipatie vinden we dat omnivoriteit en voraciousness samengaan met kenmerken zoals een hogere sociale status, hogere opleiding, meer cultureel kapitaal en meer financiële middelen (Stalker, 2011). En ook hier wordt vastgesteld dat personen met een omnivoor vrijetijdspatroon dit in een bredere context inzetten als een indicator van hun sociale status. Ook Bourdieus kapitaaltheorie wordt toegepast in andere domeinen van de vrije tijd (zie bv. voor sport Lefèvre et al., 2020; Van Tuyckom & Scheerder, 2010) en naargelang de activiteit komt een andere vorm van kapitaal (cultureel, sociaal of economisch) meer naar de voorgrond. Toch ziet men dat cultureel kapitaal in bredere vrijetijdspatronen een belangrijke rol blijft spelen (Boppart & Ngai, 2021; Moulin, 2023; Stalker, 2011) en ook daar als statusindicator gebruikt wordt en dient om de groepsgrenzen af te bakenen (Gemar, 2020; Van Tuyckom & Scheerder, 2010). In andere vrijetijdsactiviteiten wordt er eveneens een onderscheid gemaakt tussen activiteiten die gepercipieerd worden als *highbrow* en *lowbrow*, en die hangen eveneens samen met sociale status (Stempel, 2020).

Aansluitend is het effect van persoonskenmerken en socialisatie ook empirisch waarneembaar in andere vrijetijdsdomeinen. Uit onderzoek blijkt dat persoonskenmerken als gender en leeftijd ook duidelijk gerelateerd zijn aan andere vormen van vrijetijdsparticipatie (Katz-Gerro & Sullivan, 2010; Lagaert et al., 2019; Lefèvre et al., 2020; Silver & Mock, 2022; Stalker, 2011; Yerkes et al., 2020). Zo kiezen vrouwen en mannen voor andere sportactiviteiten (Lagaert et al., 2019; Mutz & Müller, 2021), en verschilt de kwaliteit van hun vrije tijd (Yerkes et al., 2020) alsook de frequentie van participatie (Azevedo et al., 2007). Het effect van leeftijd is niet rechtlijnig (Willekens & Lievens, 2016). Er tekenen zich leeftijdsverschillen af in de activiteiten die men onderneemt en in de beschikbare tijd, maar het is vooral de combinatie van leeftijd met een slechte gezondheid of verminderde mobiliteit die negatieve gevolgen heeft voor de vrijetijdsparticipatie (Stalker, 2011). Ook bij bredere vrijetijdspatronen spelen cultureel kapitaal, opleidingsniveau en gezinssocialisatie een belangrijke rol. Net zoals cultuurparticipatie zorgen die voor meer en diversere participatie (Gracia, 2015; Mutz & Müller, 2021; Scheerder & Vos, 2011; Stalker, 2011).

8.5. Methode

In de analyses zullen we de hierboven beschreven sociale en persoonskenmerken relateren aan zowel patronen voor uithuizige cultuurparticipatie als meer algemene vrijetijdspatronen.

We voeren twee reeksen van analyses uit om de participatieprofielen in Vlaanderen in kaart te brengen. Een eerste reeks van analyses maakt gebruik van de Participatiesurveys uit 2004, 2009, 2014 en 2020 en gaat na in welke mate participatieprofielen dezelfde gebleven zijn over een periode van ruim vijftien jaar. In een tweede reeks van analyses maken we gebruik van de Participatiesurvey van 2020 en 2021. We onderzoeken die jaren apart omdat we willen weten of de patronen en profielen van voorgaande jaren

zich tijdens de COVID-19-pandemie hebben voortgezet of dat de pandemie heeft geleid tot nieuwe patronen en profielen in vrijetijdsbesteding. Meer gedetailleerde informatie over de Participatiesurvey is te vinden in de inleiding van dit boek.

We maken gebruik van latente klasse-analyse (LCA) om de participatiepatronen te traceren. Deze techniek zoekt naar een zo beperkt mogelijk aantal groepen van mensen die onderling zo verschillend en intern zo homogeen mogelijk zijn. Die groepen noemen we clusters of profielen. De clusters worden gevormd op basis van deelname aan verschillende types van activiteiten en de frequentie waarin de respondenten eraan participeren. Bij beide analyses werken we met een samengestelde dataset,²⁴ wat inhoudt dat we de informatie van de verschillende jaren samenvoegen en de clusters op de samengestelde dataset baseren. Voor het maken van de clusters focussen we op de uithuizige culturele activiteiten die worden vermeld in tabel 8.1.

Tabel 8.1. Onderliggende activiteiten per variabele (metingen 2004 tot en met 2020)

Variabele	Bevat
Bioscoopbezoek	Bioscoopcomplex met het grote nieuwe filmaanbod; kleinschalige bioscoop met beperkter aanbod; film in cultuur- of gemeenschapscentrum; andere zalen (bv. filmmuseum, filmclub, of een lokaal waar sporadisch films worden vertoond).
Concertbezoek klassieke muziek	Concert met barokmuziek of klassieke muziek; operette; operavoorstelling; orgel- of beiaardconcert.
Concertbezoek lichte muziek	Concert met soul of funk; concert met rock- of popmuziek; concert met house, techno, dj-set; concert met wereldmuziek; concert met folk of country; concert met populaire Vlaamse muziek, schlagers of levenslied; concert met jazz of blues; concert met R&B, hiphop of rap; concert met kleinkunst of chansons; concert met fanfare, harmonie, brassband of parademuziek.
Bezoek kunstmusea	Museum of tentoonstelling voor oude of schone kunsten; museum of tentoonstelling voor hedendaagse of actuele kunst; museum of tentoonstelling voor toegepaste kunst, mode, diamant, juwelen, design, strips.
Bezoek andere musea	Museum of tentoonstelling voor natuurkunde, technologie of wetenschap; museum of tentoonstelling voor geschiedenis, heemkunde, volkskunde of archeologie; ander museum of tentoonstelling.
Erfgoedbezoek	Historische wandeling (al dan niet begeleid); historische gebouwen; kerken of monumenten; voordracht over geschiedenis van gebouw of monumenten; herdenkingsfeesten of historische optochten.
Bijwonen kunstige podiumkunsten	Balletvoorstelling; hedendaagse dansvoorstelling (bv. Rosas, Vandekeybus ...); volksdans of etnische dans; toneelvoorstelling; theater waarin meerdere disciplines (bv. dans, film, muziek ...) worden vermengd.
Bijwonen andere podiumkunsten	Streetdance, urban dance ...; circus; musicalvoorstelling; revue of show; cabaret of stand-upcomedy; straattheatervoorstelling; andere voorstelling.

Bron: Participatiesurvey (PaS) 2004 tot 2020

24 Bij de beide reeksen van analyses zien we aan de hand van de statistische coëfficiënten m.b.t. modelfit en correlaties dat er qua clusteroplossing weinig verschil is tussen de aparte datasets en de samengestelde dataset. In de analyses in dit hoofdstuk maken we daarom gebruik van de samengestelde dataset.

Om de frequentie van deelname te meten, onderscheiden we bij elk van deze activiteiten drie categorieën, namelijk niet deelgenomen, occasionele participatie (een of twee keer de voorbije zes maanden) en frequente participatie (drie of meer keer de voorbije zes maanden).

In de tweede reeks van analyses (2020 en 2021) breiden we deze set van activiteiten uit met de activiteiten vermeld in tabel 8.2. We voegen deze variabelen toe voor 2020 en 2021. Vanwege de COVID-19-maatregelen waren heel wat cultuuractiviteiten niet of slechts beperkt mogelijk in 2021 en, zoals hoger aangegeven, gingen personen mogelijk op zoek naar alternatieven voor cultuurparticipatie.

Tabel 8.2. Onderliggende activiteiten per variabele: toegevoegde indicatoren voor de vergelijking van 2020 en 2021

Variabele	Bevat
Bibliotheekbezoek	Alle openbare bibliotheken binnen Vlaanderen.
Bezoek cultuurcentra	Alle cultuur- of gemeenschapscentra binnen Vlaanderen.
Vrijetijdsgedrag: met gezin	Bezoek pretpark; verzorging kinderen; ontspanning met kinderen; thuis met het gezin; uithuizige activiteiten met het gezin.
Vrijetijdsgedrag: sociaal contact	Vrienden ontmoeten; familie ontmoeten; activiteit met vrienden.
Vrijetijdsgedrag: lifestyle	Uit eten; wellness; shoppen.
Beoefenen amateurkunsten	Dansen; toneel, figurentheater, vertellen, mime; creatieve kunst-fotografie; schilderen, tekenen of grafisch werk; beeldhouwen, boetseren, keramiek of pottenbakken; zingen; muziekinstrument bespelen; op een andere manier muziek maken; creatief schrijven ongeacht de literaire vorm; film, video, multimedia of computerkunst, niet alleen filmpjes van op vakantie of van familiefeesten; creatief werken met textiel zoals borduren, haken, patchwork, naaien, weven; creatief werken met bloemen en planten zoals bloemschikken.
Lezen	Literaire romans; andere romans (spannende boeken, romantische verhalen, boeken over historische gebeurtenissen); dichtbundels/poëzie; boeken over filosofie, menswetenschappen, geschiedenis; doe-boeken (koken, hobby-boeken, knutselboeken, tuinboeken); vakantie- en reisgidsen; kinder- en jeugdboeken (jonger dan 16 jaar); strips, <i>graphic novel</i> .
Verenigingsleven	Sociaal-culturele verenigingen (religieuze of levensbeschouwelijke organisatie, jeugthuizen, hobbyclub ...); sportvereniging; overige verenigingen (politieke partij, gemeentelijke cultuurraad ...).
Sportbeoefening	Recreatief fietsen; fitness; wandelsport; loopsport; recreatief zwemmen; voetbal; tennis; badminton; wielertoerisme; conditietraining; wintersport; lichaams oefeningen; danssport; yoga; ...
Kijkgedrag actua	Nieuws en duiding; sport; cultuurmagazine; documentaires.
Kijkgedrag film	Internationale series en films; Vlaamse films.
Kijkgedrag entertainment	Vlaamse series; amusements-; quiz; comedy- of spelprogramma's; reality of lifestyleprogramma's; soaps.

Bron: PaS 2020 en 2021

Voor bibliotheekbezoek en cultuurcentra gebruiken we dezelfde manier van meten als bij de culturele uithuizige activiteiten, namelijk geen participatie, occasionele participatie (een of twee keer de voorbije zes maanden) en frequente participatie (drie of meer keer de voorbije zes maanden). Bij de sociale contacten, lifestyle en kijkgedrag delen we de respondenten op in personen die de activiteit zelden of nooit doen, personen die dat soms doen en personen die dat vaak doen. Sociale contacten delen we op in activiteiten met het gezin en activiteiten met de ruimere familie of vrienden. Inzake amateurkunsten onderscheiden we de personen die de afgelopen zes maanden minstens maandelijks amateurkunsten beoefend hebben van degenen die dat minder dan maandelijks of niet gedaan hebben. Leesgedrag onderscheidt respondenten die in dezelfde tijdspanne (zes maanden) wel gelezen hebben van hen die dat niet gedaan hebben. Ten slotte meten we deelname aan het verenigingsleven (wel of niet) in het afgelopen jaar en het gemiddelde aantal uren sportbeoefening per week.

Uit de latente klasse-analyses die we op de samengestelde dataset van 2004 tot 2020 uitvoerden komt, rekening houdend met de statistische coëfficiënten voor modelfit en de inhoudelijke samenstelling van de clusters, het model met vier clusters als best passend naar voren. Bij de data van 2020 en 2021 is dat een vijfclustermodel.

We gaan vervolgens op zoek naar de manier waarop de patronen gestructureerd zijn, en zoeken daarbij naar de kenmerken die de patronen van elkaar onderscheiden. Dat betekent dat er gekeken wordt naar welke kenmerken de kans bepalen of vergroten tot het al dan niet behoren tot een welbepaalde cluster, waarbij we telkens één cluster afzetten tegen alle andere clusters. We doen dat aan de hand van logistische regressie-analyses, waarbij we de hierboven besproken kenmerken gender, leeftijd, woonplaats, diploma en subjectief inkomen inbrengen. We onderscheiden vier leeftijdsgroepen (15- tot 30-jarigen, 31- tot 45-jarigen, 46- tot 60-jarigen en 61- tot 86-jarigen), bij gender gebruiken we de binaire opdeling van vrouw en man, en bij woonplaats wordt eveneens een tweedeling gebruikt. Hierbij worden op basis van de VRIND-verstedelijkingsindicator grootsteden, centrumsteden (bv. Antwerpen, Gent, Aalst, Hasselt) en ander stedelijk gebied afgezet tegenover niet of minder verstedelijkt gebied (m.n. grootstedelijke rand, stedelijk gebied rond Brussel, overgangsgebieden en platteland).²⁵ Bij diploma onderscheiden we drie groepen (lager secundair onderwijs, hoger secundair onderwijs, hoger onderwijs). Studenten worden niet als een aparte categorie toegevoegd maar worden ondergebracht bij de respondenten met een diploma hoger secundair onderwijs.²⁶ Subjectief inkomen geeft weer hoe respondenten zelf ervaren rond te komen met het beschikbare gezinsinkomen (geen moeite om rond te komen tegenover wel moeite). Daarnaast voegen we ook primaire socialisatiekenmerken toe, dit zijn indicatoren die

25 Overijse en de Panne zijn voorbeelden van gemeenten die in deze classificatie worden beschouwd als overgangsgebied; Gooik is een voorbeeld van een plattelandsgemeente.

26 We hebben de analyses ook uitgevoerd met de categorie studenten apart maar dat leidde niet tot betekenisvolle verschillen in de effecten, daarom opteerden we ervoor te werken met drie categorieën.

de invloed van het ouderlijk milieu in kaart brengen, namelijk het opleidingsniveau van de ouders en of die aan cultuur participeerden toen de respondent tussen 12 en 14 jaar oud was. Bij het opleidingsniveau van de ouders maken we een onderscheid tussen drie groepen (beide ouders niet hogeropgeleid, één ouder hogeropgeleid, beide ouders hogeropgeleid). Cultuurparticipatie van de ouders wordt gemeten via een dichotome variabele (ouders participeerden aan cultuur versus ouders participeerden niet aan cultuur).

8.6. Resultaten

In het volgende deel beschrijven we eerst de analyses naar cultuurpatronen en -profielen over de vier metingen of over de jaren heen (2004 tot 2020). Vervolgens doen we hetzelfde voor de clusters uit 2020 en 2021.

8.6.1 Cultuurparticipatie van 2004 tot 2020: patronen en profielen

De analyses tonen aan dat in de metingen van 2004 tot 2020 dezelfde cultuurparticipatieprofielen terugkeren. Tabel 8.3 geeft de samenstelling van de clusters weer aan de hand van de participatievormen die gebruikt werden voor het onderscheiden van de clusters. De grootste cluster (43%) bestaat uit mensen die weinig aan uithuizige cultuur participeren, we noemen hen daarom de *thuisblijvers*. *Thuisblijvers* nemen het minst deel aan elk van de voorgelegde activiteiten. Enkel een bioscoop bezocht men wel eens de voorbije zes maanden, zij het ook slechts af en toe. Zo bezocht 16,7% een of twee keer een bioscoop en ging 7,1% meer dan drie keer. Voor elk van de opgenomen activiteiten geldt dat de participatiegraad het laagst ligt bij deze groep.

De tweede cluster, de *erfgoed- en museumbezoekers*, omvat 24,2% van de respondenten. Deze groep participeert het meest aan erfgoed en musea en meer dan de helft van deze groep (58%) bezoekt frequent erfgoed, wat ver boven het algemene percentage ligt (wanneer de totale populatie wordt bekeken). Slechts één groep doet het beter. Daarna volgt de groep van *cultuurbrowsers*, die qua omvang overeenstemt met de *erfgoed- en museabezoekers* (23,5%). Deze groep participeert voornamelijk aan populaire culturele activiteiten zoals bioscoopbezoek en concerten (lichte muziek), maar ook aan podiumkunsten, zowel de meer kunstige als meer populaire vormen. De respondenten bezoeken evenwel nauwelijks musea (4% bezoekt occasioneel een kunstmuseum en 1% een ander type van museum) en wanneer ze erfgoed bezoeken dan doen ze dat slechts sporadisch. Slechts 1,7% bezoekt frequent erfgoed. De kleinste groep (9,4%) ten slotte is de groep die veel participeert en dit aan alle vormen van cultuur. We noemen hen in navolging van Sullivan en Katz-Gerro de *cultuurveelvraters*. Deze groep participeert frequenter aan uithuizige cultuur dan de andere clusters. Hun participatiegraad ligt voor elke activiteit ver boven die van de andere groepen.

Tabel 8.3 Participatieclusters naar activiteiten van 2004 tot 2020 (n = 2890): % in elke cluster (kolommen) dat participeert aan een activiteit (rijen)

	Thuis- blijvers	Erfgood- en museum- bezoekers	Cultuur- browsers	Cultuur- veelvraten	Totaal
Clustergrootte %	43,0	24,2	23,5	9,4	100,0
Bioscoopbezoek					
Geen participatie	76,3	47,8	31,8	23,4	55,5
Occasionele participatie	16,7	29,5	31,3	24,2	23,3
Frequente participatie	7,1	22,7	37,0	52,5	21,1
Concert klassieke muziek					
Geen participatie	99,3	94,1	90,2	47,9	91,4
Occasionele participatie	0,7	3,9	5,7	15,8	3,9
Frequente participatie	0,0	2,0	4,2	36,2	4,7
Concert lichte muziek					
Geen participatie	98,9	86,1	61,2	27,9	81,4
Occasionele participatie	1,1	7,9	15,9	12,5	6,8
Frequente participatie	0,0	6,0	22,9	59,6	11,8
Kunstmusea					
Geen participatie	98,6	55,6	96,0	18,9	80,8
Occasionele participatie	1,4	33,8	4,0	34,8	12,4
Frequente participatie	0,0	10,6	0,0	46,2	6,7
Andere musea					
Geen participatie	98,9	50,9	99,0	31,3	81,7
Occasionele participatie	1,1	42,8	1,0	44,9	14,6
Frequente participatie	0,0	6,3	0,0	23,8	3,7
Erfgood					
Geen participatie	91,3	11,1	58,3	0,4	57,7
Occasionele participatie	8,7	31,2	40,1	20,5	21,5
Frequente participatie	0,0	57,7	1,7	79,2	20,8
Kunstige podiumkunsten					
Geen participatie	91,7	61,8	49,7	18,5	69,3
Occasionele participatie	8,3	31,5	37,6	35,5	22,3
Frequente participatie	0,0	6,6	12,7	46,0	8,5
Andere podiumkunsten					
Geen participatie	96,1	65,1	43,2	22,3	71,0
Occasionele participatie	3,9	29,3	46,7	41,9	22,3
Frequente participatie	0,0	5,6	10,0	35,8	6,7

Vervolgens gaan we na (tabel 8.4) in welke mate het profiel van de respondenten binnen de clusters verschilt en of bepaalde clusters meer of minder sterk aanwezig zijn in de verschillende metingen.

Allereerst kijken we daarbij naar een aantal demografische kenmerken: gender, leeftijd en woonplaats. Opvallend is dat gender niet bepalend is in het cultuurprofiel van de respondenten. Ook woonplaats is minder bepalend. Enkel de groep van *cultuurveelvrat*en bevat relatief meer mensen die in een stedelijke context wonen. Leeftijd heeft daarentegen wel een duidelijke invloed. *Cultuurveelvrat*en zijn relatief ouder; personen uit de leeftijdscategorieën van 46 tot 60 jaar ($OR = 2,181$)²⁷ en van 60 tot 86 jaar ($OR = 2,167$) hebben meer kans om tot deze cluster te behoren dan personen uit de referentiecategorie van 31- tot 45-jarigen. Daartegenover staan de *cultuurbrowsers*, waar vooral jongere mensen onder 46 jaar meer kans hebben toe te behoren. Bij zowel de *thuisblijvers* als de *erfgoed-* en *museumbezoekers* onderscheiden vooral de 46- tot 60-jarigen zich van de referentieleeftijdsgroep. Personen met deze leeftijd hebben minder kans om tot de eerstgenoemde cluster te behoren en meer kans om tot de tweede te behoren.

De odds om tot de *erfgoed-* en *museumbezoekers* en *cultuurveelvrat*en te behoren stijgen naarmate men hoger opgeleid is. Bij de *thuisblijvers* zien we dan weer net het omgekeerde gebeuren. Bij de *cultuurbrowsers* vinden we wel relatief minder laagopgeleiden terug maar hebben midden- en hoogopgeleiden gelijke kans om ertoe te behoren. Kijken we vervolgens naar het subjectief inkomen. Enkel in de cluster *thuisblijvers* treffen we, in vergelijking met de rest van de steekproefpopulatie, meer mensen aan die aangeven moeilijk rond te komen. Bij zowel de *erfgoed-* en *museumbezoekers* als de *cultuurbrowsers* is dat juist het omgekeerde.

De socialisatiekenmerken, namelijk opleiding en cultuurparticipatie van de ouders, zijn beide sterk bepalend. De *erfgoed-* en *museumbezoekers* en de *cultuurveelvrat*en bevatten relatief meer mensen van wie één of beide ouders hoogopgeleid zijn. Dit in tegenstelling met de *thuisblijvers*, bij wie de kans significant groter is dat beide ouders laagopgeleid zijn. Ouderlijke cultuurparticipatie is voor zowat alle clusters bepalend; enkel *cultuurbrowsers* vormen hierop een uitzondering. De invloed van ouderlijke cultuurparticipatie ligt in dezelfde lijn als die van de opleiding van de ouders: wanneer de ouders van de respondent – toen die tussen 12 en 14 jaar oud was – aan cultuur participeerden, is

27 De odds ratio (OR) voor een bepaalde gebeurtenis is de verhouding van twee odds voor die gebeurtenis, bijvoorbeeld voor mannen ten opzichte van vrouwen. De kans dat men tot een cluster behoort ten opzichte van de kans dat men daar niet toe behoort, is dan groter voor de desbetreffende groep (bv. vrouwen) dan voor de referentiegroep (bv. mannen) als de odds ratio groter is dan 1 en kleiner als de odds ratio kleiner is dan 1. Om effect-coëfficiënten kleiner dan 1 vlotter te kunnen interpreteren nemen we de reciproque ($1/x$). Meer concreet: een odds ratio van 2,181 betekent hier dat de odds dat personen tussen 46 en 60 jaar tot de cluster van cultuurveelvrat

en behoren 2,181 groter is dan voor personen van 31 tot 45 jaar. De odds ratio van 0,694 voor verstedelijking betekent dat de odds om cultuurveelvraat te zijn voor personen woonachtig in een niet of minder verstedelijkt gebied 1,44 ($= 1/0,694$) keer lager is dan voor hen die in een verstedelijkt gebied wonen.

de kans groter dat die persoon tot de *erfgoed- en museumbezoekers* (OR = 1,337) of de *cultuurveelvraten* (OR = 1,451) behoort, terwijl respondenten die niet opgroeiden in een cultuurrijk gezin meer kans maken tot de *thuisblijvers* (OR = 0,659) te behoren.

We onderscheidden dezelfde vier profielen in de vier waves. Dit betekent evenwel niet dat deze vier profielen even sterk aanwezig zijn in de verschillende waves. Rekening houdend met al de hierboven beschreven kenmerken, stellen we vast dat de kans om tot een specifieke cluster te behoren niet zo sterk verschilt naargelang het moment van bevraging. Enkel bij de personen die we in 2009 bevroegen, blijkt dat die in vergelijking met de in 2004 bevroegde respondenten minder kans maken tot de groep van *thuisblijvers* te behoren.

Tabel 8.4. Logistische regressiemodellen voor 2004 tot 2020, de odds ratio's (OR) voor het behoren tot één participatiecluster versus de andere clusters

	Thuis- blijvers	Erfgoed- en museum- bezoekers	Cultuur- browsers	Cultuur- veelvraten
Geslacht (ref. = man)				
Vrouw	0,922	0,991	1,111	1,037
Leeftijd (ref. = 31-45)				
15-30	0,931	1,072	1,013	1,171
46-60	0,713**	1,483**	0,606***	2,181***
61-86	1,032	1,205	0,488***	2,167***
Woonplaats (ref. = stedelijke context)				
Grootstedelijke rand, overgangs- gebied of platteland	1,200	0,949	1,087	0,694*
Diploma (ref. = hoger secundair onderwijs)				
Lager secundair onderwijs	2,439***	0,593***	0,548***	0,371***
Hoger onderwijs	0,465***	1,354*	0,813	3,389***
Subjectief inkomen (ref. = geen moeite)				
Wel moeite om rond te komen	1,747***	0,716*	0,716*	0,661
Opleiding ouders (ref. = beide niet hogeropgeleid)				
1 ouder is hogeropgeleid	0,579***	1,467**	0,966	1,511*
Beide ouders zijn hogeropgeleid	0,399***	1,164	1,033	2,739***
Kunstenparticipatie bij ouders (ref. = niet)				
Wel	0,659***	1,337**	1,038	1,451*
Editie (ref. = 2004)				
2009	0,640***	1,352	1,013	0,874
2014	0,949	1,271	0,837	0,976
2020	0,825	1,105	1,074	1,371
Nagelkerke R ²	22,9%	6,1%	6,0%	19,9%

Significantieniveaus: *** p < 0,001; **p < 0,01; *p < 0,05

8.6.2 Heeft de COVID-19-pandemie geleid tot nieuwe participatiepatronen?

In dit deel beschrijven we de resultaten van de analyses van 2020 en 2021. Net als in het voorgaande deel bespreken we eerst de patronen en gaan we daarna na welke persoons- en socialisatiekenmerken bepalend zijn. We voegen ook hier het jaar van afname toe om op die manier te onderzoeken wat het effect was van de COVID-19-pandemie op de participatiepatronen van de Vlaming.

Op basis van de analyse onderscheiden we vijf clusters (zie tabel 8.5): de *recreanten*, de *erfgoed- en museumparticipanten*, de *non-participanten*, de *actieve veelvraten* en de *omnivore veelvraten*. De eerste cluster, de *recreanten* (40,3%), participeert voornamelijk aan niet-culturele activiteiten. Hun deelname aan culturele activiteiten is zeer beperkt. Zo gaan ze nauwelijks naar klassieke muziekconcerten en bezoeken ze zelden musea of podiumkunsten. Deze groep verricht frequent vrijetijdsactiviteiten met het gezin (24,6%), alsook sociale (33,7%) en lifestyle-activiteiten (15,8%); ze neemt sterk deel aan het verenigingsleven (56,7%), ze sport (34,6%) en combineert dat met heel wat tijd voor het scherm.

De *erfgoed- en museumparticipanten* (19,9%) bezoeken in hun vrije tijd frequent musea (21,5% bezocht frequent een kunstmuseum, 20,3% bezocht frequent een ander museum) en erfgoed (65,2% bezocht frequent erfgoed). Ook activiteiten met het gezin, familie en vrienden, lezen, amateurkunst- en sportbeoefening worden door deze groep relatief vaak gedaan. Ze kijken daarentegen minder frequent naar actua, film en entertainmentprogramma's dan de andere groepen.

De *non-participanten* (19,1%) nemen in vergelijking met de andere clusters aan weinig activiteiten deel. Enkel vrijetijdsactiviteiten met het gezin, het verenigingsleven en actua, films en entertainment op scherm vullen wel eens de vrijetijdsagenda van deze groep. Desalniettemin blijft ook daarvoor de participatiegraad onder die van de andere groepen.

De voorlaatste cluster zijn de *actieve veelvraten* (14,4%). De *actieve veelvraten* participeren veel en combineren diverse activiteiten. Met uitzondering van museumbezoek nemen ze aan alle uithuizige cultuuractiviteiten meer deel dan de *non-participanten*, de *recreanten* en de *erfgoed- en museumparticipanten*. Enkel de *omnivore veelvraten* doen het nog beter. Personen in deze groep spenderen ook veel vrije tijd al lezend, in een vereniging, al sportend of kijkend naar tv of een ander scherm.

Ten slotte is er nog een groep die aan alle vrijetijdsactiviteiten frequent participeert; dit zijn de *omnivore veelvraten* (6,1%). *Omnivore veelvraten* participeren aan alle uithuizige culturele activiteiten en nemen er frequenter aan deel dan alle andere clusters. Zeker bij kunstmusea, erfgoed en podiumkunsten ligt het percentage frequente bezoekers veel hoger dan bij de rest. Zo bezocht maar liefst 85% meer dan drie keer cultureel erfgoed de voorgaande zes maanden. Wanneer we naar de meer sociaal gerichte en inhuizige activiteiten kijken, ligt hun frequentie van participatie eveneens hoger dan in de totale populatie, maar niet altijd hoger dan in de andere clusters. Dit is het geval

bij vrijetijdsactiviteiten met het gezin en vrijetijdsactiviteiten waarin sociale contacten centraal staan; die vrijetijdsactiviteiten worden nog net wat frequenter gesteld door de recreanten. Voor amateurkunstbeoefening (60,5%), lezen (94,7%) en actieve deelname vereniging (88,2%) ligt hun participatie wel een stuk hoger. Ondanks hun drukke uithuizige vrijetijdsagenda brengen *omnivore veelvraten* daarnaast ook relatief veel tijd door voor het scherm, waarbij ze vooral kijken naar actua en entertainment. Wat betreft het kijken naar films onderscheiden ze zich minder van de anderen.

Tabel 8.5. Participatieclusters van samengestelde data 2020 & 2021 (n = 1345) naar activiteiten: percentage in elke cluster (kolommen) dat participeert aan een activiteit (rijen)

	Recre- anten	Erfgood- en museum- partici- panten	Non-par- ticipanten	Actieve veel- vraten	Omni- vore veel- vraten	Gehele populatie
Clustergrootte %	40,3	19,9	19,1	14,4	6,1	100,0
Bioscoopbezoek						
Geen participatie	69,6	68,4	97,7	35,4	36,0	68,3
Occasionele participatie	21,3	22,3	1,2	34,3	25,3	19,6
Frequente participatie	9,1	9,4	1,2	30,4	38,7	12,2
Concert klassieke muziek						
Geen participatie	99,6	94,9	99,6	84,5	60,5	94,5
Occasionele participatie	0,4	3,9	0,4	4,4	13,2	2,3
Frequente participatie	0,0	1,2	0,0	11,0	26,3	3,2
Concert lichte muziek						
Geen participatie	90,0	88,7	100,0	40,3	27,6	81,4
Occasionele participatie	5,6	6,3	0,0	16,6	14,5	6,6
Frequente participatie	4,4	5,1	0,0	43,1	57,9	11,9
Kunstmusea						
Geen participatie	97,4	43,8	96,9	75,0	9,1	78,9
Occasionele participatie	2,6	34,8	3,1	21,1	29,9	12,9
Frequente participatie	0,0	21,5	0,0	3,9	61,0	8,1
Andere musea						
Geen participatie	97,0	34,0	99,2	95,6	18,4	80,7
Occasionele participatie	3,0	45,7	0,8	4,4	55,3	13,9
Frequente participatie	0,0	20,3	0,0	0,0	26,3	5,4
Erfgood						
Geen participatie	66,8	9,0	97,3	44,8	5,3	55,2
Incidentele participatie	23,7	25,8	1,9	36,5	9,2	20,8
Frequente participatie	9,5	65,2	0,8	18,8	85,5	24,0
Kunstige podiumkunsten						
Geen participatie	88,8	81,3	97,3	46,4	21,1	79,4
Occasionele participatie	10,9	16,0	2,7	36,5	40,8	15,4
Frequente participatie	0,4	2,7	0,0	17,1	38,2	5,1
Andere podiumkunsten						
Geen participatie	87,0	62,9	100,0	38,7	25,0	74,9
Occasionele participatie	12,1	33,6	0,0	43,1	38,2	19,5
Frequente participatie	0,9	3,5	0,0	18,2	36,8	5,6
Bibliotheekbezoek						
Geen participatie	76,6	56,8	96,9	59,7	48,7	74,1
Occasionele participatie	17,0	35,4	2,7	34,8	40,8	21,6
Frequente participatie	3,3	7,8	0,4	5,5	10,5	4,3

	Recre- anten	Erfgoed- en museum- partici- panten	Non-par- ticipanten	Actieve veel- vraten	Omni- vore veel- vraten	Gehele populatie
Cultuurcentra						
Geen participatie	92,6	82,4	97,7	23,8	27,6	78,7
Occasionele participatie	6,0	13,3	2,3	44,8	31,6	13,3
Frequente participatie	1,4	4,3	0,0	31,5	40,8	8,0
Vrijetijd met gezin						
Doet dit zelden of nooit	34,7	27,2	58,1	26,0	25,3	36,1
Doet dit soms	40,7	41,6	31,8	48,1	46,7	40,5
Doet dit vaak	24,6	31,1	10,1	26,0	28,0	23,4
Vrijetijd sociaal contact						
Doet dit zelden of nooit	4,4	5,5	36,0	8,3	2,6	11,1
Doet dit soms	61,9	56,6	57,4	66,9	61,8	60,7
Doet dit vaak	33,7	37,9	6,6	24,9	35,5	28,2
Lifestyle						
Doet dit zelden of nooit	37,2	37,7	75,9	25,4	21,1	42,2
Doet dit soms	47,0	52,1	22,6	59,7	57,9	45,6
Doet dit vaak	15,8	10,1	1,6	14,9	21,1	12,2
Amateurkunsten						
Niet of 1 keer beoefend	73,5	66,5	93,4	58,3	39,5	72,0
Minstens maandelijks beoefend	26,5	33,5	6,6	41,7	60,5	28,0
Lezen						
Niet gelezen	46,7	20,2	71,7	27,1	5,3	41,4
Gelezen	53,3	79,8	28,3	72,9	94,7	58,6
Verenigingsleven						
Geen actief lid of deelnemer	43,3	45,7	77,5	28,7	11,8	46,6
Actief of organiserend lid of deelnemer	56,7	54,3	22,5	71,3	88,2	53,4
Sport						
Niet gesport	26,5	26,2	86,0	27,6	21,1	37,7
Maar minder dan wekelijks	17,5	21,5	6,2	19,9	6,6	15,8
Gemiddeld 1 à 2 keer per week	21,4	20,7	5,4	25,4	31,6	19,3
Gemiddeld 3 of meer keer per week	34,6	31,6	2,3	37,1	40,8	27,2
Kijkgedrag actua						
Doet dit zelden of nooit	22,8	19,6	20,2	22,1	2,6	20,4
Doet dit soms	66,5	71,8	70,2	65,7	67,1	68,1
Doet dit vaak	10,7	8,6	9,7	12,2	30,3	11,4
Kijkgedrag film						
Doet dit zelden of nooit	28,6	35,4	57,0	28,7	32,9	35,6
Doet dit soms	62,1	61,5	40,3	62,4	61,8	57,8
Doet dit vaak	9,3	3,1	2,7	8,8	5,3	6,6
Kijkgedrag entertainment						
Doet dit zelden of nooit	37,8	56,3	43,0	33,9	52,6	42,6
Doet dit soms	49,6	38,3	47,7	56,1	31,6	46,9
Doet dit vaak	12,7	5,5	9,3	10,0	15,8	10,5

De hierboven beschreven participatiepatronen zijn gebaseerd op analyses op de samengestelde dataset van 2020 en 2021. We zijn echter ook geïnteresseerd in eventuele verschuivingen ten gevolge van de COVID-19-pandemie en de maatregelen die werden genomen ter indijking van die pandemie. In wat volgt, zullen we daarom aparte analyses uitvoeren op de respondenten van 2020 en 2021. In tabel 8.6 vergelijken we eerst de grootte van de clusters in 2020 en 2021 en kijken we naar eventuele verschuivingen tussen 2020 en 2021.

Tabel 8.6. Clustergrootte (in percentages) van 2020 (n = 510) en 2021 (n = 835) per cluster

	Recreanten	Erfgoed- en museum-participanten	Non-participanten	Actieve veelvraten	Omnivore veelvraten
2020	35,7	13,9	15,9	24,4	10,1
2021	46,5	22,2	21,2	6,8	3,0

De eerste drie clusters (*recreanten*, *erfgoed- en museumparticipanten* en *non-participanten*) nemen toe in omvang in 2021. Bij de laatste twee clusters (*actieve veelvraten* en *omnivore veelvraten*) zien we daarentegen een daling. Dit suggereert dat personen die in niet-coronatijden tot die twee clusters behoord zouden hebben, hun participatiepatroon hebben aangepast en meer aansluiting gevonden hebben bij de andere clusters. Dit kan worden toegeschreven aan de coronamaatregelen die in 2021 van kracht waren. Daardoor werden de beschikbare cultuuractiviteiten voor deze groepen beperkt, wat resulteerde in een andere invulling van hun vrije tijd.

In tabel 8.7 geven we de profielen weer van de personen die deel uitmaken van de vijf onderscheiden clusters. Ook hier analyseren we 2020 en 2021 apart om na te gaan of profielen gewijzigd zijn tijdens de coronapandemie.

Bij de demografische kenmerken stellen we opnieuw weinig genderverschillen vast. Alleen de kans om tot de *recreanten* te behoren lag in 2020 relatief hoger voor vrouwen ($OR_{2020} = 1,512$). Ook de invloed van de woonplaats is beperkt en zien we enkel bij de *erfgoed- en museumparticipanten* in 2021. In dat jaar is de kans om tot die cluster te behoren kleiner wanneer men niet in een verstedelijk gebied woont ($OR_{2021} = 0,552$). Leeftijdverschillen zijn afhankelijk van cluster en jaar. Leeftijd heeft geen invloed op de kans te behoren tot de *erfgoed- en museumparticipanten* of de *actieve veelvraten*. Bij de *non-participanten* heeft leeftijd enkel in 2021 effect. In 2021 is de kans om tot die groep te behoren relatief groter voor oudere mensen van 61 tot 86 jaar ($OR_{2021} = 2,350$). Bij de *omnivore veelvraten* daarentegen is er enkel in 2020 een effect, in 2020 bevat die groep relatief meer mensen van middelbare leeftijd (46-60 jaar). Enkel bij de *recreanten* is leeftijd zowel in 2020 als in 2021 significant. In die cluster zitten er meer jonge mensen.

Recreanten en *non-participanten* tellen relatief meer laagopgeleiden en de *erfgoed- en museumparticipanten* en anderzijds tellen de *omnivore veelvraten* meer mensen met een hoog opleidingsniveau. Bij de *erfgoed- en museumparticipanten* is dat enkel significant in 2021 ($OR_{2021} = 2,361$) en bij de *omnivore veelvraten* enkel in 2020 ($OR_{2020} = 2,976$).

Subjectief inkomen blijkt minder relevant. Enkel in de cluster *non-participanten* zitten er in vergelijking met de rest van de steekproefpopulatie meer mensen die aangeven dat ze moeilijk rondkomen ($OR_{2020} = 3,227$ en $OR_{2021} = 2,148$).

Wanneer we naar de socialisatiekenmerken kijken, met name opleiding en cultuurparticipatie van de ouders, zien we dat beide een significant effect hebben. Dat effect varieert echter naargelang de cluster en het jaar. De *erfgoed-* en *museumparticipanten* en de *omnivore veelvraten* bevatten relatief meer mensen waarvan beide ouders hoogopgeleid zijn. Bij de *erfgoed-* en *museumparticipanten* is dat enkel significant in 2021, in tegenstelling tot de *recreanten* waar in 2021 de kans significant groter is dat beide ouders laagopgeleid zijn. Ouderlijke cultuurparticipatie is voor zowat alle clusters bepalend; alleen bij de *erfgoed-* en *museumparticipanten* is dat niet het geval. Wanneer de ouders van de respondent – toen die tussen 12 en 14 jaar oud was – aan cultuur participeerden, is de kans groter dat die persoon tot de *actieve veelvraten* ($OR_{2020} = 2,081$ en $OR_{2021} = 4,659$) of de *omnivore veelvraten* ($OR_{2020} = 2,905$) behoort, terwijl respondenten die niet opgroeiden in een cultuurrijk gezin meer kans maken tot de *non-participanten* ($OR_{2020} = 0,249$ en $OR_{2021} = 0,513$) en de *recreanten* ($OR_{2020} = 0,567$) te behoren. Opvallend is dat zowel bij de *recreanten* als bij de *omnivore veelvraten* dat effect enkel in 2020 aanwezig is.

Tabel 8.7. Logistische regressiemodellen van 2020 (n = 510) & 2021 (n = 835), de odds ratio's (OR) voor het behoren tot één participatiecluster versus de andere clusters

	Recreanten		Erfgoed- en museum-participanten		Non-participanten		Actieve veelvraten		Omnivore veelvraten	
	2020	2021	2020	2021	2020	2021	2020	2021	2020	2021
Geslacht (ref. = man)										
Vrouw	1,512*	1,072	0,821	0,915	0,597	0,851	1,138	1,124	0,630	0,858
Leeftijd (ref. = 31-45)										
13-30	1,859*	1,326	1,309	1,043	0,417	0,545	0,723	0,967	0,594	0,418
46-60	0,670	0,677	1,370	1,428	1,238	1,203	0,663	0,714	2,448*	2,390
61-86	0,482*	0,570**	1,883	0,772	1,865	2,350**	0,683	1,252	1,696	1,982
Woonplaats (ref. = stedelijk)										
Grootstedelijke rand, overgangsgedebiet of platteland	0,699	1,305	0,785	0,552**	1,552	1,530	1,380	0,792	1,000	1,015
Diploma (ref. = hoger secundair onderwijs)										
Lager secundair onderwijs	1,817*	0,742	0,879	0,664	0,996	2,276***	0,357*	0,205*	0,691	0,280
Hoger onderwijs	0,611	0,690*	1,910*	2,361***	0,212***	0,502*	1,048	0,726	2,976**	1,906
Subjectief inkomen (ref. = geen moeite)										
Wel moeite om rond te komen	0,658	0,632*	1,016	0,838	3,227***	2,148**	0,539	0,970	0,760	1,102
Opleiding ouders (ref. = beide niet hogeropgeleid)										
1 ouder is hogeropgeleid	0,559	0,674	1,561	1,304	1,810	0,923	1,072	1,276	0,640	3,568*
Beide ouders zijn hogeropgeleid	0,499	0,474**	1,291	1,841*	1,321	0,392	0,709	0,970	2,942*	7,944***
Kunstenparticipatie bij ouders (ref. = niet)										
wel	0,567*	0,914	1,342	1,279	0,249***	0,513**	2,081**	4,659***	2,905**	0,892
Nagelkerke R²	12,3	6,7	5,1	14,5	27,5	26,7	11,4	11,9	19,4	17,0

Significantieniveaus: ***p < 0,001; **p < 0,01; *p < 0,05

8.7. Besluit

In dit hoofdstuk onderzochten we de participatiepatronen in de Vlaamse populatie en de profielen die daarbij hoorden. We focusten op cultuurparticipatie en breidden dat voor de analyses in 2020 en 2021 uit met algemene vrijetijdsactiviteiten. We vertrokken voor de analyses vanuit een drietal theoretische kaders: Bourdieus cultureel kapitaalebegrip (Caen, 2009; Ho et al., 2021; Mutz & Müller, 2021), Petersons concept van de culturele omnivoor (Peterson, 1992; Peterson & Kern, 1996) en Sullivans en Katz-Gerro's begrip *cultural voraciousness* of culturele vraatzucht (Katz-Gerro & Sullivan, 2010; Sullivan & Katz-Gerro, 2007). In een eerste luik onderzochten we welke participatiepatronen we konden waarnemen in de periode van 2004 tot 2020 met een focus op uithuizige cultuurparticipatie. Bij de analyses van 2020 en 2021 voegden we andere vrijetijdsactiviteiten toe om het effect van de COVID-19-pandemie op vrijetijdspatronen te bestuderen. We voerden aparte analyses uit voor 2020 en 2021 om te onderzoeken of de pandemie leidde tot veranderingen in participatiepatronen.

Uit onze analyses van de periode 2004-2020 kwamen vier clusters naar voren: de *thuisblijvers*, de *erfgoed- en museumbezoekers*, de *cultuurbrowsers* en de *cultuurveelvraten*. *Thuisblijvers* participeren weinig aan uithuizige culturele activiteiten. Zij worden gekenmerkt door een lager opleidingsniveau en hebben minder cultureel kapitaal van thuis uit meegekregen. *Cultuurbrowsers* zijn relatief jong. Zij nemen voornamelijk deel aan populaire culturele activiteiten zoals bioscoopbezoek en concerten (lichte muziek), maar we vinden hen ook terug bij voorstellingen in de podiumkunsten, ook bij de meer kunstige vormen. Het bezoeken van musea of erfgoed is daarentegen niet hun ding. De *erfgoed- en museumbezoekers* participeren het meest aan erfgoed en musea. Personen tussen 46 en 60 jaar en hoogopgeleiden, alsook personen die uit een gezin met hoogopgeleide ouders komen, maken meer kans om tot deze groep te behoren. De kleinste groep ten slotte, de *cultuurveelvraten*, participeert het frequentst aan uithuizige cultuur en hun participatiegraad ligt voor elke activiteit ver boven die van de andere groepen. Ouderen, 46- tot 86- jarigen, stedelingen en hoogopgeleiden maken meer kans tot deze groep te behoren. De kans is eveneens groot dat hun ouders hoogopgeleid zijn en aan cultuur participeerden.

In een tweede deel van dit hoofdstuk onderzochten we de impact van de COVID-19-pandemie op de participatiepatronen. Ondanks de uitbreiding met andere vrijetijdsactiviteiten komen gelijkaardige patronen en profielen naar voren als bij de eerste analyses. We verkrijgen vijf clusters: de *recreanten*, de *erfgoed- en museumparticipanten*, de *non-participanten*, de *actieve veelvraten* en de *omnivore veelvraten*. De eerste cluster, de *recreanten*, participeert voornamelijk aan niet-culturele activiteiten, ze vullen hun vrije tijd met activiteiten met hun gezin, sociale contacten, deelname aan het verenigingsleven, lifestyle-activiteiten, sport en televisiekijken. Deze groep bevat relatief meer jonge mensen, meer vrouwen (enkel in 2020), meer laagopgeleiden, meer personen van wie beide ouders laagopgeleid zijn (2021) en niet aan cultuur participeerden (2020). Net zoals bij de eerste analyses is er een groep die vooral aan erfgoed- en museumactiviteiten participeert: de *erfgoed- en museumparticipanten*. Naast frequent erfgoed- en museum-

bezoek participeren ze ook vaak aan activiteiten met het gezin, familie en vrienden, lezen ze vaak, en beoefenen ze amateurkunsten en sport. Enkel in 2021 maken hoogopgeleiden meer kans tot deze groep te behoren en bevat deze groep relatief meer personen van wie beide ouders hoogopgeleid zijn. De *non-participanten* nemen in vergelijking met de andere clusters aan weinig activiteiten deel. Laagopgeleiden, mensen die aangeven moeilijk rond te komen en personen die opgroeiden in een cultuurarm gezin maken meer kans om tot deze cluster te behoren. De *actieve veelvraten* participeren veel en vullen hun vrije tijd met diverse activiteiten. Met uitzondering van museumbezoek nemen ze aan alle uithuizige cultuuractiviteiten meer deel dan de *non-participanten*, de *recreanten* en de *museum- en erfgoedparticipanten*. Personen in deze groep spenderen ook veel vrije tijd al lezend, in een vereniging, al sportend of kijkend naar tv of een ander scherm. Deze groep bevat relatief meer hoogopgeleiden en personen van wie de ouders aan cultuur participeerden. Ten slotte zijn er ook hier nog de *omnivore veelvraten*, die aan alle activiteiten frequent participeren. Het profiel van deze groep verschilt wel enigszins voor 2020 en 2021. In 2020 maken 46- tot 60-jarigen, hoogopgeleiden en personen van wie beide ouders hoogopgeleid zijn en aan cultuur participeerden relatief meer kans om tot deze cluster te behoren. In 2021 is enkel het opleidingsniveau van de ouders bepalend.

Hoewel de clusters in grote lijnen vergelijkbaar bleven, zagen we een verschuiving in de omvang van de groepen. De groep van *actieve* en *omnivore veelvraten* wordt kleiner in 2021 terwijl de clusters *non-participanten*, *erfgoed- en museumparticipanten* en *recreanten* in omvang groeien. De pandemie lijkt daarmee een (tijdelijke) verschuiving te hebben veroorzaakt, waarbij meer mensen overgingen naar activiteiten met minder beperkingen. Heel wat personen die, mochten we ze vóór de coronacrisis bevraagd hebben, tot de groep van *actieve* of *omnivore veelvraten* behoord zouden hebben, dienden tijdens de coronapandemie hun vrijetijdsparticipatie aan te passen en ruilden wellicht cultuuractiviteiten in voor bijvoorbeeld sport of erfgoedbezoek, activiteiten waar minder beperkingen golden. Het socio-demografische profiel van de clusters bleef grotendeels consistent, hoewel er zich hier tussen 2020 en 2021 ook enkele verschuivingen voordoen die mogelijk ook toe te schrijven zijn aan de coronamaatregelen. Hogeropgeleiden hadden immers ook minder kans om veelvuldig aan uithuizige cultuur deel te nemen tijdens de COVID-19-pandemie, waardoor verschillen naar opleidingsniveau minder uitgesproken zijn voor sommige clusters en in andere clusters dan weer sterker naar voren treden.

Dit onderzoek biedt een waardevolle basis voor verder onderzoek naar de nuances van vrijetijdsparticipatie en de invloed van externe factoren zoals pandemieën op die patronen. Het heeft een aantal kaders uitgetekend die verder ingekleurd kunnen worden. Toekomstige analyses kunnen zo nog voor meer diepgang en gelaagdheid zorgen, door ook vrijetijdsmotivaties in rekening te brengen. Bovendien is het beleids- en onderzoeksmatig relevant om een nog genuanceerder beeld te krijgen van de onderscheiden groepen. Verder kan een bredere leefstijlanalyse die vrijetijdsinvulling linkt aan bijvoorbeeld maatschappelijke waarden, preferenties en attitudes een meerwaarde bieden. Ten slotte lijkt het ons relevant om in een volgende Participatiesurvey te testen of

de verschuiving in participatiepatronen door de COVID-19-pandemie zich voortzet in de toekomst, dan wel of de Vlaming zich naar zijn oude patroon terugplooit.

Samenvattend sluiten onze bevindingen aan bij de bestaande literatuur: de participatiepatronen in Vlaanderen blijven opmerkelijk stabiel, zelfs te midden van maatschappelijke veranderingen en pandemieën. De grootste groep blijft bestaan uit mensen die weinig deelnemen aan uithuizige cultuur, en de profielen van de clusters veranderen nauwelijks over de tijd.

8.8. Literatuur

- Alderson, A. S., Junisbai, A., & Heacock, I. (2007). Social status and cultural consumption in the United States. *Poetics*, 35(2-3), 191-212.
- Badisco, J., Glorieux, I., Jacobs, L., & Lauwerysen, K. (2008). *De weg naar cultuur. Ruimtelijke aspecten van culturele interesse en deelname aan het cultuuraanbod*.
- Beunen, S., Siongers, J., & Lievens, J. (2016). *Cultuur leren smaken. Een onderzoek bij Vlaamse jongeren naar cultuurparticipatie en cultuureducatie*.
- Bihagen, E., & Katz-Gerro, T. (2000). Culture consumption in Sweden: The stability of gender differences. *Poetics*, 27(5-6), 327-349.
- Blaskó, Z. (2003). Cultural reproduction or cultural mobility? *Review of Sociology*, 9(1), 5-26.
- Bryson, B. (1996). 'Anything but heavy metal': Symbolic exclusion and musical dislikes. *American Sociological Review*, 884-899.
- Caen, M. (2009). *Over smaken, voorkeuren en participatie: Een sociologische analyse van de Vlaamse leefstijlruimte, met bijzondere aandacht voor attitudinale leefstijlindicatoren* [PhD Thesis]. Ghent University.
- Chan, T. W. (2019). Understanding cultural omnivores: Social and political attitudes. *The British Journal of Sociology*, 70(3), 784-806.
- Chan, T. W., & Goldthorpe, J. H. (2005). The social stratification of theatre, dance and cinema attendance. *Cultural Trends*, 14(3), 193-212.
- Christin, A. (2012). Gender and highbrow cultural participation in the United States. *Poetics*, 40(5), 423-443.
- Cutts, D., & Widdop, P. (2017). Reimagining omnivorousness in the context of place. *Journal of Consumer Culture*, 17(3), 480-503.
- Daenekindt, S. (2015). *Cultural taste and social mobility* [PhD Thesis]. Ghent University.
- De Baere, M., Mullens, F., Siongers, J., & Vandenplas, R. (2017). *Voor spelers van 9 tot 99 jaar: Participatie kent geen leeftijd (?)*. Ghent, Belgium: Kenniscentrum Cultuur en Mediaparticipatie.
- DiMaggio, P. (1982). Cultural capital and school success: The impact of status culture participation on the grades of US high school students. *American Sociological Review*, 189-201.
- Gemar, A. (2020). Cultural capital and emerging culture: The case of meditation, yoga, and vegetarianism in the UK. *Leisure/Loisir*, 44(1), 1-26.
- Falk, M., & Katz-Gerro, T. (2016). Cultural participation in Europe: Can we identify common determinants? *Journal of Cultural Economics*, 40(2), 127-162.
- Feder, T. (2023). Access to arts consumption: The stratification of aesthetic life-chances. *Journal of Consumer Culture*, 23(3), 672-691.

- Ho, L., Wheaton, B., & Baumann, S. (2021). A life course perspective on cultural capital acquisition: How the timing and duration of musical socialization affect the taste for classical music and opera. *Poetics*, 84, 101498.
- Jæger, M. M., & Katz-Gerro, T. (2010). The Rise of the Eclectic Cultural Consumer in Denmark, 1964 – 2004. *The Sociological Quarterly*, 51(3), 460-483.
- Katz-Gerro, T. (2004). Cultural consumption research: Review of methodology, theory, and consequence. *International Review of Sociology*, 14(1), 11-29.
- Katz-Gerro, T., & Jæger, M. M. (2013). Top of the pops, ascend of the omnivores, defeat of the couch potatoes: Cultural consumption profiles in Denmark 1975 – 2004. *European Sociological Review*, 29(2), 243-260.
- Katz-Gerro, T., & Sullivan, O. (2010). Voracious Cultural Consumption: The intertwining of gender and social status. *Time & Society*, 19(2), 193-219.
- Katz-Gerro, T., & Sullivan, O. (2023). Cultural stratification in the UK: Persistent gender and class differences in cultural voraciousness. *Journal of Consumer Culture*, 23(2), 391-408.
- Lagaert, S., & Roose, H. (2018). Gender and highbrow cultural participation in Europe: The effect of societal gender equality and development. *International Journal of Comparative Sociology*, 59(1), 44-68.
- Lagaert, S., Van Houtte, M., & Roose, H. (2019). Gender differences in sport spectatorship and (fe) male adolescents' gender identity, experienced pressure for gender conformity and gender role attitudes. *Sociology of Sport Journal*, 36(3), 233-243.
- Lefèvre, B., Routier, G., & Llopis-Goig, R. (2020). Sports participation in France and Spain: An international comparison of voraciousness for sport. *Poetics*, 81, 101429.
- Lievens, J. (2011). *Participatie in Vlaanderen 2. Eerste analyses van de Participatiesurvey 2009* (Vol. 2). Acco.
- Lievens, J., Siongers, J., & Waeye, H. (2014). *Participatie in Vlaanderen. Eerste analyses van de Participatiesurvey 2014*. Acco.
- Lizardo, O. (2006). The puzzle of women's "highbrow" culture consumption: Integrating gender and work into Bourdieu's class theory of taste. *Poetics*, 34(1), 1-23.
- Lizardo, O., & Skiles, S. (2016). The end of symbolic exclusion? The rise of "categorical tolerance" in the musical tastes of Americans: 1993 – 2012. *Sociological Science*, 3, 85-108.
- Martínez-Martínez, O. A., Reyes-Martínez, J., & Lombe, M. (2021). A qualitative analysis of factors that influence cultural participation in Mexico: Implications of individual, social, and contextual factors. *Poetics*, 86, 101554.
- Mihelj, S., Leguina, A., & Downey, J. (2019). Culture is digital: Cultural participation, diversity and the digital divide. *New Media & Society*, 21(7), 1465-1485.
- Moonen, L. (2012). Inkomen verklaard? Het inkomen van werknemers en zelfstandigen nader bekeken. *Socialeconomische Trends*, 2, 2012.
- Mullens, F., & Glorieux, I. (2019). No interest, no time! Gendered constraints to museum visits in Flanders. *Loisir et Société / Society and Leisure*, 42(2), 244-265.
- Mutz, M., & Müller, J. (2021). Social stratification of leisure time sport and exercise activities: Comparison of ten popular sports activities. *Leisure Studies*, 40(5), 597-611.
- Notten, N., Lancee, B., Van De Werfhorst, H. G., & Ganzeboom, H. B. G. (2015). Educational stratification in cultural participation: Cognitive competence or status motivation? *Journal of Cultural Economics*, 39(2), 177-203.
- Ollier-Malaterre, A., Jacobs, J. A., & Rothbard, N. P. (2019). Technology, Work, and Family: Digital Cultural Capital and Boundary Management. *Annual Review of Sociology*, 45(1), 425-447.
- Peterson, R. A. (1992). Understanding audience segmentation: From elite and mass to omnivore and univore. *Poetics*, 21(4), 243-258.
- Peterson, R. A., & Kern, R. M. (1996). Changing highbrow taste: From snob to omnivore. *American sociological review*, 900-907.

- Prieur, A., & Savage, M. (2013). Emerging Forms of Cultural Capital. *European Societies*, 15(2), 246-267.
- Purhonen, S., Gronow, J., & Rahkonen, K. (2009). Social differentiation of musical and literary taste patterns in Finland. *Research on Finnish Society*, 2, 39-49.
- Purhonen, S., Gronow, J., & Rahkonen, K. (2011). Highbrow culture in Finland: Knowledge, taste and participation. *Acta Sociologica*, 54(4), 385-402.
- Reeves, A. (2015). Age-period-cohort and cultural engagement. In *Routledge international handbook of the sociology of art and culture* (pp. 116-131). Routledge.
- Roose, H., Van Eijck, K., & Lievens, J. (2012). Culture of distinction or culture of openness? Using a social space approach to analyze the social structuring of lifestyles. *Poetics*, 40(6), 491-513.
- Savage, M., Hanquinet, L., Cunningham, N., & Hjellbrekke, J. (2018). Emerging Cultural Capital in the City: Profiling London and Brussels. *International Journal of Urban and Regional Research*, 42(1), 138-149.
- Scheerder, J., Vanreusel, B., Taks, M., & Renson, R. (2002). Social Sports Stratification in Flanders 1969-1999: Intergenerational Reproduction of Social Inequalities? *International Review for the Sociology of Sport*, 37(2), 219-245.
- Scheerder, J., & Vos, S. (2011). Social stratification in adults' sports participation from a time-trend perspective. Results from a 40-year household study. *European Journal for Sport and Society*, 8(1-2), 31-44.
- Siebrasse, A., & Wald-Fuhrmann, M. (2023). You don't know a person ('s taste) when you only know which genre they like: Taste differences within five popular music genres based on sub-genres and sub-styles. *Frontiers in Psychology*, 14, 1062146.
- Sintas, J. L., & Alvarez, E. G. (2002). Omnivores show up again: The segmentation of cultural consumers in Spanish social space. *European Sociological Review*, 18(3), 353-368.
- Siongers, J., & Lievens, J. (2014). Genderverschillen in cultuurparticipatie bij jongeren. In *Gender(en): Over de constructie en deconstructie van gender bij Vlaamse jongeren* (pp. 59-80). Acco.
- Spruyt, B., & Siongers, J. (2014). *Gender (en): over de constructie en deconstructie van gender bij Vlaamse jongeren*. Acco.
- Stempel, C. (2020). Sport as high culture in the USA. *International Review for the Sociology of Sport*, 55(8), 1167-1191.
- Stalker, G. J. (2011). Leisure diversity as an indicator of cultural capital. *Leisure Sciences*, 33(2), 81-102.
- Sullivan, O. (2007). Cultural voraciousness- A new measure of the pace of leisure in a context of 'harriedness'. *electronic International Journal of Time Use Research*, 4(1), 30-46.
- Sullivan, O., & Katz-Gerro, T. (2007). The omnivore thesis revisited: Voracious cultural consumers. *European sociological review*, 23(2), 123-137.
- van den Haak, M. (2020) 'Putting Radiohead Next to Bach.' Perceptions of Cultural Hierarchy Unravelling with a Ranking Task. *Journal of Cultural Analysis and Social Change*, 5(1), 02. <https://doi.org/10.20897/jcasc/8265>
- van den Haak, M., & Wilterdink, N. (2019). Struggling with distinction: How and why people switch between cultural hierarchy and equality. *European Journal of Cultural Studies*, 22(4), 416-432.
- Van Hek, M., & Kraaykamp, G. (2015). How do parents affect cultural participation of their children?: Testing hypotheses on the importance of parental example and active parental guidance. *Poetics*, 52, 124-138.
- Vander Stichele, A., & Laermans, R. (2006). Cultural participation in Flanders: Testing the cultural omnivore thesis with population data. *Poetics*, 34(1), 45-64.
- Vlegels, J., & Lievens, J. (2017). Music classification, genres, and taste patterns: A ground-up network analysis on the clustering of artist preferences. *Poetics*, 60, 76-89.

- Willekens, M., Daenekindt, S., & Lievens, J. (2014). Whose Education Matters More? Mothers' and Fathers' Education and the Cultural Participation of Adolescents. *Cultural Sociology*, 8(3), 291-309.
- Willekens, M., & Lievens, J. (2014). Family (and) culture: The effect of cultural capital within the family on the cultural participation of adolescents. *Poetics*, 42, 98-113.
- Willekens, M., & Lievens, J. (2016). Who participates and how much? Explaining non-attendance and the frequency of attending arts and heritage activities. *Poetics*, 56, 50-63.
- Yerkes, M. A., Roeters, A., & Baxter, J. (2020). Gender differences in the quality of leisure: A cross-national comparison. *Community, Work & Family*, 23(4), 367-384.

Cultuurparticipatie ontrafeld

In **Cultuurparticipatie Ontrafeld – Verdiepende analyses in tijden van verandering** nemen onderzoekers van het huidige Kenniscentrum Cultuuronderzoek en het voormalige Kenniscentrum Cultuur- en Mediaparticipatie de lezer mee in een diepgaande verkenning van cultuur-, media- en vrijetijdsparticipatie in Vlaanderen. Gebaseerd op de meest recente Participatiesurvey (2020-2022), verzameld tijdens de COVID-19-pandemie, én eerdere edities sinds 2004, biedt dit boek unieke inzichten in trends, breuklijnen en vernieuwende vormen van cultuurdeelname.

De impact van covid, hardnekkige sociale ongelijkheid, de rol van gezondheid, het lokale cultuuraanbod, gaming als opkomende cultuurpraktijk en het veranderende vrijwilligerswerk: deze publicatie bundelt het in toegankelijke, datagedreven en beleidsrelevante bijdragen.

Cultuurparticipatie Ontrafeld is onmisbaar voor wie cultuurbeleid vormgeeft, onderzoek voert naar cultuur en samenleving, of actief is binnen sociaal-cultureel werk en vrijetijdsbeleid. Het boek richt zich tot beleidsmakers, onderzoekers en praktijkactoren in het brede culturele veld – én tot iedereen die zicht wil krijgen op de actuele tendensen en uitdagingen in cultuurparticipatie vandaag.

De resultaten en publicaties over de Participatiesurveys zijn te raadplegen via www.cultuuronderzoek.be.

